

PERCEPCIJA I PSIHOLOGIJA UMETNOSTI I

TEMPORALNA DIMENZIJA PERCEPCIJE TAČKASTIH SKLOPOVA

Slobodan Marković i Vasilije Gvozdrenović

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet u Beogradu

Uvod.

U ovom istraživanju pokušali smo da specifikujemo neke spacijalne i temporalne faktore koji determinišu percepciju forme u tačkastim sklopovima. Pod spacijalnim faktorom ovde ćemo podrazumevati gustinu sklopa, tj. broj tačaka koje čine virtuelnu tačkastu formu. Temporalnu dimenziju definisali smo preko vremena izlaganja tačkastog stimulusa. U eksperimentu smo koristili proceduru primovanja (prim stimulus – interstimulusni interval – test stimulus) u zadatku dvostrukog izbora (prisutan je test stimulus A ili B). Bilo je dva tipa prim stimulusa: pozitivan (sličan test stimulusu) i negativan (različit od test stimulusa). Standardni nalazi eksperimenata sa primovanjem pokazuju da se efekat primovanja odražava tako što se vreme reakcije na test stimulus skraćuje (pozitivni prim) ili usporava (negativni prim) u odnosu na situaciju u kojoj nema primovanja ili je prim neutralan. Pored kategoričke sličnosti-različitosti, prim stimulus može biti u različitom stepenu sličan-različit od test stimulusa. Na primer, ako je test stimulus sastavljen od 24 tačke organizovane u formu kvadrata, tada će smanjenje broja tačaka u prim stimulusu moći da se definiše kao smanjenje snage pozitivnog prima sve dok prim ne postane neutralan. Na osnovu ovoga možemo pretpostaviti da će sa povećanjem sličnosti prim stimulusa test stimulusu vreme reakcije na test stimulus skraćivati, odnosno, da će se sa povećanjem stepena različitosti vreme reakcije produžavati. Temporalnu dimenziju percepcije tačkastih sklopova ispitivali smo preko variranja trajanja prim stimulusa. Naime, ako se pokaže da pri veoma kratkotrajnim izlaganjima prima, npr. 50 ms, dolazi do diferencijalnog efekta prima na test stimulus to će značiti da perceptivni sistem formira percepte virtuelnih formi u periodu kraćem od 50 ms.

Metod

Subjekti: 23 studenta prve godine psihologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu.

Stimulusi: Dva test stimulusa: (1) 24 ekvidistantne tačke koje čine virtuelnu formu kvadrata (dalje: kvadrat) i (2) 24 ekvidistantne tačke koje čine nepravilnu virtuelnu formu (dalje: ameba). Dve grupe prim stimulusa, kvadratni i ameboidni. Svaku grupu činilo je šest podgrupa tačkastih sklopova. Ove podgrupe razlikovale su se međusobno po broju tačaka: 24, 20, 16, 12, 8 i 4. Sklop sa 24 tačke bio je referentni. Sve tačke na njemu bile su ekvidistantne. Sklopovi sa 20 tačaka napravljeni su nasumičnom eliminacijom četiri tačke sa ovog referentnog sklopa. Daljom eliminacijom po istom principu formirane su ostale podgrupe sklopova sa 16, 12, 8 i 4 tačke. Sem referentnog sklopa koji je imao jednu varijantu ekvidistantno raspoređenih tačaka, ostale podgrupe sadržale su po pet sklopova koji su se razlikovali po distribuciji tačaka.

Nacrt: Nezavisne varijable (faktori): (1) forma test stimulusa (dva nivoa: kvadrat, ameboid), (2) tip prima (dva nivoa: pozitivni, negativni), (3) jačina prima, tj. broj tačaka (šest nivoa: 24, 20, 16, 12, 8, 4 tačke) i (4) trajanje prima (šest nivoa: 50, 100, 150, 200, 250, 300 ms). Za test stimulus kvadrat pozitivni prim je bio kvadrat sa šest nivoa jačine, dok je negativni prim bila ameba, takođe sa šest

4 EMPIRIJSKA ISTRAŽIVANJA U PSIHOLOGIJI

nivoa jačine. Za test stimulus ameba pozitivni prim je bio ameba, a negativni kvadrat. Zavisna varijabla bilo je vreme reakcije (RT).

Postupak: Ispitanicima je na ekranu računara izlagani stimulusi u sledećem poretku: fiksaciona tačka—prim stimulus (varirano trajanja prima)—interstimulusni interval (prazan ekran 30 ms)—test stimulus (izložen do odgovora). Ispitanicima je dat zadatak da pritiskom na taster odgovore da li je drugi stimulus u nizu kvadrat ili ameba.

Rezultati

Analiza varijanse pokazala je da su svi glavni efekti statistički značajni sem u slučaju faktora forma test stimulusa (kvadrat – ameba). Takođe, sve dvostruke i trostruke interakcije bile su značajne. Četvorostuka interakcija nije bila značajna. Analize koje su rađene po formama test stimulusa (kvadrat i ameba) pokazuju da su tip prima (pozitivni, negativni), snaga prima (šest nivoa) i trajanje prima u značajnoj interakciji. Ova trostruka interakcija potiče od toga što se interakcija tip prima X snaga prima menja sa variranjem trajanja prima. Naime, interakcija je najveća na najkraćoj ekspoziciji prima (50 ms), zatim opada sve dok se ne izgubi na najdužoj ekspoziciji (300 ms). Pravac interakcije je očekivan: efekata pozitivnog i negativnog prima nema na najnižem nivou snage prima (sklopovi od 4 tačke), zatim, sa povećavanjem broja tačaka razlika u efektima pozitivnog i negativnog prima raste sve do maksimuma na šestom nivou snage prima (24 tačke). Ovakav profil je izrazit na najkraćoj ekspoziciji prima i ublažava se sa produžavanjem trajanja prima. Isti nalazi dobijeni su za oba test stimulusa, kvadrat i amebu.

Diskusija i zaključak

Izloženi nalazi sugerišu da se opažaj tačkastih sklopova formira dosta rano u perceptivnom procesu (pre 50 ms). Na ovom nivou uočen je najjači diferencijalni efekat pozitivnog-negativnog primovanja. Ovaj efekat je najjači za sklopove sa najvećim brojem tačaka i postepeno opada sa smanjenjem snage prima. Posebno zanimljiv nalaz tiče se efekta variranja trajanja prima na vreme reakcije. Ovaj efekat je najjači u vremenski najrestriktivnijim uslovima; sa produžavanjem trajanja prima dolazi do slabljenja njegovog efekta. Činjenica da su efekti primovanja ograničeni na rani stadijum opažanja fazu sugeriše potrebu redefinisavanja pojma ranog viđenja.

OPAŽANJE PRAVCA POGLEDA

Dejan Todorović,

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Odeljenje za psihologiju, Filozofski Fakultet, Beograd.

Jedna od informacija koje neposredno stičemo kada gledamo nečije lice, pored informacija o polu, uzrastu, emotivnom stanju, i ličnom identitetu posmatrane osobe, je i pravac u kojem je ona usmerila svoj pogled. Registrovanje pravca nečijeg pogleda je važno u socijalnoj komunikaciji, bilo da posmatrana osoba usmerava pogled u *mene* kao opažača, ili u neki drugi objekt iz okoline. Ova perceptivna veština se javlja relativno rano u dečijem razvoju, a može biti oštećena u nekim psihičkim poremećajima. Poslednjih godina utvrđeno je postojanje nekoliko zona u korteksu koje su specijalizovane za obradu vizuelne informacije dobijene prilikom posmatranja lica. Pitanje kojim se bavi ovaj rad je koji aspekti lica kao draži utiču na opažanje pravca pogleda pravog lica ili dvodimenzionalnog portreta. Pravac pogleda neke osobe se geometrijski može opisati kao zamišljena linija koja je upravna na njenu rožnjaču i spaja centar njene zenice i tačku u

okolini koju ona fiksira pogledom. Kako se takva linija ne može direktno optički registrovati, mora da postoje neki drugi faktori koji nam omogućavaju procenu njenog položaja u prostoru. Jedan očiti činilac koji ukazuje na pravac pogleda je položaj zenice i dužice u okviru beonjače oka posmatrane osobe, budući da nam on ukazuje na stepen rotacije očne jabučice u očnoj duplji. Međutim jedan drugi, davno uočen ali većinom zanemaren faktor, je orijentacija glave posmatrane osobe. Može se pokazati, kao što je demonstrirano u radu, da se znatno razlikuju opaženi pravci pogleda portreta koji imaju identični položaj dužica/zenica u beonjači, ali različite orijentacije glave. Takođe se, na osnovu čisto geometrijskih razloga, može pokazati da pri proceni pravca pogleda perceptualni sistem mora uzeti i ovaj faktor u obzir.

Metod.

Da bi se uticaj orijentacije glave ispitao, i poredio sa faktorom položaja zenice, u ovom radu korišćeni su veoma prosti, šematski crteži lica, čije su razmere ipak bile usklađene sa antropometrijskim merenjima glave. Na crtežima su manipulirana dva faktora, položaj zenice u beonjači (7 nivoa), i orijentacija glave (3 nivoa). Crteži su subjektima prikazivani na kompjuterskom ekranu, slučajnim rasporedom, ponovljeni 8 ili 4 puta, zavisno od eksperimenta. U prvom eksperimentu pitanje postavljeno subjektima bilo je da li prikazani portret usmerava pogled u njihovo sopstveno lice ili pored njega (bilo ulevo bilo udesno). U drugom eksperimentu pitanje je bilo da li portret gleda ulevo ili udesno od subjekta. U trećem eksperimentu zadatak subjekata je bio da procene ugao pravca pogleda portreta u stepenima.

Rezultati i diskusija.

Rezultati ogleđa pokazuju kako uticaj položaja zenice tako i orijentacije glave na opaženi pravac pogleda, a takođe je kvantitativno upoređena jačina njihovog uticaja. Struktura *procenata* procena pravca pogleda za različite položaje zenice u prvom eksperimentu se veoma dobro aproksimira normalnim krivama, u drugom eksperimentu ogivama, a u trećem pravim linijama. Uticaj orijentacije glave odražava se u pomaku položaja ovih linija u zavisnosti od tog faktora. Vremena reakcije subjekata u skladu su sa procentualnim podacima i upotpunjavaju podatke o proceni pravca pogleda. Multipla linearna regresija je pokazala da pomenuta položaj zenice i orijentacija glave zajedno objašnjavaju 98.5% varijanse procene pravca pogleda u trećem ogleđu. Na osnovu dobijenih podataka predložen je jednostavan matematički model procene pravca pogleda. Takođe je ukazano kako predloženi model može da objasni takozvani efekt Mona Lize, tj. činjenicu da posmatrači imaju utisak da ih naslikan portret posmatra bez obzira gde se oni nalaze u prostoriji u kojoj je portret izložen.

OBLIK PERCEPTIVNOG MODELA PROSTORA

Oliver Tošković i Slobodan Marković

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd

Postoji čitav niz fenomena u opažanju dužine i veličine, koji pokazuju da se opaženi (egocentrični) prostor razlikuje od realnog, fizičkog prostora. Na primer, opažena veličina Meseca na horizontu je veća od opažene veličine u zenitu. Moguće objašnjenje ovog fenomena jeste da je perceptivni prostor zakrivljen tako što je spljošten po vertikalnoj osi: euklidovska sfera se transformiše u perceptivni elipsoid. Dosadašnja istraživanja i postojeći modeli ne daju jasan odgovor na pitanje da li je takav oblik perceptivnog prostora posledica nejednake distribucije znakova dubine u pravcu horizonta i zenita, ili je možda inherentno svojstvo

vizuelnog sistema. Ako je elipsodni oblik perceptivnog prostora posledica nejednake distribucije znakova dubine u pravcu horizonta i zenita, procene udaljenosti prema horizontu i zenitu bi trebalo da budu identične u uslovima jednake distribucije znakova dubine. U suprotnom, elipsodni oblik perceptivnog prostora bi bio inherentno svojstvo vizuelnog sistema.

Cilj ovog istraživanja bio je da se proverí da li je elipsodni oblik perceptivnog prostora inherentno svojstvo vizuelnog sistema ili je posledica nejednake distribucije znakova dubine u pravcu horizonta i zenita. Da bi se rešila ova dilema izvedeno je terensko eksperimentalno istraživanje. U eksperimentu je učestvovalo 46 ispitanika, čiji je zadatak bio da ujednače udaljenost dva kruga prema horizontu i zenitu. Ispitivanje je izvedeno u dve situacije procene - mračnoj sali (uniformno redukovana distribucija znakova dubine) i u polju (nejednaka distribucija znakova dubine). Ispitanici su procenjivali udaljenost iz dva položaja (orijentacije tela) - stajanje i ležanje (na leđima). Postojale su tri standardne udaljenosti za procenu - 3, 4 i 5 metara, a krugovi (stimulusi) su bili prečnika 30 centimetara.

Rezultati

Rezultati su pokazali da ne postoji glavni efekat situacije procene (sala/polje, $F=2$; $p=0.19$), ali da postoje značajni efekti pravca ($F=211$; $p=0.00$) i položaja procene ($F=12$; $p=0.00$). Interakcija položaja i situacije procene nije statistički značajna ($F=1$; $p=0.45$), dok su se kao značajne pokazale interakcije situacije i pravca procene ($F=31$; $p=0.00$), položaja i pravca procene ($F=134$; $p=0.00$), kao i trostruka interakcija situacije, položaja i pravca procene ($F=17$; $p=0.00$). Prosečne procene udaljenosti prema horizontu, su duže od prosečnih procena prema zenitu i u sali i u polju, kada ispitanici stoje. Kada ispitanici leže u polju, procene prema horizontu su, takođe, duže od procena prema zenitu, dok su u sali procene u dva pravca identične.

Diskusija

Ovi nalazi sugerišu da je perceptivni prostor elipsoidnog oblika i da je inherentno svojstvo vizuelnog sistema, pošto i u uslovima uniformno redukovane distribucije znakova dubine (sala) zadržava elipsoidni oblik. Međutim, takav oblik se može modifikovati pod uticajem kontekstualnih informacija (položaj posmatrača i distribucija znakova dubine). Postoje statistički značajne razlike između površina perceptivnog prostora u položajima stajanja i ležanja ($F=6.62$; $p=0.01$), kao i u sali i polju ($F=15.99$; $p=0.00$). Prema tome, možemo reći da, promene oblika, koje su posledica promene položaja (stajanje, ležanje), značajno menjaju metriku prostora, odnosno površinu elipse. Ovaj nalaz ukazuje na značaj vestibularnih informacija i na interakciju različitih senzornih inputa pri formiranju modela prostora. Promene oblika prostora usled delovanja faktora sredine (sala, polje), takođe, značajno menjaju metriku prostora, verovatno zbog interakcije unutrašnjeg modela sa spoljašnjim činocima (distribucija znakova dubine). Regresionom analizom je pokazano da linearni model na najbolji način opisuje odnos procena distance prema horizontu i zenitu ($r_1^2=0.98$; $r_2^2=0.94$; $r_3^2=0.96$; $r_4^2=0.95$; $p=0.00$). Obzirom da je odnos dva pravca procene linearan, elipsoidni model prostora se ne može shvatiti kao deo kruga čiji je centar van posmatrača, već kao elipsa sa centrom u samom posmatraču. Dobijeni odnos procena prema zenitu i horizontu je iznosio oko $\frac{3}{4}$, u većini situacija.

RAZLIKE U OPAŽANJU SVETLINE U PRIRODNIM I VEŠTAČKIM USLOVIMA

Sunčica Zdravković, Gerald Franz i Heinrich H. Bühlhoff

Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet, Novi Sad
Max Planck Institut, Tübingen

Uvod. Boja, jedan od primarnih kvaliteta opaženog objekta, ima tri dimenzije: ton, zasićenost i svetlinu. Svetlina varira na dimenziji crno-belo. Vizualni sistem dobija informaciju o boji objekta iz svetlosti koju je dati objekat reflektovao, a ona je proizvod 1) upadne svetlosti i 2) reflektanse objekta. Najjednostavniji slučaj reflektovane svetlosti obuhvata inicijalnu belu svetlost koja se odbija o ahromatski (sivi) objekat. Vizuelni sistem u najvećem broju slučajeva može tačno da proceni da li je količina svetlosti koja stiže do oka proizvod intenzivne svetlosti odbijene o crni objekat ili slabe svetlosti odbijene o beli objekat.

Brojne teorije predstavljaju različite pokušaje da se reši ovako postulirani problem. Od samog početka je moguće razdvojiti dva pravca: Helmholtzov (1866), koji je zagovarao predhodno iskustvo i Heringov (1874) koji je primat davao fiziološkim faktorima. Ni jedan nije nudio adekvatno rešenje. Pojavom Geštalt psihologije, problem je postulirani na drugačiji način. Vizuelni objekat je deo scene, i jedino u okviru te scene i u poredjenju sa ostalim objektima se opaža veridlično. Eksperimenti su potvrdili ovakav pristup: intenzivno osvetljen crni papir se opaža kao crn kad je deo intenzivno osvetljene scene. Međutim, kad je izdvojen od ostatka scene i osvetljen tako da posmatrač ne vidi izvor svetla, onda se opaža kao gotovo beo list papira. Ovaj fenomen je prvi opisao Gelb (1929). Vodeće teorije (Gilkrist, Bresan) koje se danas bave ovim problemima su naslednici geštalt pristupa.

Nesto komplikovaniju situaciju, sa dva nivoa osvetljenja, su analizirali Zdravković i Gilkrist (2001): svetlina objekta delimično osvetljenog intenzivnijim, delimično slabijim osvetljenjem se opaža u skladu sa dva vrlo jednostavna principa. Prednost u određenju svetline celog objekta ima deo objekta koji se nalazi pod 1) intenzivnijim nivoom osvetljenja i 2) nivoom koji pokriva veći deo scene. Za tačno opažanje delova pod različitim osvetljenjima nužno je da scena bude dovoljno dobro artikulirana. Ovo najčešći jeste slučaj u prirodnim uslovima. Međutim i kad to nije slučaj, na fotografijama na primer, bez problema se opažaju delovi scene koji se nalaze u intenzivnijem osvetljenju ili senci. Cilj ovog rada je da ispita opažanje u ovako vizuelno osiromašenim uslovima, polazeći od dva principa za objekte pod dva nivoa osvetljenja. Veštačku situaciju moguće je varirati na dva nivoa. U jednom slučaju moguće je redukovati opseg ali i dalje koristiti reflektovanu svetlost (kao što je slučaj sa projekcijom u bioskopu: svetlost različitog intenziteta se odbija o belo platno). Na sledećem nivou je moguće imati svetlost koji uopšte nije reflektovana nego u različitim intenzitetima stiže direktno sa izvora (kao u slučaju TV ekrana ili ekrana računara).

Metod. Prvi eksperiment je izveden u u prirodnim uslovima, a stimulus se sastojao od 5 pravougaonika (crn, 3 nijanse sive, belo). Pravougaonici su spojeni u dvodimanzionalni panel, koji je visio na sredini prostorije. Deo tog panela je bio dodatno osvetljen reflektorom.

U veštačkim uslovima su izvedena dva eksperimenta. U oba je korišćena scena koja prikazuje gore opisane uslove relanog eksperimenta: prostorija u kojoj se nalazi dvodimenzionalni stimulus sačinjen od 5 sivih nijansi, delimično dodatno osvetljen. Drugi eksperiment, u kome je ispitivana reflektovana svetlost suženog

opsega, stimulus je projektovan na sferično platno koje je pokrivalo kompletno vizuelno polje ispitanika. U trećem eksperimentu, u kome nije korišćena reflektovana svetlost, identična scena je prikazana na ekranu računara. U svakom od tri eksperimenta jedna grupa ispitanika je procenjivala svetlinu svakog od 5 pravougaonika dok je druga grupa procenjivala svetlinu različito osvetljenih delova svakog od pravougaonika. Procena je vršena pomoću Mansel skale, standardizovanog instrumenta za procenu opažene svetline. Rezultati. U prirodnim uslovima, kad intenzivno osvetljenje pokriva polovinu objekta, opažena svetlina je kompromis dva različito osvetljena dela: jednog pod intenzivnim osvetljenjem i drugog pod osvetljenjem koji pokriva većinu scene. Dodatno, ova srednja vrednost je zavisna od nijanse: svetlije nijanse se približavaju intenzivnijem osvetljenju, a tamnije slabijem osvetljenju. Uradjena je dvofaktorska ANOVA i oba faktora (osvetljenje i nijansa) su značajni ($p < 0.05$). U preostala dva eksperimenta, u uslovima suženog opsega vrednosti, dobijaju se uporediva konstalacija rezultata. I u drugom i u trećem eksperimentu su oba faktora značajna ($p < 0.05$).

Diskusija. I u prirodnim i u veštačkim uslovima opežena svetlina objekta je kompromis dva dela koji prikazuju dva osvetljenja. Ovo važi za obe situacije, i kada je u pitanju reflektovana svetlost i kada je u pitanju svetlost koja dolazi direktno sa izvora osvetljenja. Ipak postoji razlika je u apsolutnim vrednostima rezultata, u situaciji suženog ranga opaženi rang svetline je sužen, te se prikazani sivi pravougaonici opažaju kao svetliji nego u prirodnim uslovima. Kad se uporede vrednosti za objekat pod različitim osvetljenjima, u tri eksperimenta, njegova relativna pozicija u odnosu na različito osvetljene delove je identična. Medjutim, iako je zadatak ispitanika u tri eksperimenat isti, samo u prirodnim uslovima taj objekat zapravo postoji. U druga dva eksperimenta, postoje samo delovi koje, kako sugerišu rezultati, vizuelni sistem tretira kao delove istog objekta.

IMPLICITNA SVOJSTVA ANTONIMA IZ KINESKOG, JAPANSKOG I ARAPSKOG JEZIKA

Jasmina Stevanov

Filozofski fakultet u Novom Sadu

Uvod

Osnovni problem semiotike svodi se na pitanje postoji li i kakva je veza između vizuelne strukture znaka (likovnih elemenata) i značenja znaka. Ovom problemu se pristupa dualistički u okviru jezičkog semiotičkog sistema. Prva teza je da jezički znak vodi poreklo iz prirode označenog entiteta. Suprotno stanovište je da jezički znak ne referira na suštinske odlike označenog, odnosno značenje se arbitrarno dodeljuje znaku.

U analizi jezičkog znaka oslanjamo se na njegove semantičke i grafemske odlike, uz interpretaciju njegovih realnih i pripisanih svojstava (eksplicitnih i implicitnih). Grafemska analiza velikog broja jezika i njihovih zapisa pokazuje da su ideogramska, pa čak i slogovna pisma, grafemski složenija u odnosu na alfabetska pisma. To je i razumljivo, jer su ideogrami (lat. idea=ideja; grč. gramma=pismo) apstrahovani piktogrami (lat. pictus=slika). Čini se smisljeno ispitati da li se ideogrami unutar kineskog i japanskog jezika opažaju kao slikovni geštalti, koji svojom vizuelnom strukturom podražavaju imanentna svojstva entiteta koji označavaju. Ukoliko je značenje jezičkog znaka kodirano unutar

njegove vizuelne strukture, onda je moguće da je taj kod deo implicitnih svojstava koje pripisujemo znaku i određuje nas subjektivni doživljaj znaka.

Uz pretpostavku da su antonimi najviše semantički udaljeni, ispitivali smo da li se jezički znaci koji u kineskom, japanskom i arapskom jeziku označavaju reči lep/ružan, svetao/taman, ispravno/pogrešno, ljubav/mržnja razlikuju na dimenzijama subjektivnog doživljaja (Marković, Janković, Subotić, 2002.): evaluaciji, pobudenosti i regularnosti.

Metod

U ispitivanju su učestvovala 29 ispitanika, polaznika Istraživačke Stanice Petnica. Ispitanici u eksperimentu ne poznaju ni jedan jezik iz grupe istočnjačkih jezika, čime smo eliminisali interakciju semantičkih i formalnih aspekata stimulusa u njihovoj proceni. Kao stimuluse koristili smo trideset dva znaka koji su nosioci značenja lep, ružan, svetao, taman, ispravno, pogrešno, ljubav i mržnja u kineskom, arapskom, japanskom ideogramskom i slogovnom pismu. Instrument SDF 12 konstruisan je namenski za procenu implicitnih svojstava vizuelnog geštalta. (Marković et al. 2002). Čine ga 12 sedmočlanih bipolarnih skala procene sa pridevima suprotnog značenja na polovima. Po četiri skale procene čine faktore evaluacije, pobudenosti i regularnosti. U istraživanju smo varirali dva faktora: jezik i značenje reči. Jezik je prva nezavisna varijabla sa četiri nivoa: japansko ideogramsko pismo, japansko slogovno, kinesko i arapsko, dok je značenje druga nezavisna varijabla sa dva nivoa: lep, ružan. Zavisne varijable su procene stimulusa na tri dimenzije subjektivnog doživljaja forme iz SDF 12: evaluaciji, regularnosti i pobudenosti.

Postupak: u preliminarnoj fazi istraživanja izračunata je frekvencija pomenutih parova opozita na uzorku studenata psihologije iz dvadesetpet zemalja Evrope, čiji je zadatak bio da produkuju što više opozita iz njihovog jezika. Izračunavanjem učestalosti produkcije opozita ustanovili smo da su najfrekventniji parovi opoziti lep-ružan, svetao-taman, ispravno-pogrešno i ljubav – mržnja. U drugoj fazi istraživanja ispitanici, polaznici Istraživačke stanice Petnice, su svaki od trideset dva prikazanih stimulusa procenjivali na 12 skala procene.

Rezultati

Vrednosti procena ispitanika na dimenzijama evaluacije, pobudenosti i regularnosti dobijene su uprosečavanjem skorova na po četiri skale procene koje čine određene dimenzije, za svakog ispitanika. Podaci su obrađeni dvosmernom analizom varijanse. U proceni evaluacije stimulusa dobijen je statistički značajan glavni efekat značenja kod opozitnog para lep-ružan ($F = 12,94$, $p < 0,01$), mržnja - ljubav ($F = 4,614$, $p < 0,05$), ispravno-pogrešno ($F = 7,853$, $p < 0,01$). U proceni pobudenosti stimulusa dobijen je statistički značajan glavni efekat značenja kod opozitnog para lep-ružan ($F = 80,11457$, $p < 0,01$) i ljubav - mržnja ($F = 11,178$, $p < 0,01$), a u proceni regularnosti postoji statistički značajan glavni efekat kod opozitnog para ispravno-pogrešno ($F = 5,32$, $p < 0,05$). Iako se iz ovih rezultata teško može izvući jednoznačan zaključak, uočava se tendencija da se reči sa pozitivnim denotatima u odnosu na reči sa negativnim denotatima procenjuju različito na relativno dosledan način po svim dimenzijama subjektivnog doživljaja. Da bi se na egzaktniji način stekao uvid u moguću povezanost denotata i različitih aspekata vizuelne strukture jezičkih znakova bilo je potrebno uraditi i geometrijsku analizu stimulusa. Interesovalo nas je da utvrdimo na koji način se stimulusi grupišu u prostoru dimenzija subjektivnog doživljaja pomoću klaster analize i MDS. Koristili smo K-Means model klaster analize definisan na tri klastera. Prvi klaster čine stimulusi iz arapskog jezika, drugi klaster formiraju stimulusi ideogrami iz japanskog i kineskog jezika, a treći klaster je rezidualan, odnosno čine ga stimulusi iz svih jezika i zapisa. Tehnikom MDSa, pod modelom euklidskih distanci, uz definiciju dvodimenzionalnog koordinatnog sistema

dobijeni su sledeći rezultati $\text{stress} = .091$ $r^2 = .993$. Prva dimenzija interpretirana je kao jezik (arapski i kineski definišu polove, a japanski se raspoređuje između), a druga dimenzija je interpretirana kao zapis (ideogramski i slogovni/fonetski).

KONSTRUKCIJA INSTRUMENTA ZA MERENJE DOŽIVLJAJA UMETNIČKIH SLIKA

Ana Radonjić i Slobodan Marković

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju

Uvod

Pri opažanju umetničkih slika posmatrač može biti usmeren na dve vrste svojstava (1) eksplicitna, objektivna svojstva (oblik, velična, boja i sl.) i (2) implicitna svojstva, koja se pripisuju slici iako nisu neposredno data u stimulaciji (prijatnost, zanimljivost, maštovitost i sl). Subjektivni doživljaj umetničkih slika, kao vrste vizuelne estetske stimulacije, primarno se bazira na implicitnim svojstvima koji se pripisuju slici. Cilj ovog istraživanja bio je (1) utvrditi kakva je struktura doživljaja umetničkih slika, odnosno, koje su latentne dimenzije oko kojih se grupišu implicitna svojstva i (2) konstruisati instrument kojim bi se ova struktura mogla meriti.

Istraživanje se sastojalo iz tri faze. U prvoj fazi istraživanja utvrđen je skup reprezentativnih implicitnih svojstava koja su najčešća i najadekvatnija za opis subjektivnog doživljaja slika (rezultati ove faze istraživanja izloženi su na IX skupu EIP, Marković i Marković, 2003). U drugoj fazi izabrani su stimuli, odnosno uzorak međusobno što različitijih slika. Slike su najpre podeljene u četiri kategorije: primitivne, figuralno-realistične, stilizovano-realistične i apstraktne. Dva nezavisna procenjivača su iz šire baze stimulusa izabrali po 21 sliku za svaku kategoriju, vodeći računa o zastupljenosti slika različitih po temi, stilu i formalnim svojstvima. Ispitanici su zatim u okviru svake kategorije procenjivali sličnost, odnosno različitost, svake slike sa svakom. Na osnovu rezultata multidimenzionalnog skaliranja procena (MDS sa tri dimenzije) u okviru svake kategorije je izabrano po 6 slika koje su se nalazile na krajevima dimenzija (rezultati ove faze istraživanja izloženi su na X skupu EIP, Radonjić i Marković, 2004). Cilj treće, glavne, faze istraživanja bio je utvrđivanje faktorske strukture koja stoji u osnovi doživljaja umetničkih slika na osnovu procena izabranih slika na nizu implicitnih svojstava. Poznavanje strukture fenomena omogućilo bi i konstrukciju instrumenta za merenje doživljaja umetničkih slika.

Metod

Subjekti: 252 studenta Beogradskog univerziteta učestvovalo je u istraživanju.

Stimulusi: Korišćeno je ukupno 26 slika: 24 slike su izabrane u drugoj fazi istraživanja, po 6 iz svake kategorije (A, B, C i D), dok su 2 slike, međusobno veoma različite po temi i formalnim karakteristikama (Botičeli - *Mars i Venera* (E), Šmit-Rotluf - *Na stanicima* (F)) naknadno izabrane od strane dva nezavisna procenjivača.

Instrument: Instrument su činile ukupno 43 bipolarne sedmostepene skale procene sa opozitnim pridevima na polovima. Ovi pridevi izdvojeni su u prvoj fazi istraživanja.

Postupak: Svakom ispitaniku izložene su ukupno 4 slike: po dve slike iz skupa od 24, uz ograničenje da pripadaju različitim kategorijama (na primer jedna iz kategorije A, druga iz kategorije B, i sl.) i dve naknadno izabrane slike (E i F). Ispitanici su eksperiment radili pojedinačno, na računaru u programu SuperLab

Pro 2.0. Na ekranu je izlagana jedna po jedna slika, a u dnu ekrana su se slučajnim redosledom smenjivale sedmostepene skale, na kojima su ispitanici procenjivali izraženosti svojstva na datoj slici pritiskom na odgovarajući taster na tastaturi (od -3 do +3).

Rezultati i diskusija

Prikupljeni podaci organizovani su u tri matrice: po jednu za svaku od slika koje su procenjivali svi ispitanici (matrica E i matrica F) i jednu zbirnu za preostale 24 slike, od kojih je svaku procenjivao po 21 ispitanik (matrica ABCD). Tri matrice podvrgnute su faktorskoj analizi (program hkpbc3) koja rotira matrice orthoblique rotacijom. Korišćen je Momirovićev *plum brandy* kriterijum izbora broja faktora. Upoređivanje sadržaja dobijenih faktora pokazuje da se četiri faktora veoma slična po sadržaju izdvajaju u sve tri faktorske strukture: (1) faktor regularnosti koji se odnosi na strukturalni aspekt slike i kognitivnu jasnoću (skale: precizno, jasno, pravilno i sredeno), (2) faktor pobudenosti (skale: neobično, maštovito, upečatljivo, inspirativno), (3) faktor atraktivnosti ili estetske evaluacije (skale: lepo, prijatno, zdravo, čisto) i (4) faktor smirenosti ili unutrašnje evaluacije (skale: nenametljivo, blago, opušteno, smirujuće). Na osnovu rezultata faktorske analize moguće je konstruisati instrument za merenje subjektivnog doživljaja slika koji bi se sastojao od 16 bipolarnih skala procene, od kojih bi svaki faktor bio predstavljen sa po 4 navedena svojstva.

LATERALIZACIJA MOŽDANIH FUNKCIJA I ESTETSKA PREFERENCIJA

Predrag Ognjenović

Udružene laboratorije za istraživanje mozga, Beograd

Istraživanja lateralizacija funkcija mozga pokazala su da se leva i desna moždana hemisfera razlikuju po načinu donošenja odluke, da je desna u principu holistički orijentisana, leva analitički, ali da se odluke donose, uglavnom, u kooperaciji centara leve i desne hemisfere. Neku predost iskazuje ipak jedan od tih centara. Nalazi Lensdela (Lansdell, 1969) pokazuju da se estetsko odlučivanje kod muškarca i žena razlikuju, da u tome kod muškarca dominiraju centri u temporalnom lobusu desne hemisfere a kod žena odgovarajući centri u levoj moždanoj hemisferi. Novije tehnike istraživanja preferencije vizuelnih estetskih stimulusa (Coney & Bruce, 2004) ukazuju samo na to da se procene u levom i desnom vizuelnom polju razlikuju po intenzitetu, ali ne i po kvalitetu – procene u desnom vizuelnom prostoru su nešto blažeg kriterijuma. Tehnika lateralizacije slika-stimulusa koju smo mi razvili ima, po našem mišljenju, prednost. Naši nalazi pokazuju razlike u estetskoj preferenciji dve vrste materijala - harmonijskog i redundantnog kod istog ispitanika, kao i razlike između polova. Desna moždana hemisfera kod muškaraca preferira harmonijski organizovan materijal (24:16, značajno na 0,001) u odnosu na levu, kod žena ta razlika nije izražena. Kod ženskih ispitanika dominira u levoj moždanoj hemisferi redundantan materijal (27:11, značajno na 0,001) u odnosu na desnu hemisferu, a i u odnosu na harmonijski (27:3, značajno na 0,001). Relativno mali broj ispitanika, 12 muških i 12 ženskih kao i prethodno utvđeni uticaji kulture zahtevaju širu proveru.

PROVERA ARNHAJMOVE POSTAVKE O PERCEPCIJI BOJE NA
DIMENZIJU TOPLO-HLADNO

Ivana Spasić i Jelena Davidovski

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet, Niš

Rad predstavlja pokušaj empirijske provere Arnhajmove (1981) postavke o udelu tona, svetline i zasićenosti u percepciji boje na dimenziji toplo-hladno. Arnhajm formuliše sopstvenu postavku o odnosu toplo-hladno pri čemu smatra da ova dva izraza stiču svoje karakteristično značenje kada se odnose na odstupanje jedne date boje u pravcu druge, kao i to da se ovakvo stanje još više komplikuje činjenicom što na izraz jedne boje uopšte i njenu temperaturu posebno utiče ne samo zasićenost već i svetlina i ton boje. U skladu sa tim, osnovni ciljevi istraživanja bili su utvrditi:

da li zasićenost tj. opadanje zasićenosti, određuje percepciju toplo-hladno.

da li svetlina tj. variranje svetline, određuje percepciju toplo-hladno.

da li ton tj. variranje tona, određuje percepciju toplo-hladno.

da li postoje razlike među polovima u percepciji boje

U istraživanju je učestvovalo 60 ispitanika (30 ispitanika muškog i 30 ispitanika ženskog pola), studenata psihologije i Pravnog fakulteta u Nišu. Korišćene su boje spektra: osnovne i izvedene. Stimulusni materijal urađen je u CoreIDRAW 9. i podeljen u tri grupe. U prvoj grupi vršena je varijacija zasićenosti, dok su se ton i svetlina držali konstantnim. U drugoj grupi vršena je varijacija svetline, dok su se ton i zasićenost držali konstantnim. U trećoj grupi vršena je varijacija tona, dok su se svetlina i zasićenost držali konstantnim. Zadatak ispitanika je bio da za svaku od prikazanih boja izaberu, zaokruživanjem, jedan od pet ponuđenih odgovora (toplo, umereno toplo, neutralno, umereno hladno, hladno). Korišćen je frekvencijski nacrt.

Rezultati: U obradi podataka korišćena je deskriptivna statistika, hi-kvadrat test i analiza kontingencijskih tabela. Rezultati ukazuju da postoji statistički značajna razlika u percepciji boje na dimenziji toplo-hladno, u pogledu zasićenosti, svetline i tona.

Prvi eksperimentalni plan: kao topla percipirana je crvenožuta ($\chi^2=56.33$; $p<0.001$), crvenoplava ($\chi^2=65.66$; $p<0.001$), narandžasta ($\chi^2=65.83$; $p<0.001$), ljubičasta ($\chi^2=22.66$; $p<0.01$) i zelena boja ($\chi^2=7.50$; $p<0.05$); kao umereno topla žutoplava ($\chi^2=17.83$; $p<0.001$) i plavocrvena ($\chi^2=10.83$; $p<0.05$); a kao umereno hladna percipirana je žutocrvena ($\chi^2=22.17$; $p<0.001$) i plavožuta ($\chi^2=28.33$; $p<0.001$).

Drugi eksperimentalni plan: kao topla percipirana je žuta ($\chi^2=30.66$; $p<0.001$), crvena ($\chi^2=158.66$; $p<0.001$), narandžasta ($\chi^2=65.83$; $p<0.001$), ljubičasta ($\chi^2=12.66$; $p<0.01$), žutocrvena ($\chi^2=37.33$; $p<0.001$), crvenožuta ($\chi^2=56.33$; $p<0.001$), crvenoplava ($\chi^2=85.16$; $p<0.001$), svetlija crvenoplava ($\chi^2=39.50$; $p<0.001$), svetlija zelena ($\chi^2=11.70$; $p<0.01$) i svetlija narandžasta ($\chi^2=6.30$; $p<0.05$); kao umereno topla žutoplava ($\chi^2=27.83$; $p<0.001$), plavocrvena ($\chi^2=10.83$; $p<0.05$), svetlija crvena ($\chi^2=61.66$; $p<0.001$), svetlija ljubičasta ($\chi^2=21.66$; $p<0.001$), svetlija crvenožuta ($\chi^2=36.66$; $p<0.001$), svetlija plavocrvena ($\chi^2=14.33$; $p<0.01$), najsvetlija ljubičasta ($\chi^2=30.167$; $p<0.001$), najsvetlija zelena ($\chi^2=27.83$; $p<0.001$), najsvetlija crvenožuta ($\chi^2=39.46$; $p<0.001$) i najsvetlija crvenoplava ($\chi^2=36.93$; $p<0.001$); kao neutralna plava ($\chi^2=10.00$; $p<0.01$), svetlija žuta ($\chi^2=13.83$; $p<0.01$), svetlija plava ($\chi^2=7.30$; $p<0.05$), svetlija žutoplava ($\chi^2=28.83$; $p<0.001$), najsvetlija žuta ($\chi^2=48.333$; $p<0.001$), najsvetlija crvena ($\chi^2=42.66$; $p<0.001$), najsvetlija žutocrvena ($\chi^2=30.26$; $p<0.001$), najsvetlija žutoplava ($\chi^2=27.167$; $p<0.001$) i najsvetlija plavožuta ($\chi^2=26.333$;

$p < 0.001$); kao umereno hladna plavožuta ($\chi^2=40.83$; $p < 0.001$), svetlija žutocrvena ($\chi^2=22.16$; $p < 0.001$), svetlija plavožuta ($\chi^2=33.00$; $p < 0.001$), najsvetlija plava ($\chi^2=20.33$; $p < 0.001$) i najsvetlija plavocrvena ($\chi^2=24.00$; $p < 0.001$); kao hladna percipirana je najsvetlija narandžasta ($\chi^2=12.70$; $p < 0.01$).

Treći eksperimentalni plan: kao topla percipirana je žuta ($\chi^2=24.00$; $p < 0.001$), žutocrvena ($\chi^2=37.33$; $p < 0.001$) i narandžasta ($\chi^2=82.00$; $p < 0.001$); kao umereno topla percipirana je žutoplava ($\chi^2=28.83$; $p < 0.001$) i ljubičasta ($\chi^2=17.33$; $p < 0.001$); kao neutralna crvenožuta ($\chi^2=22.66$; $p < 0.001$), crvenoplava ($\chi^2=26.33$; $p < 0.001$), plavocrvena ($\chi^2=10.93$; $p < 0.01$) i zelena ($\chi^2=12.16$; $p < 0.05$); kao umereno hladna plava ($\chi^2=35.33$; $p < 0.001$) i plavožuta ($\chi^2=45.16$; $p < 0.001$), a kao hladna percipirana je crvena ($\chi^2=36.40$; $p < 0.001$).

Rezultati ukazuju da postoji razlika između muškaraca i žena u pogledu percipiranja nekih boja u okviru dimenzije toplo-hladno. Od strane muškaraca su percipirane kao neutralne: najsvetlija žutocrvena ($f_i=0.42$; $p < 0.01$), svetlija žuta ($f_i=0.50$; $p < 0.01$), najsvetlija crvena ($f_i=0.42$; $p < 0.05$) i najsvetlija žutoplava ($f_i=0.43$; $p < 0.05$). Svetlija ljubičasta je najviše od strane muškaraca percipirana kao umereno topla ($f_i=0.40$; $p < 0.05$), dok je jedino žutoplava najviše od strane žena percipirana kao umereno topla ($f_i=0.40$; $p < 0.05$). Rezultati ukazuju da sva tri činioca u izvesnoj meri utiču i određuju percepciju boje na dimenziji toplo-hladno. Zasićenost u najvećoj meri utiče na perceptivni sud, što je zapravo saglasno sa Arnheimovom teorijskom postavkom. Što se tiče svetline i tona, može se generalno reći da oni imaju skoro isti nivo važnosti i značaja. Tačnije, zavisno od slučaja, postoji smenjivanje svetline i tona u donošenju perceptivne odluke.

ESTETSKE PROCENE PRAVOSLAVNIH I KATOLIČKIH SAKRALNIH OBJEKATA

Jelena Davidovski, Ivana Spasić

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet, Niš

Ovaj rad predstavlja pokušaj primene Teorije estetskog odlučivanja P. Ognjenovića, u novoj oblasti umetnosti – arhitekturi, na drugačijoj vrsti estetskog materijala – pravoslavnim i katoličkim sakralnim objektima. Cilj istraživanja bio je empirijski proveriti: a) da li postoje razlike u estetskim procenama pravoslavnih i katoličkih sakralnih objekata, i b) ukoliko razlike postoje utvrditi tipične estetske profile ovih objekata; c) da li postoje razlike u estetskim procenama sakralnih objekata koji pripadaju istoj "religijskoj" grupi, a potiču iz različitih stilskih pravaca; i d) da li postoji karakteristično smenjivanje principa estetiziranja tokom istorije arhitekture i u istoriji jednog arhitektonskog stila.

Metod

Uzorak: prigodni uzorak – 60 studenata prve godine studija Psihologije.

Stimulusni materijal: čine slike eksterijera 14 sakralnih objekata, koji su od strane eksperata odabrani kao najreprezentativniji predstavnici različitih stilskih pravaca pravoslavne i katoličke arhitekture. Svaka grupa stimulusa podeljena je na podgrupe s obzirom na stilski pravac kome objekti pripadaju: za pravoslavne crkve: raška (Studenica, Žiča i manastir Mileševa), vizantijska (Gračanica) i moravska stilska grupa (Ravanica i Ljubostinja), a za katoličke katedrale: vizantijska (San Vitale i Bazilika Sv. Marko), romanijska (katedrala u Pizi), gotička (Notr Dam u Remsu i katedrala u Milanu), renesansna (crkva Sv. Petra) i barokna stilska grupa (Santa Maria della Salute).

Postupak: ispitanicima je stimulusni materijal prezentovan pojedinačno, slučajnim redosledom, pomoću računara. Zadatak ispitanika bio je da svaki od

prezentovanih sakralnih objekata proceni na sedmostepenim skalama sklada (H), ukrasa (R), smisaone dubine (D), dopadanja i umetničke vrednosti. Vreme procenivanja i izlaganja bilo je neograničeno.

Rezultati

U statističkoj obradi korišćena je deskriptivna statistika, GLM metoda i t-test. Rezultati istraživanja pokazuju da postoji statistički značajna razlika u estetskim procenama pravoslavnih i katoličkih sakralnih objekata (tabela 1.). Pravoslavne crkve su najzasićenije H dimenzijom, neznatno manje D dimenzijom, a najmanje R dimenzijom. Katoličke katedrale su najviše zasićene R dimenzijom, neznatno manje D dimenzijom, a najmanje H dimenzijom. To bi ujedno bili i tipični estetski profili ovih objekata. Pravoslavne crkve se više dopadaju ispitanicima, ali se zato katoličke katedrale procenjuju kao umetnički vrednije. Obe kategorije objekata dobijaju značajno više ocene na skali umetničkog vrednovanja nego na skali dopadanja.

Rezultati ukazuju da kod katoličkih katedrala postoje i značajne *intragrupne* razlike između objekata različitih stilskih pravaca. H dimenzijom najviše su zasićene katedrale romanijskog i baroknog stila, dok su R dimenzijom najviše zasićene katedrale gotičkog stila i baroka (što je u skladu sa našim očekivanjima).

Za nas je najznačajnija razlika koja postoji u proceni dimenzije sklada ($t=2.11$; $p<0.05$) i dimenzije ukrasa ($t=-5.904$; $p<0.01$) katedrala *romanijskog* i *gotičkog* stila, kao i razlika u proceni dimenzije ukrasa ($t=-20.923$; $p<0.01$) crkava koje su predstavnice *ranog* i *kasnog* vizantijskog stila. Time je i empirijskim putem potvrđena razlika prisutna u teoriji istorije umetnosti: a) između romanike i gotike, stilova koji hronološki smenjuju jedan drugi, i b) između ranih i kasnih podfaza u evoluciji jednog stilskog pravca.

Sakralni objekti	dimenzije	p
Pravoslavne crkve	H>R	0.000*
	H>D	0.632
	R<D	0.000*
	Dop<UV	0.000*
Katoličke katedrale	H<R	0.003*
	H<D	0.056
	R>D	0.106
	Dop<UV	0.000*

Tabela 1. značajnosti razlika estetskih procena pravoslavnih i katoličkih crkava

Diskusija

Rezultati istraživanja pokazuju da skale H, R i D mogu registrovati fine razlike u estetskom doživljaju pravoslavnih i katoličkih sakralnih objekata. Tipični estetski profili pravoslavnih crkava i katoličkih katedrala mogu biti korisna empirijska dopuna mišljenjima kritičara i istoričara umetnosti. Dobijeni rezultati su u skladu i sa mišljenjima teoretičara o različitim stilovima koji hronološki slede jedan drugi i teom da postoji karakteristično smenjivanje dominantnih principa estetiziranja kroz istoriju arhitekture. Potvrđeno je da romanski stil odlikuje jednostavnost, uprošćenost, sklad, pravilni geometrijski oblici, ravnoteža i simetrija, da gotički stil karakteriše preterano ukrašavanje, bogaćenje, raskoš radi nje same i "kamenja čipka" detalja, dok dekorativnost, asimetrija, raskoš, pompa i sjaj odražavaju arhitekturu baroka. Razvoj umetnosti upravo i treba posmatrati kroz suprotstavljanje klasičnog jednostavnog pravila i njegove bogato razrađene dekorativne varijante, tj., kao komplementarno smenjivanje klasicističkog i barokno-romantičarskog. Jasno su se izdiferencirale i podfaze jednog stilskog pravca: rana i kasna vizantijska umetnosti. Prva naginje principu jednostavnosti,

druga eksploatiše ukras. Možemo skromno da zaključimo da stil zaista počinje "kao novoorganizovana forma, uprošćenih, pregnantnih elemenata, potom ulazi u fazu ukrašavanja ili bogaćenja, dakle redundance, da bi potom prevazišao sebe otvaranjem novog prostora, poniranjem u dubinu, razgrtanjem i harmonijskog i ukrasnog ka nečemu dubljem i novom, mada sazdanom od istih elemenata" (Ognjenović, P., Psihološka teorija umetnosti, 1997, str.109).

PERCEPCIJA I PSIHOLOGIJA UMETNOSTI II

ESTETSKE PROCENE SAKRALNIH OBJEKATA U SVETLU POJEDINIH FAKTORA

Jelena Davidovski, Ivana Spasić

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet, Niš

Poznato je da estetske procene umetničkih dela i individualni estetski ukus zavise od više faktora: uzrasta ispitanika (Marković i Marković, 1994), profesionalnog, tj. obrazovnog usmerenja (P.Ognjenović, 1986; B. Škorc 1987; M.Tomović i sar., 2003. i B.Pejić, 2004), itd. Cilj ovog istraživanja je da utvrdi da li estetske procene sakralnih objekata različitih religija zavise od *redosleda izlaganja* stimulusa, *pola* ispitanika, *veroisповesti* i *stepena religioznosti* ispitanika, kao i *socijalne distance* prema pripadnicima različitih veroisповesti.

Korišćen je: prigodni uzorak – 60 studenata prve godine studija Psihologije (45 devojaka i 15 muškaraca), koji su slučajnim izborom raspoređeni u tri grupe od po 20 subjekata.

Stimulusni materijal: čine slike eksterijera 21 sakralnog objekta, odabrane od strane eksperata kao najreprezentativniji predstavnici hrišćanske i islamske arhitekture. *Grupu pravoslavnih sakralnih objekata* čine srednjovekovne srpske crkve koje pripadaju *raškoj* (Studenica, Žiča i manastir Mileševa), *vizantijskoj* (Gračanica) i *moravskoj stilskoj grupi* (Ravanica i Ljubostinja) i jedna ruska crkva iz novog veka (Sv. Vasilije Blaženi). *Grupu katoličkih sakralnih objekata* čine francuske i italijanske katedrale i bazilike, tipični predstavnici *vizantijske* (crkva San Vitale - predstavnica *rane* vizantijske arhitekture i bazilika Sv. Marko – predstavnica *kasne* vizantijske arhitekture), *romanijske* (katedrala u Pizi), *gotičke* (Notr Dam u Remsu i katedrala u Milanu), *renesansne* (crkva Sv. Petra) i *barokne stilske grupe* (crkva Santa Maria della Salute). *Grupu islamskih sakralnih objekata* čine džamije srednjeg veka (Aja Sofija, Kupola na steni u Jerusalimu, Ibn Tulunova džamija u Kairu, Čifte Minaret medresa i Sultan Hasanova džamija) i novog veka (Selimiye i Plava džamija).

Postupak: Tri različite grupe ispitanika posmatrale su preko računara isti stimulusni materijal *drugačijim* redosledom: *hronološkim*, *obrnuto hronološkim* i *slučajnim* redosledom, bez vremenskog ograničenja. Ispitanici su svaki od prezentovanih sakralnih objekata procenjivali na skalama sklada (H), ukrasa (R), smisaone dubine (D), dopadanja i umetničke vrednosti. Nakon toga su dobili zadatak da popune odgovarajući upitnik i Bogardusovu skalu socijalne distance prema osobama pravoslavne, katoličke i islamske vere. U statističkoj obradi podataka korišćena je deskriptivna statistika, analiza varijanse i t-test. Dobijeni su sledeći rezultati:

Redosled izlaganja stimulusa ne utiče na estetske procene sakralnih objekata, izuzev na R skali ($F=7.02$; $p<0.01$). Pojedinačno, razlike su se pojavile

na skali R za pravoslavne crkve i islamske džamije. Najniže vrednosti na ovoj skali sakralni objekti dobijaju kod izlaganja obrnuto hronološkim redosledom.

Između polova nema statistički značajnih razlika u estetskim procenama, izuzev na skali umetničke vrednosti ($F=4.33$; $p<0.05$). Žene sakralne objekte ocenjuju kao umetnički vrednije od muškaraca.

Između ispitanika pravoslavne vere i ateista ne postoje statistički značajne razlike u estetskim procenama sakralnih objekata;

Postoje statistički značajne razlike između subjekata različitog stepena religioznosti u estetskim procenama sakralnih objekata na R skali ($F=3.94$; $p<0.05$), ali ne i na ostalim primenjenim skalama. Veoma religiozni ispitanici procenjuju ove objekte kao ukrašenije u odnosu na ispitanike koji to nisu. Pojedinačno, razlike su se pojavile samo na R skali za pravoslavne crkve. Interesantno je da su se pojavile razlike i u proceni pravoslavnih crkava na skali dopadanja između ekstremnih grupa ispitanika. Pod jakim uticajem svoje vere i izrazito osetljivi na sve što je u bliskoj vezi sa njom, *veoma* religiozni ispitanici procenjuju sakralne objekte svoje religije (pravoslavne) kao značajno lepše ($t=2.58$; $p<0.05$) u odnosu na grupu ispitanika koji *nisu religiozni uopšte*.

Socijalna distanca prema osobama različitih veroispovesti ne pokazuje uticaj na estetske procene sakralnih objekata, izuzev na dopadanje islamskih džamija, i to samo između ekstremnih grupa ispitanika. Negativan stav prema muslimanima (najizraženija socijalna distanca je upravo prema ovoj verskoj grupaciji) spontano se prenosi i na njihova umetnička dela jer ispitanici koji bi muslimane proterali iz svoje zemlje daju značajno niže ocene islamskim džamijama na skali dopadanja ($t=-2.63$; $p<0.05$) od, recimo, ispitanika koji su spremni da sa osobom islamske vere stupe u brak.

Možemo zaključiti da su estetske procene sakralnih objekata različitih religija uglavnom "imune" na one činioce kojima smo se bavili u ovom istraživanju. Ipak, ne u potpunosti. R dimenzija "osetljiva" je na redosled izlaganja stimulusa. Najniže vrednosti na R skali sakralni objekti dobijaju onda kada se posmatraju obrnuto hronološkim redosledom. Od pola ispitanika zavisi procena umetničke vrednosti objekta – žene su sklonije da sakralnim objektima pridaju veću umetničku vrednost nego muškarci. Socijalni faktori imaju jako malo uticaja na estetske procene u procesu estetskog suđenja, bar kada su u pitanju harmonija, smisaona dubina i umetnička vrednost. Ali, pokazalo se da mogu da utiču na R dimenziju i na individualni estetski ukus, kao i to da li će nam se nešto dopasti ili ne.

ESTETSKE PROCENE PIKASOVIH PRIPREMNIH STUDIJA KOMPOZICIJE ZA GERNIKU

Nebojša Milićević

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet Niš

Teorija estetskog odlučivanja sa tri kognitivna modula (P. Ognjenović 1980) vodila je širim teorijskim aspektima. Tako je, na primer, postojala pretpostavka o tome da se tri kognitivna modusa estetskog odlučivanja mogu posmatrati kao tri principa estetiziranja tokom istorije umetnosti (P. Ognjenović, 1997). Sličnu ideju o postojanju pravilnosti u smeni umetničkih stilova empirijski dokazuje K. Martindejl (C. Martindale, 1990). On promene stilova u istoriji umetnosti tumači kao posledicu dinamike potencijala pobuđivanja (arousal) i primordijalnog sadržaja.

Problem:

Ako postoje pravilnosti u istoriji umetnosti, da li slične zakonitosti važe i na području nastajanja individualnog umetničkog dela? Ovaj rad je pokušaj provere takve pretpostavke na primeru Pikasove Gernike. Pikaso je predano sakupljao, čuvao i datirao sve svoje skice i gajio sličnu nadu da bi se proces umetničkog stvaranja mogao na neki način dešifrovati. (R. Arnhajm, 1962). U skladu sa ovim, preduzeto je istraživanje sa sledećim ciljevima:

1. Ispitati da li postoje pravilnosti u estetskim procenama dimenzija H (harmonijska), R (redundatna) i D (distantna) Pikasovih studija kompozicije za Gerniku u zavisnosti od stadijuma.

2. Ispitati da li postoje pravilnosti u estetskim procenama potencijala pobuđivanja (AP) i primordijalnog sadržaja (PS) Pikasovih studija kompozicije za Gerniku u zavisnosti od stadijuma nastanka.

3. Na osnovu procene estetskih dimenzija odrediti profile pojedinih Pikasovih pripremnih studija kompozicije za Gerniku.

4. Ispitati estetske preferencije i procene umetničke vrednosti pojedinih Pikasovih studija kompozicije za Gerniku kod studenata psihologije.

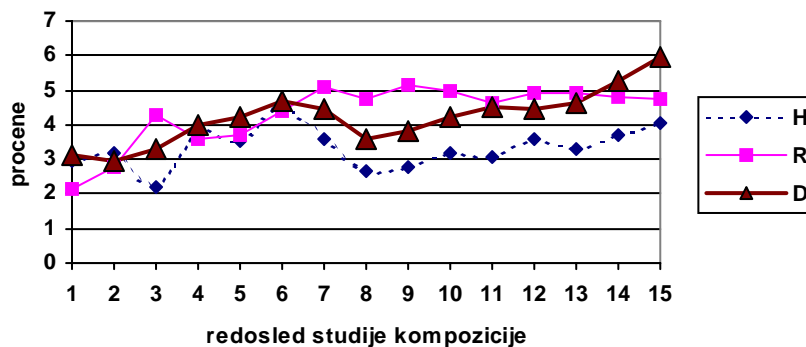
Metod:

Pomoću 15 sedmostepenih skala procene, na uzorku od 45 studenata III godine psihologije, ispitivane su estetske procene pripremnih studija kompozicije Pikasove Gernike. Petnaest različitih stadijuma studija kompozicije, za koje smo imali tačne datume i redosled nastanka, izlagano je hronološkim redosledom ispitanicima bez vremenskog ograničenja. Korišćene su tri skale za procenu dimenzija sklada (H), ukrašenosti (R) i smisaone dubine (D). Pet skala merilo je potencijal pobuđivanja (AP), a drugih pet primordijalni sadržaj (PS). Preostale dve skale odnosile su se na procenu umetničke vrednosti (UV) i procenu dopadanja (ND).

Rezultati i diskusija:

Rezultati pokazuju (slika 1.) da je H dimenzija najizraženija kod šestog ali i poslednjeg stadijuma. Nema očekivane pravilnosti u opadanju H dimenzije tokom vremena ($R^2=0.30$).

slika 1. Procene H,R i D dimenzija 15 Pikasovih studija kompozicije Gernike

Uočljiv je porast R dimenzije, posebno do sedmog stadijuma a poslednjih osam su prilično ujednačeni. $R^2=0.86$ i odgovarajuća regresiona jednačina ($R = -0.027 \text{ stad}^2 + 0.588 \text{ stad} + 1.86$) potvrđuju teorijska očekivanja. Tokom nastajanja

Gernike ukrašenost se povećavala da bi se pri završnim stadijuma postepeno smanjivala. Treba imati u vidu i da su poslednje studije kompozicije veoma slične i da se razlikuju samo po neznatnim detaljima.

D dimenzija pokazuje očekivani porast tokom geneze Gernike ($R^2=0.70$) koji se može opisati odgovarajućom regresionom jednačinom ($D= 0.0039stad^2 + 0.0853stad + 3.213$).

Potencijal pobuđivanja (AP) raste tokom perioda uz izvesna odstupanja ($R^2=0.66$) u skladu sa Martindejlovom pretpostavkom, dok primordijalni sadržaj pokazuje izvesne oscilacije u zavisnosti od stilskog rešenja odgovarajućeg stadijuma.

Umetničko vrednovanje i ocena dopadnja su u korelaciji. Ispitanicima se najviše dopadaju šesti i poslednja dva stadijuma koji su visoko ocenjeni i u pogledu umetničke vrednosti.

Može se zaključiti da H, R i D skale P. Ognjenovića, kao i Martindejlove skale potencijala pobuđivanja (AP) i primordijalnog sadržaja (PS) dobro opisuju promene, kao i pravilnosti u genezi celokupne studije Gernike, posebno u odnosu na H i R dimenzije. Takođe, one daju empirijski profil ovog monumentalnog dela koji može biti korisna dopuna nalazima istoričara i kritičara umetnosti.

Literatura:

- Arnhajm, R. (1962.): *Pikasova Gernika*, Vrnjačka banja, Zamak kulture
 Martindale, C. (1990.): *Clockwork Muse, Predictability of artistic change*, New York, Basic Books
 Ognjenović, P (1980): *Jedan ili više nivoa estetske odluke*, Rad LEP, 1, 1-14
 Ognjenović, P. (1997.): *Psihološka teorija umetnosti*, Beograd, Institut za psihologiju

VIZUELNO GRADJENJE ZNAČENJA - APSTRAKCIJA

Bojana Škorc

Fakultet likovnih umetnosti

Predmet:

Istraživanje se bavi pitanjem gradjenja vizuelnog znaka iz apstraktnih pojmova. Istraživanje gradjenja apstrakcije je bilo predmet geštalt psihologije i ranijih radova u okviru Laboratorije za psihologiju umetnosti (Ognjenović, Solso Pejić, 1994, 2003). U ovom istraživanju se posmatra način na koji se pojam koji nije vezan za vizuelnu percepciju pretvara u vizuelni znak i to kod uzorka koji je profesionalno orijentisan na likovni izraz.

Postupak:

Studenti II godine Fakulteta likovnih umetnosti u Beogradu su zamoljeni da vizuelno predstave osam apstraktnih pojmova: mudrost, glupost, istina, poezija, prijateljstvo, ljubomora, borba i svetlost. Pojmovi su izabrani na osnovu istraživanja gde se veći broj apstraktnih pojmova povezivao sa bojom i gde su bili uključeni i ovi pojmovi koji su pokazali veoma jasnu povezanost sa pojedinom bojom (Škorc, 1992).

Na listu papira formata A4 se nalazilo 8 pravougaonika dimenzija 6 x 8 cm. Ispod svakog pravougaonika je pisalo koji pojam taj crtež predstavlja.

Vizuelni prikaz je bio ahromatski (korišćena je olovka ali ne i boja) i izraz je bio slobodan a vreme kreiranja neograničeno. Izrada vizuelnih prikaza je trajala 20 minuta i posle toga su učesnici tražili da se napravi izložba kako bi svi mogli da vide sva druga rešenja.

Vizuelna rešenja su analizirana u odnosu na kvantitativne karakteristike crteža (koje su perceptivno očigledne) i kvalitativne kriterijume (koji spadaju u domen deskripcije).

A – kvantitativne odlike:

korišćenje pravih / krivih linija – koja vrsta linija dominira u crtežu

apstraktnost / konkretnost rešenja – da li postoje ili ne prepoznatljivi objekti na crtežu

konkretni objekti – ukoliko se pojavljuju prepoznatljivi objekti koji su i koliko su zastupljeni

koncentrisanost / rasutost crteža – da li postoji osnovna, oivičena figura ili je crtež rasut

pokrivenost polja – koliko površine je pokriveno crtežom

ekspanzija – prelazak preko ivice crteža

B – kvalitativne odlike:

diskusija kvaliteta rešenja.

Uzorak:

U istraživanju je učestvovalo 24 studenta II godine Fakulteta likovnih umetnosti, prosečnog uzrasta 20 godina, dominantno ženskog pola (75%). Ukupan broj vizuelnih rešenja je 184 (u 8 slučajeva nije dato rešenje).

Rezultati:

Na rešenjima postoji jednaka zastupljenost krivih i pravih linija, kao što takođe postoji zastupljenost obe vrste linija kod svih pojedinih subjekata. Konkretno, vrsta linije koja je korišćena zavisi od značenja pojma ali ne od individualne sklonosti crtača.

Na crtežima dominiraju apstraktne forme (75%) nad konkretnim. Ipak, kvalitativna analiza pokazuje da se na njima prepoznaje opšte značenje pojma čak i kada je ono iskazano apstraktnim sredstvima. Ovaj nalaz je u saglasnosti sa očekivanjima istraživanja B. Pejić, 2003, gde se utvrđuje da je estetska sklonost ka apstrakciji češća kod umetnički obrazovanih i ka umetnosti orijentisanih subjekata.

Kada se na crtežima pojavljuju prepoznatljivi konkretni objekti onda su to najčešće ljudske figure, lica ili ruke (a to su i česti elementi logo znakova).

koncentrisanost / rasutost crteža – pokazuje sličnu sliku kao i analiza krivih i pravih linija, jednako su zastupljene na opštem planu ali postoje razlike između pojmova.

Dominiraju sasvim pokrivena slike ili skoro sasvim pokrivena (81%).

Postoje razlike između pojmova u načinu prikazivanja, na primer: najapstraktniji pojam je glupost, najkonkretniji je mudrost, najkoncentrisaniji takođe mudrost i istina, a najrasutiji je poezija, najekspanzivniji je prikaz borbe. Pravolinijske (uglaste) apstrakcije su svetlost i istina a krivolinijske (oble) poezija i prijateljstvo.

Zaključak i diskusija:

Registrovana je raznolikost produkcije (divergentnost rešenja) koja pokazuje veliki kreativni potencijal subjekata

Dominiraju apstraktni znaci i rešenja ali koji imaju prepoznatljivu značenjsku vezu sa pojmom, kada se javljaju konkretni objekti onda oni i dalje imaju funkciju simbola.

Teško je analizirati divergentnu produkciju konvergentnim sredstvima (zbrajanjem sličnih) već je potrebno razmisliti o novim pristupima vizuelnom značenju.

Literatura

Ognjenović, P. (2003) Psihološka teorija umetnosti. Gutenbergova galaksija. Beograd.

Pejić, B. (2003) Tipovi crteža u likovnoj umetnosti i modusi estetske preferencije. Magistarski rad. Filozofski fakultet Beograd.

Solso, R. (1994) Cognition and the Visual Arts. MIT Press Bradford Books Series in Cognitive Psychology. Cambridge, Massachusetts.

Škorc, B. (1992) Značenje boja. Magistarski rad. Filozofski fakultet Beograd.

ANALIZA CRTEŽA RAZLIČITE LIKOVNE OBRADJE

Biljana Pejić

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd

Promene u shvatanju suštine umetnosti uticale su da se menja uloga i način izražavanja crteža. Iako se crtež dugo razvijao po principu podražavanja prirode, različita razdoblja i stilovi unosili su novine u ovaj likovni izraz. Obogaćivanje crtačke delatnosti u raznim aspektima, omogućilo je klasifikovanje crteža po različitim kriterijumima: metodama izvođenja, temama, nameni, tehnici, karakteru, načinu obrade teme... Većina ovih klasifikacija, međutim, ostala je neusaglašena u pogledu pripadnosti pojedinih kategorija.

Rezultati istraživanja, rađenih u LEP-u, pokazali su da postoje odstupanja u procenama u pogledu kategorizacije umetničkih dela. A. Radonjić (2002) je npr. došla do nalaza da se slike istog umetničkog pravca ne procenjuju slično po dimenzijama subjektivnog doživljaja forme; B. Pejić i A. Videnović (2000) i B. Pejić (2001, 2003) da se crteži različite obrade grupišu po etetskim dimenzijama; S. Drakulović i S. Marković (2004) da subjektivna kategorizacija umetničkih dela, vršena po fizičkim dimenzijama, nije u potpunosti usaglašena sa subjektivnim procenama njihovih implicitnih svojstava.

Polazeći od ovih nalaza činilo se interesantnim ispitati kako se crteži različite likovne obrade opažaju i razmeštaju u kognitivnom prostoru. S obzirom da se u radu pošlo od podele koja je proizišla iz likovne prakse, nastojalo se da se utvrdi da li će crteži zadržati tendenciju grupisanja u postojećim kategorijama ili će ispoljiti odstupanja.

Metod

Subjekti: Istraživanje je rađeno na studentima I godine psihologije, uzorku veličine N=107 ispitanika.

Stimulusi: Korišćeno je ukupno 50 crno-belih reprodukcija, manje poznatih dela, priznatih likovnih umetnika, koji su se razlikovali po načinu obrade (kroki, realistički, ekspresivni, stilizovani i apstraktni crteži) i motivu (ljudska figura i predeo). Crteže-stimuluse su birali i razvrstavali, prema unapred utvrđenim kriterijumima, po 3 stručnjaka iz oblasti likovnih umetnosti.

Postupak: Istraživanje je organizovano u 3 faze. U svakoj fazi, ispitanici su procenjivali pojedinačno izlagane stimuluse, po zadatim kriterijumima: 1. kriterijumu lepog 2. dimenzijama: sklada (H), ukrasa (R) i dubine (D) i 3. skalama konotativnog značenja (D. Janković, 1999). Vreme izlaganja i procene stimulusa nisu bili ograničeni.

Rezultati

Klaster analiza pokazuje da se izdvajaju 2 velike grupe crteža: jedna u kojoj pretežno dominiraju apstraktni i druga u kojoj pretežno dominiraju realistički crteži. Klasteri su ujednačeni po broju crteža koje obuhvataju (po 17 crteža). U cilju utvrđivanja razlika između dobijenih klastera, rađena je analiza varijanse.

Dobijeni rezultati pokazuju da se klasteri razlikuju po dimenzijama: lepog ($F(1,32)=76,341$, $p>0,0001$, sklada (H) ($F(1,32)=22,855$, $p>0,0001$, dubine (D) ($F(1,32)=18,777$, $p>0,0001$, emotivnoj ($F(1,32)=17,437$, $p>0,0001$ i konativnoj dimenziji ($F(1,32)=18,235$, $p>0,0001$). Crteži drugog, «više realističkog» klastera procenjeni su kao lepši, skladniji, sa većom dubinom, prijatniji i interesantniji u odnosu na crteže prvog, «više apstraktnog» klastera.

Zaključak

Dobijeni rezultati upućuju na zaključak da ne postoji usaglašenost između, u praksi usvojene, podele crteža i procene ispitanika. Ispitanici crteže različite likovne obrade i motiva procenjuju pre svega po stepenu realističnosti izraza, a ne po načinu obrade teme. Otud se i izdvajaju dve grupe: jedna koju odlikuje veća realističnost prikaza i druga koju odlikuje slobodniji likovni izraz. Takođe, nalazi ukazuju da su dimenzije subjektivnog doživljaja ključne u diskriminaciji ovih kategorija.

ESTETSKA PERCEPCIJA DEFORMISANIH OBLIKA

Biljana Pejić

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd

Rad se bavi istraživanjem estetske percepcije deformisanih oblika u likovnoj umetnosti. Ima za cilj da utvrdi na koji način se estetski procenjuju različiti tipovi deformacija i koji sklop perceptivnih karakteristika doprinosi većoj, odnosno manjoj, preferenciji određenih «izobličenja».

U radu se polazi od Arnhajmovog (1969) tumačenja ovog fenomena. Po njemu, deformacija je jedan od najvažnijih činilaca opažanja umetničkog dela, koji značajno doprinosi dinamici slike. Pod deformacijom, Arnhajm ne podrazumeva svaku promenu oblika, već samo onu u kojoj je opaženi predmet na neki način pretpeo «promenu u svom prostornom spregu». Deformacije se javljaju kada umetnik, predstavljajući poznate oblike, odstupa od «normativnog lika», koji je rezultat ranije stečenog znanja. Da bi dobili na dinamici, umetnici su pribegavali različitim odstupanjima: razvlačenju, sabijanju, iskrivljavanju, uvećavanju, guranju, povlačenju... figura ili oblika. Arnhajm navodi da se deformisani oblici mogu sagledavati različito u različitim umetničkim delima, zavisno od pravca, stila, «nivoa stvarnosti slike»...

Metod

Stimulusi: U radu je korišćeno ukupno 25 crteža-stimulusa. Stimulusi su bili ujednačeni po motivu (ljudska figura). Razlikovali su se po tipu deformacije i shodno tome bili razvrstani u 5 kategorija: 1. crteže sa izduženim, razvučenim formama 2. crteže sa uvećanim formama 3. crteže sa iskrivljenim, uvrnutim formama 4. crteže sa geometrizovanim formama i 5. realističke crteže – koji su reprezenovali «normativni lik». Izbor i razvrstavanje stimulusa vršila su dva stručnjaka iz oblasti likovnih umetnosti.

Subjekti: Istraživanje je rađeno sa učenicima III godine filološke gimnazije, na uzorku veličine $N=44$ ispitanika.

Postupak: Svaki stimulus je procenjivan na sedmostepenoj skali po kriterijumu lepog i na 12 sedmostepenih bipolarnih skala, koje su merile bazične dimenzije subjektivnog doživljaja forme: *regularnost*, *pobuđenost* i *evaluaciju*, autora S. Markovića i saradnika (2002). Dimenzija regularnosti je merena parovima prideva: jasan, povezan, realan i skladan; dimenzija pobuđenosti pridevima: složen, zanimljiv, raznolik i maštovit; dimenzija evaluacije pridevima: veseo, vedar, bistar i prijatan. Stimulusi su izlagani pojedinačno, prema unapred

određenom, balansiranom redosledu. Vreme izlaganja i procene stimulusa nije bilo ograničeno.

Rezultati

Analiza varijanse pokazuje da postoji statistički značajan efekat tipa deformacije u odnosu na sve ispitivane dimenzije: dimenziju lepog ($F(4,1095)=36,007$, $p<0,0001$), dimenziju regularnosti ($F(4,1095)=112,880$, $p<0,0001$), dimenziju pobudenosti ($F(4,1095)=34,946$, $p<0,0001$) i dimenziju evaluacije ($F(4,1095)=20,352$, $p<0,0001$).

Po proceni ispitanika, najlepše su realističke figure (u skladu sa ranijim nalazima B. Pejić, 1999, 2003), zatim izdužene i geometrizovane, dok su uvećane i iskrivljene najmanje lepe.

Dimenzijom regularnosti su najviše zasićene realističke, a najmanje iskrivljene i geometrizovane figure. To znači da se realističke figure procenjuju kao najskladnije, najjasnije, najrealnije, a iskrivljene i geometrizovane kao najmanje skladne, jasne i realne.

Dimenzijom pobudenosti su najviše zasićene geometrizovane, a najmanje izdužene i iskrivljene figure. Drugim rečima, geometrizovane figure su ispitanicima najmaštovitije, najzanimljivije ispitanicima, dok su izdužene i iskrivljene najmanje maštovite i zanimljive.

Dimenzijom evaluacije su najzasićenije geometrizovane, a najmanje izdužene figure, što govori da su prve, najprijatnije, najvedrije, a druge najmanje prijatne i vedre.

Analiza zasićenosti dimenzijama sa aspekta svake pojedinačne kategorije crteža pokazuje da su, s jedne strane, realističke i izdužene figure slične (visoko su zasićene dimenzijom regularnosti, nisko evaluacijom); a s druge, uvećane, geometrizovane i iskrivljene (visoko su zasićene faktorom pobudenosti, a nisko faktorom regularnosti).

Zaključak

Rezultati istraživanja upućuju na zaključak da se različita «izobličenja» u prikazu ljudskih figura različito estetski vrednuju. Udeo dimenzija subjektivnog doživljaja formi u estetskoj proceni zavisi od tipa deformacije forme. Što su forme pravilnije i sadrže manje vidljiva odstupanja, dimenzija regularnosti više doprinosi estetskom doživljaju i obrnuto, što su odstupanja veća, na značaju dobija dimenzija pobudenosti.

DOŽIVLJAJI STAVOVA SONATNOG CIKLUSA KOD MOCARTOVIH KLAVIRSKIH KONCERATA

Melina Tomović

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd

Problem: Ovaj rad se bavi istraživanjem načina na koji se doživljava tip muzičkog oblika. Tipovi oblika predstavljaju sheme izvedene iz velikog broja postojećih dela, uočavanjem zajedničkih karakteristika u njihovoj strukturi (Skovran, D. i Perišić, V., 1991.). Predmet ovog istraživanja je oblik sonatnog ciklusa, odnosno kompozicija sastavljena od više stavova (tri ili četiri stava). Stavovi predstavljaju posebne formalne celine, uklopljene u celinu višeg reda - zaokruženo muzičko delo. Oni poseduju kako sličnosti, tako i razlike, a njihovim povezivanjem u okviru sonatnog cikličnog oblika, ostvaruje se estetski princip jedinstva u raznovrsnosti.

Sa stanovišta psihologije umetnosti činilo se zanimljivim ispitati kako se zasebni stavovi raspoređuju u semantičkom prostoru, odnosno kako se procenjuju

po dimenzijama subjektivnog značenja - evaluaciji, aktivitetu i potenciji (Berlyne, 1974). Postavlja se pitanje, na osnovu kojih unutrašnjih kriterijuma se stavovi povezuju i doživljavaju kao slični, a na osnovu kojih se diferenciraju.

Metod

Subjekti: U ispitivanju je učestvovalo 23 studenta psihologije, Filozofskog fakulteta u Beogradu.

Stimulusi: Odabrana su četiri koncerta W.A. Mocarta. Koncerti istorijski pripadaju klasičnom periodu u razvoju muzike. Sva četiri koncerta su pisana za klavir i orkestar, u durskom tonalitetu. Dva koncerta su u Es- duru (K.V. 482 i K.V. 271), a dva u A- duru (K.V. 414 i K.V. 488). Koncerti formalno pripadaju sonatnom ciklusu, sa tri stava. Raspored stavova po tempu je brz - lagan - brz. Iz svakog stava koncerata izdvojeni su delovi prosečnog trajanja od dva minuta. Prvi stav koncerta se odlikuje prisustvom dve ekspozicije, prve koju izvodi orkestar sam i druge koju izvodi instrument zajedno sa orkestrom. Kod dva koncerta izdvojena je ekspozicija orkestra sa prvom temom, koju izvodi klavir, a kod druga dva koncerta ekspozicija koju izvodi klavir sa orkestrom.

Instrument: Stimulusi su procenjivani na Berlajnovim skalama za merenje subjektivnog značenja. Ukupno dvadeset skala u formi semantičkog diferencijala razvrstano je u tri faktora: faktor evaluacije (skale: prazno, zanimljivo, haotično, ružno, prijatno, udaljeno, dobro, divno i umetničko); faktor aktiviteta (skale: raznoliko, treperavo, aktivno, brzo, sveže, šaljivo i ritmično); faktor potencije (skale: složeno, jako, duboko i teško).

Postupak: Zadatak ispitanika je bio da svaki stimulus procene na sedmostepenim skalama subjektivnog značenja. Stimulusi su izlagani balansiranim redosledom. Vreme procene stimulusa nije bilo ograničeno.

Rezultati dobijeni analizom varijanse pokazuju postojanje efekta stava sonatnog ciklusa u procenama po dimenzijama aktiviteta, $F(2, 272) = 175,888$; $p < 0,001$ i potencije, $F(2, 272) = 20,246$; $p < 0,001$. U procenama po dimenziji aktiviteta, treći stav je procenjen najviše, a drugi stav najniže. Po dimenziji potencije drugi stav je procenjen značajno niže od prvog i trećeg. U procenama po dimenziji evaluacije ne pravi se razlika između stavova. Rezultati obrađeni metodom T- testa, primenjeni prilikom poređenja dimenzija unutar svakog stava, pokazuju da se dimenzije procene diferenciraju kod svih stavova. Kod prvog i drugog stava najviše je izražena dimenzija evaluacije, a kod prvog i trećeg najmanje je izražena dimenzija potencije. Treći stav je najviše zasićen dimenzijom aktiviteta, a drugi najmanje.

Stavovi	Parovi dimenzija	t	df	nivo značaj.
I stav	evaluacija > aktivitet	2,543	91	0,05
	evaluacija > potencija	5,864	91	0,01
	aktivitet > potencija	3,424	91	0,01
II stav	evaluacija > aktivitet	17,078	91	0,01
	evaluacija > potencija	12,528	91	0,01
	aktivitet < potencija	- 9,314	91	0,01
III stav	evaluacija < aktivitet	- 5,651	91	0,01
	evaluacija > potencija	3,056	91	0,01
	aktivitet > potencija	8,899	91	0,01

Tabela br.1: Razlike između skorova na dimenzijama afektivnog značenja kod stavova koncerata

Diskusija: Rezultati istraživanja navode na zaključak da se stavovi sonatnog ciklusa, generalno posmatrano, doživljavaju na različit način. Stavovi se ne diferenciraju u istoj meri po svim ponuđenim kriterijumima. Najveće razlike u doživljajima dobijene su po kriterijumu aktiviteta (brzine, aktivnosti, raznolikosti). Sa druge strane, stavovi se ne diferenciraju po kriterijumu evaluacije (lepote, prijatnosti i umetničkog potencijala). Drugi stav, koji čini tonalni i kontrast u tempu, u odnosu na prvi i treći stav, znatno je niže procenjen od njih, po kriterijumima aktiviteta i potencije. Uočavaju se veće sličnosti između prvog i trećeg stava, nego između svakog od njih u odnosu na drugi stav. Stavovi se najviše razlikuju po doživljaju brzine, aktivnosti i raznolikosti, gde su najveće razlike dobijene između drugog i trećeg stava. Takođe, uočava se da pojedine skale odstupaju od rezultata na dimenzijama kojima pripadaju. Međutim, ti rezultati ne izlaze iz okvira prethodno iznesenih zaključaka. Nalazi ovog istraživanja otvaraju problem uticaja komponenti muzičkog izraza na emotivni odgovor slušalaca muzičkog dela.

Reference:

1. Skovran, D. i Perišić, V. (1991): Nauka o muzičkim oblicima, Univerzitet umetnosti, Beograd
2. Berlyne, D. E. (1974): Studies in the new experimental aesthetics, New York: J. Willey and sons

ANALIZA RAZLIKA U PREFERENCIJI MODUSA GLUMAČKOG IZRAZA NA SMISLENOM I OBESMIŠLJENOM MATERIJALU

Andrijana Videnović, Dušica Filipović Đurđević, Irena Ristić

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd,
Udružene laboratorije za istraživanje mozga, Beograd

I kao što to kaže Abraham Mol, poezija je pre svega zvučnost, svaka pesnička poruka je po svojoj nameri zvučna poruka i problem poezije je problem »muzike reči«, jedne antimelodijske muzike, sa posebnim naglaskom na ritmu, fundamentalnoj vrednosti ovih zvučnih poruka. Kakav estetski ugađaj imamo kada slušamo kinesku poeziju na kineskom (koji ne razumemo)? Ali, kaže Mol (a i mi verujemo), nije isključeno da naša čula mogu biti omamljena nizom slogova lišenih smisla, pod uslovom da nam je kao zvučnu poruku izloži vešt govornik.

P. Ognjenović sa saradnicima, u istraživanjima rađenim uz pomoć vizuelnih stimulusa (instrument R. Čirića), eksperimentalno dokazuje da estetska odluka nije jedinstven proces, već da se sastoji od kvalitativno različitih operacija koje su označena kao H, R i D, kao i da je nivo sa koga se estetska odluka donosi u vezi sa vremenom ekspozicije umetničkog dela, obrazovanjem i uzrastom ispitanika (Ognjenović, 1980; Ognjenović i Morača, 1994). Može li se Ognjenovićeva teorija estetske odluke primeniti i na praćenje auditivnog materijala, naime, kada se umesto pred umetničkom slikom nađemo pred glasom glumca koji govori poeziju?

Problem: Ispitali smo uticaj modusa estetske obrade u glumačkom izrazu (tri nivoa: H, R i D) i smislenost materijala (dva nivoa: besmisleno, smisleno) na estetsku preferenciju ispitanika, kao i razlike u preferenciji modusa estetske obrade između studenata solo pevanja (predstavnik populacije koja se prvenstveno zanima melodijom) i studenata srpskog jezika i književnosti koji su na svojim studijama pre svega opredeljeni na analizu teksta.

Uzorak su činili studenti solo pevanja (N=20) i studenti književnosti (N=20).

Stimulusni materijal činile su interpretacije pesama:

- "Među javom i med snom" Laze Kostića, Petar Kralj;
- "Umrem li" Jelisavete Bagrjane, Gorica Popović;
- "Sumatra" Miloša Crnjanskog, Predrag Ejđus;
- "Priča" Miloša Crnjanskog, Boris Komnenić;
- "Nokturno" Tina Ujevića, Rade Šerbedžija.

Za svaku pesmu je menjanjem suglasnika, a čuvanjem samoglasnika kao nosilaca ritma i rime formirana "obesmišljena" varijanta. Glumci su pesmu (njenu «smislenu» i «obesmišljenu» varijantu) prvo interpretirali na način koji zadovoljava njihove sopstvene umetničke kriterijume što bi trebalo da predstavlja D-nivo. Zatim su izraz varirali u još dva modusa estetske obrade – H, koji je podrazumevao naglašeni ritam i rimu i krajnju simplifikaciju izraza i R, koji je podrazumevao prenaplašenu emocionalnost, kitnjast, pomalo "ušećeren" način interpretacije.

Postupak: Ispitanici su u grupama, formiranim slučajnim redosledom, slušali interpretacije pesama, jedne po jedne, po unapred utvrđenom, izbalansiranom rasporedu. Od ispitanika je traženo da, odmah po slušanju, daju ocenu svake interpretacije na skali od -3 («uopšte mi se ne dopada») do +3. («izuzetno mi se dopada»). Kada su bile u pitanju tzv. «smislene» verzije, upozoreni su da se procenjuje glumački izraz a ne sadržaj pesme.

Rezultati i diskusija: Rezultati trofaktorske analize varijanse pokazuju da postoji statistički značajan efekat faktora modus obrade ($F(2, 76)=82.970$, $p=0.0000$) i statistički značajna interakcija između faktora modus obrade i smislenost materijala ($F(2, 76)=33.414$, $p=0.00$). Ista struktura rezultata dobija se i kada se analiza izvede odvojeno na svakom od nivoa faktora grupa ispitanika. Efekti faktora smislenost materijala i grupa nisu statistički značajni, s tim što postoji parcijalna interakcija između faktora grupa i modus, posmatrano na smislenom materijalu ($F(1, 38)=10.001$, $p=0.00307$), koja potiče od razlika u H i R modusu obrade.

Tabela 1: analiza kontrasta (B označava besmisleni, S smisleni materijal, a H, R i D tri modusa obrade)

studenti solo pevanja				studenti književnosti			
	df	F	p		df	F	p
BR>BH	1	9.95	0.00	BR=BH	1	3.90	0.06
BD>BH	1	17.38	0.00	BD>BH	1	18.79	0.00
BR=BD	1	1.46	0.23	BD>BR	1	9.55	0.00
SR>SH	1	25.52	0.00	SR=SH	1	0.34	0.57
SD>SH	1	149.54	0.00	SD>SH	1	95.55	0.00
SD>SR	1	49.26	0.00	SD>SR	1	79.61	0.00
BH>SH	1	16.21	0.00	BH=SH	1	1.45	0.24
BR=SR	1	3.58	0.07	BR>SR	1	6.19	0.02
SD>BD	1	24.70	0.00	SD>BD	1	19.36	0.00

Rezultati analize kontrasta (Tabela 1) pokazuju da su studenti solo pevanja statistički značajno različito procenili smisleni materijal obrađen u tri modusa, dok

u slučaju besmislenog materijala nisu pravili razliku između R i D modusa obrade. Za razliku od njih, studenti književnosti podjednako ocenjuju H i R modus obrade, a D modus ocenjuju značajno lepšim i u slučaju besmislenog i u slučaju smislenog materijala. Poređenje ocena smislenog i besmislenog materijala obradenog istim modusom otkriva značajne razlike u slučaju D modusa obrade kod obe grupe ispitanika, H modusa obrade kod studenata solo pevanja i R modusa kod studenata književnosti. Obe grupe smisleni materijal u D modusu obrade ocenjuju lepšim od besmislenog u istom modusu, dok je u slučaju H i R modusa smer razlika obrnut.

U skladu sa očekivanjima, ispitanici najlepšim procenjuju sadržaj u D modusu obrade. Prema njihovoj proceni smislenost izgovorenog teksta doprinosi «lepoti» u slučaju D modusa, a oduzima je u slučaju H i R modusa obrade. Međutim, uprkos očekivanju da će studenti književnosti biti osetljiviji na sadržaj, a studenti muzike na modus obrade, rezultati pokazuju da je jedina razlika između dve grupe ispitanika u tome što su studenti solo pevanja osetljivi na sadržaj u slučaju H i D modusa obrade, a studenti književnosti u slučaju R i D modusa obrade.

LEPO U PLESU FLAMENKA

Maja Vukadinović

Udružene laboratorije za istraživanje mozga

Kognitivni model estetskog odlučivanja sa tri nivoa (Ognjenović, 1980, Ognjenović i Morača, 1994) našao je primenu u ispitivanju estetskog doživljaja vizuelnih i auditivnih stimulusa u oblasti različitih umetnosti. On je poslužio kao osnova za ovo istraživanje na polju plesne umetnosti, čiji je cilj bio da se ispita da li se razlikuju procene ispitanika po kriterijumu lepog u koreografijama različitog modusa obrade.

Uzorak se sastojao od 67 ispitanika kog su činili studenti psihologije i menadžmenta.

Stimuluse su činile šest plesnih koreografija flamenka, tri u formi bulerije i tri u formi tangosa. Svaka od 6 koreografija je obradena po tri modusa obrade: harmonijskom (H), redundantnom (R) i distantnom (D). D koreografije predstavljaju originalne kombinacije plesnih pokreta flamenka koji su sačinjeni u skladu sa zahtevima flamenko plesne forme tangosa i flamenko plesne forme bulerije. Druga dva modusa obrade predstavljaju variranje originala u pravcu jednostavnosti i simetrije (H), odnosno ukrašenosti i redundantnosti (R). Originalne koreografije i njihove plesne obradu izvela je koreografkinja Maria Keck. Ukupno je bilo 18 koreografija-stimulusa. Svaka, od 18, koreografija trajala je po 120 sec., a vreme trajanja je kontrolisano pomoću ritmičke matrice uz koju su se koreografije izvodile. Koreografije su bile izlagane, u vidu audio vizuelnog snimka, prema unapred utvrđenom balansiranom redosledu.

Zadatak ispitanika se sastojao u tome da svaku obradu svih šest koreografija, ukupno (18 stimulusa), procene po kriterijumu lepog na sedmostepenoj skali.

Rezultati pokazuju da postoje značajne razlike u procenama plesnih koreografija flamenka po kriterijumu lepog spram modusa obrade ($F(2;1205)=6.858, p>0.001$). Najlepšim se procenjuju koreografije R modusa obrade, pa koreografije D modusa obrade dok su najmanje lepe koreografije H modusa obrade. Koreografije R modusa obrade značajno se razlikuju po lepoti i od koreografija H modusa i od koreografija D modusa ($p>0.000$) dok se koreografije H i D modusa obrade značajno ne razlikuju.

Ovakvi rezultati su veoma slični rezultatima, dobijenim na vizuelnom materijalu, koji su pokazali da kod ispitanika postoji dominantna preferencija stimulacije R nivoa (Ognjenović, 1994). Tako, naši rezultati, koji takođe pokazuju dominantnu preferenciju koreografija R modusa obrade, ponovo potvrđuju zavisnost modusa estetske odluke od nivoa opšte kulture.

Kada se radi o koreografijama, među njima takođe postoje značajne razlike kada je u pitanju kriterijum lepog ($F(5;1205)=3.514$, $p>0.004$). Prva i četvrta koreografija procenjuju se kao najlepše, zatim je po lepoti procenjena treća koreografija, pa druga i šesta koreografija, dok je najmanje lepa peta koreografija.

Interesantan je podatak da postoji značajna razlika između prve i druge koreografije i između četvrte i pete, gde se prva i četvrta procenjuju kao značajno lepše. Kako su prve tri koreografije izvedene u formi bulerije, a četvrta, peta i šesta u formi tangosa, gde se u četvrtoj koreografiji dešava promena ritma i tempa, objašnjenje za ovakav rezultat bi smo mogli potražiti u promeni forme plesa. Posmatrano u svetlu Berlajnove teorije (Ognjenović, 2003) ovakva promena koja donosi novinu, podiže stepen nervne pobudenosti te bi kao posledica ove promene i novine, koreografija, u kojoj se ova promena dešava, mogla da se opaža kao lepa. Takođe, prva koreografija, koja je visoko procenjena po kriterijumu lepog, donosi novinu, samim tim sto ispitanici po prvi put gledaju koreografiju flamenka. Tako bi ovakav dobijeni rezultat mogli, u svetlu Berlajnove teorije, objasniti činjenicom da se ova koreografija gleda prva. Ipak, za ovakvo objašnjenje nemamo empirijski dokaz.

Takođe, dobijeni rezultati nam ukazuju da postoje značajne razlike po kriterijumu lepote kada je u pitanju forma flamenko plesa. Forme bulerije se procenjuju kao lepše u odnosu na forme tangosa. Pretpostavljamo da se ovaj rezultat može objasniti činjenicom da je forma bulerije po prirodi, složenijeg ritma, brža je, dinamičnija i interesanija jer zahteva komplikovaniju tehniku plesa.

Literatura :

Ognjenović, P., Morača, J. (1994). Pitanje ukusa ili: De gustibus disputandum. *Psihologija*, 27 :249-264.

Ognjenović, P. (1980). Jedan ili više nivoa estetske odluke. *Rad LEP*, 1:1-12.

Ognjenović, P. (2003). *Psihološka teorija umetnosti*. Beograd :Gutenbergova galaksija.

ODLIKE PROCENA STEPENA IZRAŽENOSTI EGZISTENCIJALNIH DATOSTI U PLESNIM KOREOGRAFIJAMA RAZLIČITOG MODUSA OBRAD

Maja Vukadinović

Udružene laboratorije za istraživanje mozga

Kognitivni model estetskog odlučivanja sa tri nivoa (Ognjenović, 1980, Ognjenović i Morača, 1994) našao je primenu u ispitivanju estetskog doživljaja vizuelnih i auditivnih stimulusa u oblasti različitih umetnosti. On je poslužio kao osnova za ovo istraživanje na polju plesne umetnosti, čiji je cilj bio da se ispita da li se razlikuju procene stepena izraženosti egzistencijalnih datosti (Yalom, 1980) kroz plesni pokret u koreografijama različitog modusa obrade.

Uzorak se sastojao od 67 ispitanika kog su činili studenti psihologije i menadžmenta.

Stimuluse su činile šest plesnih koreografija flamenka, tri u formi bulerije i tri u formi tangosa. Svaka od 6 koreografija je obrađena po tri modusa obrade: harmonijskom (H), redundantnom (R) i distantnom (D). D koreografije predstavljaju originalne kombinacije plesnih pokreta flamenka koji su sačinjeni u skladu sa zahtevima flamenko plesne forme tangosa i flamenko plesne forme bulerije. Druga dva modusa obrade predstavljaju variranje originala u pravcu jednostavnosti i simetrije (H), odnosno ukrašenosti i redundantnosti (R). Originalne koreografije i njihove plesne obradu izvela je koreografkinja Maria Keck. Ukupno je bilo 18 koreografija-stimulusa. Svaka, od 18, koreografija trajala je po 120 sec., a vreme trajanja je kontrolisano pomoću ritmičke matrice uz koju su se koreografije izvodile. Koreografije su bile izlagane, u vidu audio vizuelnog snimka, prema unapred utvrđenom balansiranom redosledu.

Zadatak ispitanika se sastojao u tome da za svaku obradu svih šest koreografija, ukupno (18 stimulusa), procene stepen u kom su kroz plesni pokret izražene Yalomove egzistencijalne datosti – sloboda, konačnost, usamljenost i smisao postojanja. Procene su vršene na desetostepenoj skali.

Generalno posmatrano, rezultati pokazuju da je od egzistencijalnih datosti najviše izražena sloboda, pa zatim, smisao postojanja, pa, konačnost, dok je najslabije u plesnom pokretu izražena usamljenost. Vidi tabelu 1.

Analiza varijanse, sa jedne strane, pokazuje da postoje značajne razlike među procenama stepena izraženosti egzistencijalnih datosti u odnosu na modus obrade, dok sa druge strane, efekat faktora „tip koreografije“ nije statistički značajan kao ni interakcija faktora „tip koreografije“ i „modus obrade“.

Tabela1. Razlike među procenama stepena izraženosti egzistencijalnih datosti u odnosu na modus obrade. U tabeli su date prosečne procene svake egzistencijalne datosti za svaki modus obrade.

modusi obrade	usamljenost F=20.78, p<0.000	smisao postojanja F=12.60,p<0.000	konačnost F=5.69, p<0.003	sloboda F=43.22, p<0.000
Harmonijska	As=4.58	As=4.90	As=4.62	As=5.15
Redundantna	As=3.29	As=5.80	As=3.90	As=5.85
Distantna	As=4.29	As=4.93	As=4.26	As=5.52

Procene stepena izraženosti usamljenosti u koreografijama R modusa obrade značajno se razlikuju i od procena u koreografijama H i od procena u koreografijama D modusa obrade, dok između koreografija H i D modusa obrade nema značajnih razlika. Samoća se u koreografijama flamenka najviše izražava kroz simplifikovan, uprošćen pokret, dok bogatstvo i zastupljenost detalja u pokretima nisu karakteristični za izraz samoće kroz plesne pokrete.

Procene stepena izraženosti smisla postojanja u koreografijama R modusa obrade značajno se razlikuju i od procena u koreografijama H i od procena u koreografijama D modusa obrade, dok između koreografija H i D modusa obrade nema značajnih razlika. Izražavanje smisla postojanja kroz plesne pokrete flamenka najviše se povezuje sa bogatstvom, detaljima i ukrašavanjem u pokretima, kao i sa količinom informacija.

Procene stepena izraženosti konačnosti u koreografijama R modusa obrade značajno se razlikuju od procena u koreografijama H, dok između koreografija H i D modusa obrade, kao i između koreografija D i R modusa obrade, nema značajnih razlika. Izražavanje konačnosti kroz plesni pokret najviše se povezuje

uprošćavanjem i simetrijom pokreta, dok bogatstvo i ukrašavanje pokreta nisu karakteristični za izraz konačnosti kroz plesne pokrete.

Procene stepena izraženosti slobode u koreografijama R modusa obrade značajno se razlikuju i od procena u koreografijama H i od procena u koreografijama D modusa obrade, dok između koreografija H i D modusa obrade nema značajnih razlika. Ispitanici povezuju izraz slobode najviše sa bogatstvom pokreta, sa detaljima u njima, sa njihovim ponavljanjem i sa pokretima koji su ukrašeni. Iz rezultata se vidi da ispitanici izraz ove egzistencijalne datosti najviše povezuju sa sa flamenkom. Pretpostavljamo da je to zbog toga što je sloboda, kao egzistencijalna datost najlakše prepoznatljiva u plesu flamenka.

Literatura:

Ognjenović, P., Morača, J. (1994). Pitanje ukusa ili: De gustibus disputandum. *Psihologija*, 27 :249-264.

Ognjenović, P. (1980). Jedan ili više nivoa estetske odluke. *Rad LEP*, 1:1-12.

Yalom, I. (1980). *Existential Psychotherapy*. New York: Basic Books.

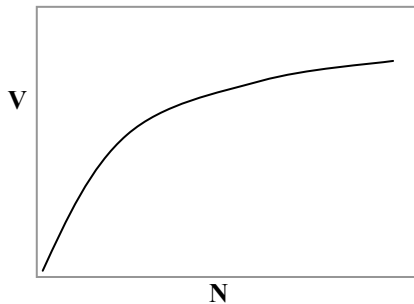
PSIHOLINGVISTIKA I KOGNITIVNA PSIHOLOGIJA

RELATIVNA ENTROPIJA MALOG TEKSTUALNOG UZORKA KAO PREDIKTOR LEKSIČKOG BOGATSTVA

Aleksandar Kostić i Milena Jakić

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet u Beogradu

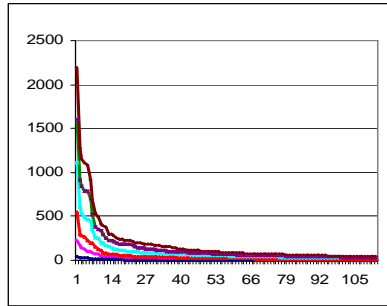
Linearnim priraštajem tekstualnog uzorka (N) dolazi do nelinearnog priraštaja veličine vokabulara (broj novih reči) /V/ (slika 1). Postavlja se pitanje da li postoji pravilnost na osnovu koje bi se na manjem uzorku aproksimirala veličina vokabulara ukupnog teksta (bez obzira na veličinu) /cf. Guiraud 1954, Herdan 1964, Sichel 1975, Brunet 1978, Honore 1979, Baayen 2001). U ovom istraživanju razmatramo ovaj problem u kontekstu promene relativne entropije u funkciji povećanja tekstualnog uzorka.

Slika 1. Odnos između dužine teksta i broja novih reči (X-osa: dužina teksta, Y-osa: broj novih reči).

Na fiksnoj veličini uzorka (npr. 1000 reči) moguće je utvrditi broj različitih odrednica, a zatim to isto učiniti i na svakih 10 000 reči u daljem tekstu. Ako se

odrednice u okviru svakog fiksnog uzorka prikažu u u okviru Zipfove raspodele, zakrivljenost Zipfove funkcije postaje sve veća (slika 2).

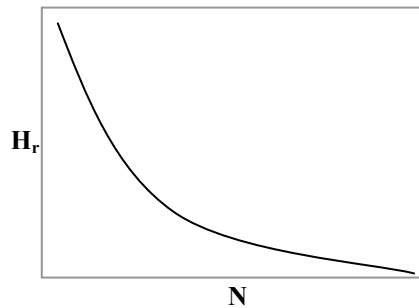

Slika 2. Promena Zipfove funkcije kao posledica povećanja tekstualnog uzorka. Na X-osi je rang frekvence a na Y-osi frekvencija odrednica.

Zipfova funkcija za datu veličinu tekstualnog uzorka može da se tretira kao sistem sa određenom vrednošću relativne entropije koja predstavlja odnos između dobijene i maksimalne entropije (jednačina 1).

$$(1) \quad H_r = H/H_{\max}$$

Priraštajem tekstualnog uzorka razlike u verovatnoćama unutar datog izorka se povećavaju, što uslovljava povećanje zakrivljenosti Zipfove funkcije, a samim tim nelinearnu promenu vrednosti relativne entropije (slika 3).

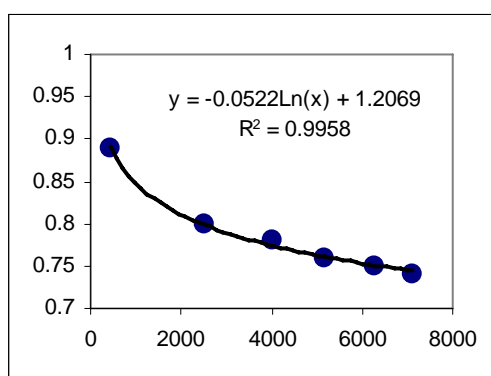
Slika 3. Promena vrednosti relativne entropije u funkciji povećanja tekstualnog uzorka (na X-osi data je veličina tekstualnog uzorka a na Y-osi vrednost relativne entropije).

U ovom istraživanju, koje smatramo pilotskim, proveravamo pretpostavku da li vrednost relativne entropije dobijena na minimalnoj veličini uzorka (1000 reči) korelira sa brojem različitih reči na velikom uzorku (50 000). Ukoliko bi ovakva povezanost postojala, vrednost relativne entropije na malom uzorku mogla bi da se uzme kao prediktor leksičkog bogatsva, odnosno broja različitih reči u ukupnom tekstu.

Metod

Materijal. Iz "Korpora srpskog jezika" (Kostić, Đ. 2001) preuzeti su uzorci tekstova četiri autora (Ivo Andrić, Todor Manojlović, Vuk St. Karadžić i Domentijan). Svi uzorci su se sastojali od 50 000 reči, pri čemu je svaka reč u uzorku bila lematizovana.

Postupak: Za svakog autora napravljena je Zipfova raspodela na uzorcima od 1000, 10, 20, 30 40 i 50 hiljada reči, a zatim je za svaku raspodelu izračunata relativna entropija (Slika 4).

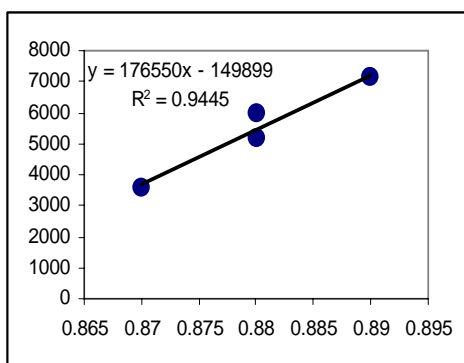

N	V	H _r
1000	421	0.89
10 000	2529	0.8
20 000	4033	0.78
30 000	5169	0.76
40 000	6256	0.75
50 000	7121	0.74

Slika 4. Promena vrednosti relativne entropije (H_r) u funkciji dužine teksta (N), odnosno broja novih reči (V) za "Na Drini ćuprija" Iva Andrića. Na X-osi dat je broj novih odrednica (V) a na Y-osi vrednost relativne entropije (H_r).

Rezultati

Primećen je i zakonameran odnos između relativne entropije dobijene na minimalnoj veličini uzorka (1000 reči) i broja odrednica na maksimalnoj veličini uzorka (50 000 reči). Sa povećanjem vrednosti relative entropije povećava se i broj odrednica na makismalnoj veličini uzorka (slika 6).

Autor	H _r (1000)	V (50 000)
Andrić	0.89	7121
Domentijan	0.87	3590
Karadžić	0.88	5175
Manojlović	0.88	5973

Slika 6. Odnos između vrednosti relativne entropije na minimalnoj veličini uzorka (1000 reči) i broja odrednica na maksimalnoj veličini uzorka (50 000 reči).

Diskusija

Dobijeni rezultati pokazuju da postoji povezanost između vrednosti relativne entropije na minimalnoj veličini uzorka (1000 reči) i broja odrednica na maksimalnoj veličini (50 000 reči). Ovaj nalaz ukazuje na mogućnost da se na osnovu vrednosti relativne entropije malog uzorka (1000 reči) aproksimira leksičko bogatstvo na velikom uzorku. Ovakav zaključak treba primiti s oprezom jer je broj različitih tekstova na kome je izvršeno ispitivanje mali. U daljim istraživanjima treba uzeti veći broj autora ako bi se dobili stabilniji nalazi.

Literatura

- Baayen, R. H. (2001). *Word Frequency Distributions*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
- Brunet, E. (1978). *Le Vocabulaire de Jean Giraudoux*, Slatkine, Geneve.
- Guiraud 1954, Herdan 1964, Sichel 1975, Brunet 1978, Honore 1979, Baayen 2001
- Guiraud, H. (1954). *Les Caracteres Statistiques du Vocabulaire*, Presses Universitaires de France, Paris.
- Herdan, G. (1964). *Quantitative Linguistics*, Butterworths, London.
- Honore, A. (1979) Some Simple Measures of Richness of Vocabulary, *Association of Literary and Linguistics Computing Bulletin*, 172-179.
- Kostić, Đ. (2001). *Korpus srpskog jezika*. Institut za eksperimentalnu fonetiku i patologiju govora i Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd.
- Sichel, H. S. (1975). On a Distribution Law for Word Frequencies, *Journal of the American Statistical Association*, 70, 542-547.

DIJAHRONA ANALIZA PROMENE VEROVATNOĆA VRSTE REČI,
PADEŽNIH OBLIKA IMENICA I PREDLOGA U SRPSKOM JEZIKU

Aleksandar Kostić i Ana Pantelić

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju Filozofski fakultet u Beogradu

Jezičke promene uočljive su kako kroz pojavljivanje novih i gubljenje postojećih reči, tako i kroz gubljenje i pojavljivanje gramatičkih oblika i promene sintaksičkih struktura. Ove promene mogu se pratiti kroz promene verovatnoća pojedinačnih reči, gramatičkih oblika i sintaksičkih struktura u kraćem ili dužem vremenskom periodu. Uočene promene imaju ne samo socijalnu već i kognitivnu zasnovanost. Naime, bilo koja promena u jeziku mora biti kompenzovana ili uvođenjem novih jezičkih kategorija ili promenom verovatnoća postojećih kategorija kako bi jezički sistem zadržao svoju stabilnost.

U ovom istraživanju, koje smatramo pilotskim, ispitali smo promene koje su se dogodile u distribuciji verovatnoća vrsta reči, padežnih oblika imenica i verovatnoći najučestalijih predloga u srpskom jeziku XIII i XIV veka (srpskoslovenski) i savremenom srpskom jeziku.

Metod

Materijal: Uzorak srpskog jezika XIII i XIV veka i uzorak savremenog srpskog jezika preuzeti su iz "Korpusa srpskog jezika" (Kostić, Đ., 2001) koji obuhvata prediod od XII veka do savremenog jezika. U ovom istraživanju uzorak jezika XIII i XIV veka čine dela Domentijana i Teodosija, dva značajna srpska pisca tog vremena, pri čemu je preuzet celokupan Domentijanov opus ("Žitije sv. Simeona" i "Žitije sv. Save") i "Život sv. Save" Teodosija. Ove tri hageografije čine uzorak od oko 130 000 reči. Uzorak savremenog jezika ograničen je na

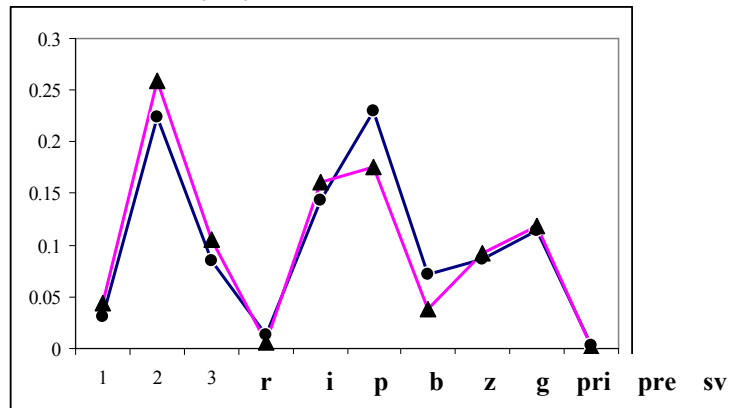
prozne tekstove (120 uzorkovanih dela savremenih srpskih pisaca) i sastoji se od oko milion reči. Svaka reč u oba uzorka gramatički je obrađena sistemom kodiranja koji razlikuje oko 2000 gramatičkih oblika (Kostić, Đ. 2001).

Postupak: Dela Domentijana i Teodosija analizirana su kao jedinstveni uzorak, što je bio slučaj i sa delima savremene srpske proze. Za svaki uzorak izračunata je frekvencija vrsta reči i padežnih oblika imenice. Istotako, izračunata je učestalost predloga u savremenom jeziku. Izabrano je deset najučestalijih predloga za koje su zatim izračunate frekvencije u uzorku XIII i XIV veka. Sve frekvencije su pretvorene u proporcije.

Rezultati

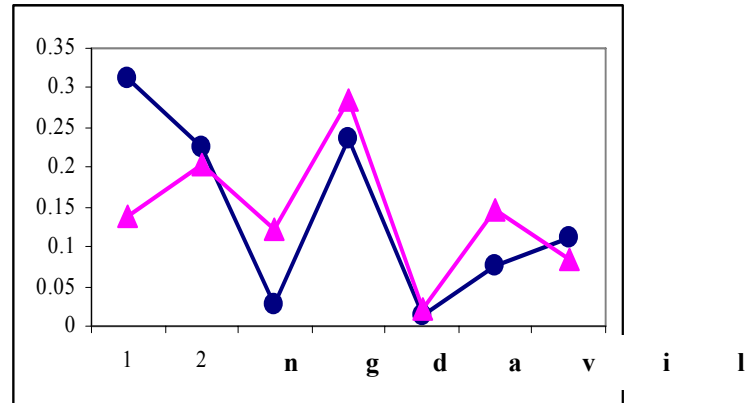
Proporcije dobijene na dva uzorka su korelirane, pri čemu je koeficijent korelacije tretiran kao mera sličnosti a ne mera povezanosti.

Vrste reči: Odnos verovatnoća vrsta reči u jeziku XIII i XIV veka i savremenom srpskom jeziku prikazan je na slici 1. Koeficijent korelacije između dva uzorka iznosi 0.97, što ukazuje na to da je tokom sedam vekova došlo do neznatnih promena u verovatnoćama vrsta reči. Značajnija odstupanja uočena su kod imenica, glagola i priloga. Glagoli i prilozi učestaliji su u savremenom jeziku, dok su imenice nešto učestalije u jeziku XIII i XIV veka.

Slika 1. Odnos verovatnoća vrsta reči u savremenom srpskom jeziku (tamni kružić) i srpskom jeziku XIII i XIV veka (trougao).

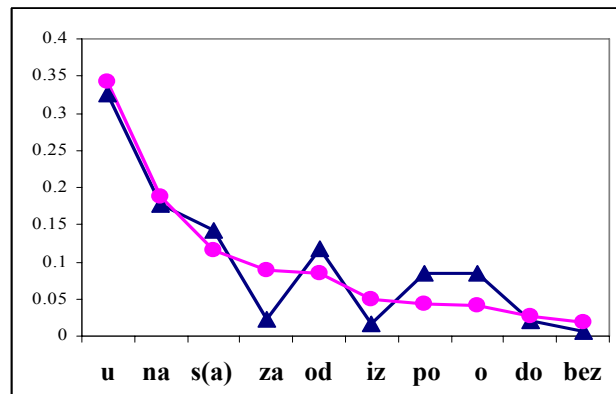
Padežni oblici imenica. Distribucije verovatnoća padežnih oblika imenice za dva uzorka prikazane su na slici 2.

Slika 2. Odnos verovatnoća padežnih oblika imenice u savremenom srpskom jeziku (tamni kružić) i srpskom jeziku XIII i XIV veka (trougao).

Koeficijent korelacije iznosi 0.79, što ukazuje na značajne promene koje su se dogodile u verovatnoćama padežnih oblika imenica. Pregledom slike 1 vidimo dramatičnu razliku u verovatnoći nominativa, pri čemu je u savremenom jeziku nominativ daleko frekventniji. Nasuprot tome, dativ i instrumental su značajno učestaliji u jeziku XIII i XIV veka.

Verovatnoće predloga. Distribucije verovatnoća najučestalijih predloga u srpskom jeziku i istih predloga u jeziku XIII i XIV veka prikazane su na slici 3.

Slika 3. Odnos verovatnoća predloga u savremenom srpskom jeziku (tamni kružić) i srpskom jeziku XIII i XIV veka (trougao).

Koeficijent korelacije između dve distribucije iznosi 0.97. Pregledom slike 3 uočavamo da je u jeziku XIII i XIV veka učestalost predloga "za" i "iz" izuzetno niska, dok je učestalost predloga "po" i "o" viša nego u savremenom jeziku.

Diskusija

Dobijeni rezultati ukazuju na to da su promene u distribuciji verovatnoća padežnih oblika imenica izraženije od promena koje su se dogodile u distribuciji

verovatnoća vrsta reči. Ove promene mogu se donekle objasniti razlikama u dužini rečenica koje su u spisima Domentijana i Teodosija, u poređenju sa rečenicama u savremenom jeziku, izuzetno dugačke. Povećanje dužine rečenice dovodi do smanjenja učestalosti glagola (predikat) i imenice u nominativu (subjekat), što je potvrđeno dobijenim nalazima. Nalaze dobijene na predlozima treba diskutovati u svetlu promena koje su se dogodile na nivou sintaksičkih funkcija i značenja pojedinih padeža, što prevazilazi predmet ovog istraživanja.

Dobijene rezultate ne možemo generalizovati jer je u ovom istraživanju uzorak jezika XIII i XIV veka ograničen na jedan funkcionalni stil (hageografije). U budućim istraživanjima trebalo bi verovatnoće dobijene na savremenom jeziku uporediti sa verovatnoćama izvedenim na osnovu različitih funkcionalnih stilova jezika XIII i XIV veka (npr. povelje i pisma, zapisi i natpisi itd.).

Literatura

Kostić, Đ. (2001). *Korpus srpskog jezika*. Institut za eksperimentalnu fonetiku i patologiju govora i Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd.

POLISEMIJA I OBRADA IZOLOVANIH REČI

Dušica Filipović Đurđević

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd

Pored niza činilaca koji utiču na obradu izolovanih reči, od posebnog značaja je činjenica da ista reč može imati više značenja. U zavisnosti od načina na koji su različita značenja povezana sa leksemom, kao i od uzajamne povezanosti tih značenja, razlikuju se dva oblika višeznačnosti: homonimija (nepovezana značenja, slučajno povezana sa istom leksemom, npr. »kosa«) i polisemija (povezana značenja, nastala proširivanjem polja primene prvobitnog značenja, npr. »glava«) (Lyons, 1977). Brojna istraživanja su pokazala da je vreme obrade višeznačnih reči kraće od vremena obrade jednoznačnih reči (Azuma & Van Orden, 1997; Borowsky & Masson, 1996; Hino, Lupker & Pexman, 2002; Hino & Lupker, 1996). Detaljnije proučavanje dve vrste višeznačnosti otkrilo je da polisemija ubrzava, a homonimija usporava obradu (Rodd, Gaskell & Marslen-Wilson, 2002). Budući da ovaj fenomen do sada nije ispitan na srpskom jeziku, izvedeno je istraživanje čiji je cilj provera efekta polisemije na kognitivnu obradu reči srpskog jezika.

Jedan od problema u ovoj oblasti predstavlja činjenica da frekvencija i broj značenja reči stoje u pozitivnoj korelaciji, tj. što je viša frekvencija to je broj značenja veći. Moguće rešenje ovog problema jeste nalaženje jedinstvenog prediktora, koji bi obuhvatio dve mere, a mogući prediktor je tzv. "informacioni rezidual", razvijen u istraživanjima derivacione morfologije, a zasnovan na razlici količine informacije izvedene iz frekvencije reči i sume entropija derivacionih paradigmi kojima data reč pripada (Moscato del Prado Martin, Kostić & Baayen, 2003). U ovom slučaju, informacioni rezidual će biti predstavljen kao razlika između količine informacije reči (logaritma verovatnoće) i entropije reči kao sistema značenja. Budući da trenutno nemamo podatak o verovatnoćama pojedinih značenja, entropiju ćemo aproksimirati maksimalnom entropijom (logaritmom broja značenja).

Eksperiment

Metod:

Subjkti: U eksperimentu je učestvovalo 24 studenata prve godine, sa Odeljenja za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.

Stimulusi: Prikazano je 90 imenica srpskog jezika i 90 pseudoimenica. Broj značenja imenica utvrđen je na osnovu Rečnika Matice srpske. Reči su ujednačene po dužini, a frekvencija je kontrolisana onoliko koliko su mogućnosti, tj. kolinearnost sa brojem značenja dozvoljavale. Analiza varijanse je pokazala da između devet nivoa nezavisne varijable nema statistički značajne razlike s obzirom na frekvenciju.

Nacrt: U ogledu su varirana dva faktora: prvi faktor (leksikalnost) ima dva nivoa (*reč, pseudoreč*), ponovljen je po subjektima i neponovljen po stimulusima. Drugi faktor (polisemičnost) ima devet nivoa (*jedno značenje, dva značenja...devet značenja*), ponovljen je po subjektima i neponovljen po stimulusima. Zavisna varijabla je vreme reakcije, izraženo u milisekundama.

Procedura: U eksperimentu je korišćen zadatak leksičke odluke. Maksimalna dužina ekspozicije stimulusa iznosila je 1500 ms. Pre početka eksperimenta, subjekti su radili vežbu koja se sastojala od 9 imenica i 9 pseudoimenica.

Rezultati:

Vremena reakcije standardizovana su za svakog subjekta unutar svake situacije, tj. u okviru vremena reakcije za stimuluse koji potiču od datog ispitanika na stimuluse koji dele isti kod u eksperimentalnom nacrtu. Vremena reakcije koja su se nalazila van opsega ± 2 standardne devijacije zamenjena su prosečnim vremenom reakcije datog subjekta za datu situaciju. Analiza varijanse pokazuje da je efekat broja značenja statistički značajan po subjektima: $F(8, 184)=4.1418$, $p=.00014$.

Izvedena je regresiona analiza u kojoj su poređena tri prediktora: logaritam frekvencije, broj značenja i informacioni rezidual (razlika logaritma frekvencije i logaritma broja značenja). Rezultati su pokazali da vreme reakcije statistički značajno korelira i sa logaritmom frekvencije ($r^2=0.1075$, $r=0.3279$, $F(1,88)=10.604$, $p<0.01$) i sa brojem značenja ($r^2=0.0839$, $r=-0.2896$, $F(1,88)=8.054$, $p<0.01$), ali da se najviši koeficijent determinacije dobija u slučaju kada se kao prediktor posmatra informacioni rezidual ($r^2=0.2208$, $r=0.4699$, $F(1,88)=24.933$, $p<0.01$). U multiploj regresiji logaritma frekvencije i broja značenja zajedno objašnjavaju 22% varijanse ($r^2=0.223$, $r=0.473$, $F(2,87)=12.517$, $p<0.01$), a istu proporciju varijanse objašnjava informacioni rezidual, kao kombinacija dva prediktora u jedinstvenu meru.

Diskusija

Jedan od prvih zaključaka do kojih dolazimo na osnovu prikazanih rezultata je da broj značenja (u slučaju polisemije) utiče na obradu izolovanih reči u srpskom jeziku. Pored toga, ispitivanje odnosa između frekvencije, broja značenja i vremena obrade reči pokazuje da obe varijable statistički značajno koreliraju sa vremenom reakcije. Međutim, uprkos nastojanju da se frekvencija kontroliše, kako bi uticaj broja značenja bio ispitan, ostaje problem kolinearnosti dve varijable. U tom smislu, značajan doprinos razumevanju ispitivanog problema predstavlja nalaz da nova mera, tzv. informacioni rezidual objašnjava isti procenat varijanse kao dve varijable iz kojih je izvedena zajedno. Budući da je, iz tehničkih razloga, u ovom istraživanju informacioni rezidual zasnovan na aproksimaciji entropije putem maksimalne entropije, osnovni cilj narednih istraživanja biće merenje entropije reči kao sistema različitih značenja i evaluacija nove mere putem regresione analize.

KOGNITIVNA RELEVANTNOST RODA PRIDEVA U SRPSKOM
JEZIKU

Dušica Filipović Đurđević i Aleksandar Kostić

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd

Ranija istraživanja pokazala su da je za obradu inflektivnih oblika prideva relevantna količina informacije izvedena iz prosečne frekvence po jednoj sintaksičkoj funkciji/značenju za padeže svih rodova obuhvaćene datim inflektivnim oblikom (Filipović, D. i Kostić, A., 2003, 2004). Ovi nalazi dobijeni su u eksperimentu u kom su prikazani svi postojeći inflektivni oblici prideva. Možemo pretpostaviti da za razliku od situacije u kojoj su svi postojeći oblici izlagani zajedno, situacija u kojoj se izlažu samo oblici specifični za dati rod na neki način indukuje paradigmu datog roda. U skladu sa tim, izveli smo dva eksperimenta.

U prvom eksperimentu prikazani su inflektivni oblici prideva muškog roda, dok su u drugom eksperimentu prikazani inflektivni oblici prideva ženskog roda. U osnovi ovih eksperimenata je pitanje da li se kognitivna obrada prideva razlikuje u situaciji u kojoj je prikazivanjem oblika muškog (eksperiment 1), odnosno ženskog roda (eksperiment 2) indukovano rod prideva. Odgovor na ovo pitanje potražićemo na dva načina. S jedne strane, poredićemo dva prediktora u regresionoj analizi: a) prediktor koji obuhvata frekvence padeža unutar roda i b) prediktor koji obuhvata kumulativne frekvence padeža sva tri roda. Sa druge strane, poredićemo vremena reakcije za zajedničke inflektivne oblike u situaciji kada su prikazani u okviru muškog, odnosno ženskog roda, kao i sa ranije izvedenim eksperimentom u kom su prikazani oblici sva tri roda prideva (Filipović, D. i Kostić, A., 2003, 2004). Ovo poređenje biće izvedeno na dva načina: a) korelacionom analizom i b) analizom varijanse u kojoj je eksperimentalni kontekst (tj. eksperiment) tretiran kao faktor.

Eksperiment 1

Metod

Subjkti: U eksperimentu je učestvovalo 84 studenta prve i druge godine, sa Odeljenja za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu i Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.

Stimulusi: Prikazano je 77 prideva srpskog jezika i 77 pseudoprideva, ranije prikazanih u eksperimentu sa oblicima sva tri roda (Filipović, D. i Kostić, A., 2004).

Naert: Stimulusi su podeljeni u sedam grupa od po jedanaest prideva i pseudoprideva. Ispitanici su takodje podeljeni u sedam grupa, tako da je svaki ispitanik video sve oblike i sve prideve, odnosno pseudoprideve, ali nikada dva puta isti pridev, odnosno pseudopridev. Ogljed je dvofaktorski: prvi faktor (leksikalnost) ima dva nivoa (reč, pseudoreč), ponovljen je po subjektima i neponovljen po stimulusima. Drugi faktor (inflektivni oblik) ima sedam nivoa (visok, visok-og, visok-om, visok-im, visok-i, visok-ih, visok-e) i ponovljen je i po subjektima i po stimulusima. Zavisna varijabla je vreme reakcije, izraženo u milisekundama.

Procedura: U eksperimentu je korišćen zadatak leksičke odluke. Maksimalna dužina ekspozicije stimulusa iznosila je 1500 ms. Pre početka eksperimenta, subjekti su radili vežbu koja se sastojala od 7 prideva i 7 pseudoprideva.

Rezultati

Analiza varijanse, rađena po subjektima, pokazuje da je efekat oblika značajan: $F(6, 498) = 7.778, p < 0.01$. U regresionoj analizi prediktor (količina informacije

izvedena iz prosečne frekvence po jednoj sintaksičkoj funkciji/značenju padeža obuhvaćenih datim inflektivnim oblikom) ograničen na padeže muškog roda ne korelira značajno sa vremenima reakcije ($r^2 = 0.34$, $F(1,5)=2.62$, $p=0.17$). Međutim, kada se istom jednačinom obuhvate padeži sva tri roda, dobija se statistički značajan koeficijent determinacije ($r^2 = 0.85$, $F(1,5)=29.17$, $p<0.01$). Pored toga, vremena reakcije iz eksperimenta 1 visoko koreliraju sa vremenima reakcije iz ranije izvedenog eksperimenta u kom su prikazani svi postojeći oblici predeva ($r=0.9348$, $p<0.01$), a analiza varijanse u kojoj je eksperiment tretiran kao faktor pokazuje da nema interakcije između inflektivnog oblika i pripadnosti eksperimentu ($F(6, 1218) = 0.61225$, $p=0.72$).

Eksperiment 2

Metod

Subjekt, stimulusi, nacrt i postupak su isti kao u eksperimentu 1, s tim što je sedam nivoa drugog faktora obuhvatilo oblike ženskog roda (visok-a, visok-e, visok-u, visok-oj, visok-om, visok-ih, visok-im).

Rezultati

Analiza varijanse, rađena po subjektima, pokazuje da je efekat oblika značajan: $F(6, 498) = 5.879$, $p<0.01$. U regresionoj analizi dobijaju se statistički značajni koeficijenti determinacije kako u situaciji u kojoj je prediktor ograničen na padeže ženskog roda ($r^2 = 0.73$, $F(1,5)=13.42$, $p<0.01$), tako i u slučaju kada prediktor obuhvata padeže sva tri roda ($r^2 = 0.75$, $F(1,5)=15.06$, $p<0.01$). Međutim, poređenje vremena reakcije iz eksperimenta 2 sa vremenima reakcije iz ranije izvedenog eksperimenta u kom su prikazani svi oblici prideva otkriva s jedne strane, visoku povezanost dve distribucije ($r=0.9084$, $p<0.01$), a sa druge strane, odsustvo interakcije između inflektivnog oblika i pripadnosti eksperimentu u analizi varijanse ($F(6, 1218) = 0.454$, $p=0.84$). Pored toga, poređenje distribucija vremena reakcije iz eksperimenta 1 i eksperimenta 2 otkriva istu strukturu rezultata: visoku korelaciju ($r=0.9453$, $p<0.05$) i odsustvo interakcije u analizi varijanse ($F(3, 498) = 0.721$, $p=0.54$).

Diskusija

Raniji eksperimenti pokazali su da je kognitivni sistem, pri obradi inflektivnih oblika prideva, osetljiv na odnos frekvence i broja sintaksičkih funkcija/značenja po padežu i da nije osetljiv na rod prideva (Filipović, D. i Kostić, A., 2003, 2004). Pod pretpostavkom da izlaganje oblika datog roda na neki način indukuje oslanjanje na paradigmu roda, izveli smo dva eksperimenta u kojima smo prikazali samo oblike muškog, odnosno samo oblike ženskog roda. Regresiona analiza je pokazala da se bolja predikcija dobija kada se jednačinom obuhvate padeži sva tri roda, a poređenje distribucija vremena reakcije iz dva eksperimenta i svakog od eksperimenata sa ranije izvedenim eksperimentom u kom su prikazani oblici prideva sva tri roda, pokazalo je da među njima nema razlike. Dobijeni rezultati potvrđuju ranije nalaze, tj. navode na zaključak da rod prideva nije relevantan za kognitivnu obradu inflektivnih oblika prideva. Ipak, činjenica da je u slučaju drugog eksperimenta dobijena ista predikcija za dva načina specifikacije prediktora, ukazuje na potrebu za daljim istraživanjem.

Filipović, D. i Kostić, A. (2003). *Kognitivna obrada prideva*. Psihologija, 36(3), 353-378.

Filipović, D. i Kostić, A. (2004). *Kognitivni status roda prideva u srpskom jeziku*. Psihološka istraživanja. (u štampi)

ISTRAŽIVANJA JEZIČKIH FENOMENA POMOĆU RAČUNARSKIH SIMULACIJA OBRADJE PRIRODNOG JEZIKA

Petar Milin

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd
Odsek za psihologiju, Filozofski fakultet, Novi Sad

Klasična psiholingvistička istraživanja podrazumevaju sistematsko variranje karakteristika jezičke stimulacije (nezavisna varijabla) i merenje vremena reakcije i/ili broja grešaka (zavisna varijabla) u različitim eksperimentalnim zadacima kao što su zadatak leksičke odluke, zadatak izgovaranja itd.. Pritom, neka istraživanja uključuju i pretpostavke o specijalizovanim memorijskim domenima, odnosno posebnim znanjima i procesima potrebnim za obradu jezika. Ove pretpostavke ne predstavljaju koherentan teorijski okvir već *ad hoc* modele užeg opsega koji se lako modifikuju na osnovu empirijskih nalaza. Ovakvi modeli karakteristični su i za računarsku lingvistiku, odnosno njen centralni istraživački problem: obradu prirodnog jezika (Natural Language Processing - NLP). Savremena računarska lingvistika usmerena je na rešavanje nepovezanih praktičnih problema koje nameće tržište informacionih tehnologija (IT). Kao rezultat, naučna zajednica je podeljena oko toga da li je računarska lingvistika naučna disciplina, iako nema integralnu i integrativnu teoriju, ili oblast tehnologije, koja se tržištu još uvek nije nametnula zadovoljavajućim proizvodom

Koristeći računarske simulacije obrade prirodnog jezika, moguće je postaviti drugačiji pristup istraživanjima jezičkih fenomena. Dok bi jezička stimulacija bila konstanta, nezavisne varijable bi bile: (a) vrsta, (b) količina i (c) način korišćenja specifičnih znanja, kao i (d) algoritmi, odnosno procesi obrade. Ove varijable bi se sistematski varirale u zadatku obrade prirodnog jezika, a kao zavisna varijabla uzimala bi se proporcija tačnosti. S obzirom na to da je obrada prirodnog jezika centralni problem računarske lingvistike, predloženi pristup nije u potpunosti nov, već predstavlja modifikaciju uloge koju računarska simulacija ima, odnosno može imati u istraživanjima jezika

Cilj ovog rada je predstavljanje novog pristupa u istraživanjima jezika, generalno i računarskoj lingvistici, posebno. Sistematskim variranjem formalizama (algoritama), kao i vrste, količine i načina upotrebe lingvističkih znanja i posmatranjem i merenjem efekata ovih variranja u terminima proporcija tačnosti u zadatku obrade prirodnog jezika, postiže se krajnji cilj istraživanja – razumevanje prirode procesa obrade jezika.

Osnovni problem koji smo istraživali u radu bio je utvrđivanje koliko upotreba dva moguća tipa kontekstualnih znanja o jeziku povećavaju procenat tačnosti u zadatku automatske lematizacije, koji je postignut isključivo lokalnim verovatnoćama i s osloncem na opsežni frekvencijski rečnik (Ilić i Kostić, A., 2002).

Metod

Uzorak teksta korišćen u automatskoj obradi preuzet je iz *Korpusa srpskog jezika* (Kostić, Đ., 2001) i obuhvata celo prvo i veći deo drugog poglavlja iz dela Iva Andrića *Na Drini ćuprija* (194 rečenice, 5002 reči).

Najpre je obavljena lematizacija teksta tako što je u potpunosti ponovljen postupak koji se zasnivao na upotrebi frekvencijskog rečnika (Ilić i Kostić, A., 2002). Zatim su formirane matrice konfuzije, na osnovu kojih je utvrđeno da se greška koncentriše na prilogima, koji se zamenjuju pridevima, zamenicama (*sav* i *taj*, umesto *sve* i *tu*) i svezama (*gde* i *kako*, koji mogu biti u funkciji sveze ili priloga). U trećem koraku, primenjena su dva pristupa povećanju tačnosti

lematizacije priloga: gramatičko-probabilistički i leksičko-probabilistički, od kojih se prvi oslanjao na zavisne verovatnoće na nivou tipova – vrsta reči, dok se drugi zasnivao na zavisnim verovatnoćama pojedinačnih reči i vrsta reči koje im prethode, odnosno slede. Oba pristupa zasnovana su na zakonitosti nelinearne distribucije verovatnoća reči i njihovih oblika, koja važi i za veće jezičke jedinice kao što su bigrami, trigrami i sintagmatske celine.

Rezultati

Rezultati su potvrdili nalaze koji su dobijeni u prethodnom pokušaju lematizacije teksta na srpskom jeziku (Ilić i Kostić, A., 2002). U povećanju tačnosti lematizacije priloga, gramatičko-probabilistički pristup postigao je marginalno značajno povećanje ($t_p = 1.71$; $df = 628$; $p = 0.0880$), dok je leksičko-probabilistički pristup postigao visoko statistički značajno povećanje tačnosti i to u odnosu na gramatičko-probabilistički pristup ($t_p = 3.40$; $df = 628$; $p = 0.0007$).

Diskusija

Rezultati istraživanja su pokazali da prelazak sa lokalnih leksičkih na kontekstualne gramatičke verovatnoće ne pridonosi povećanju tačnosti u zadatku automatske lematizacije. Zbog toga, ovaj nalaz stoji u oštroj suprotnosti sa svim algoritmima obrade prirodnog jezika koji se baziraju na Markovljevim modelima. Slično tome, istraživanja na slovenačkom jeziku pokazala su da trigrami, to jest Markovljev model drugog reda postiže nezadovoljavajuće rezultate na nepoznatom tekstu. Ipak, sledeći istraživačka načela predložena u ovom radu, nužno je obaviti istraživanje u kom bi se sistematski varirala količina kontekstualnih informacija: lokalni pristup, Markovljev model prvog reda, Markovljev model drugog reda. Proporcija tačnosti koja se dobija na istom, a nepoznatom tekstu, pokazala bi koliko se zaista dobija povećanjem kompleksnosti stohastičkog modela.

Leksičko-probabilistički pristup je dao značajno povećanje tačnosti i u odnosu na lokalni, i u odnosu na gramatičko-probabilistički pristup. Međutim, problem istraživanja i razvoja ovakvog pristupa leži u činjenici da on zahteva formiranje obuhvatnog frekvencijskog rečnika, a da je za razvoj takvog rečnika neophodna ručna anotacija velike količine pravilno uzorkovanih tekstova, koja zahteva angažovanje većeg broja jezičkih stručnjaka u dužem vremenskom periodu.

Reference

Ilić, N. i Kostić, A. (2002). Problem homografije pri automatskoj lematizaciji. Empirijska istraživanja u psihologiji – VIII. Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu. Knjiga rezimea.

Kostić, Đ. (2001). Korpus srpskog jezika. Institut za eksperimentalnu fonetiku i patologiju govora i Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Beograd.

RAZNOLIKOST IZGOVORENOG U UZORKU RANOG DEČIJEG GOVORA

Darinka Andelković, Maja Savić

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet u Beogradu

Jedan od osnovnih pokazatelja ranog jezičkog razvoja je porast leksičke raznovrsnosti, odnosno povećanje dečijeg rečnika. Kada govorimo o leksikonu ili dečijem rečniku, polazimo od pretpostavke da je dete usvojilo određeni skup reči, odnosno da postoji relativna ustaljenost tih reči, kako po semantičkim svojstvima,

tako i po načinu izgovaranja (fonološkim karakteristikama). Sva istraživanja o razvoju govora, pa i pretraživanje *Srpskog elektronskog korpusa dečijeg govora* (Andelković, Ševa, Moskovljević; 2001), međutim, pokazuju da je jedna od najupadljivijih osobina rane jezičke produkcije upravo velika nestabilnost kako semantičkih, tako i fonoloških karakteristika izgovorenog. Sastavljanje dečijeg rečnika iz pomenutog korpusa zbog toga podrazumeva ne samo postupak lematizacije (pripisivanje odrednice različitim gramatičkim oblicima reči) neophodan prilikom konstrukcije leksikona iz svakog jezičkog korpusa, već i traganje za svim varijetetima koje jedna reč može imati u dečijem govoru na ranim uzrastima.

Cilj

Cilj ovog rada bio je procenimo kvanitet toga variranja među izgovorenim rečima u korpusu kojim raspolazemo, kao i da utvrdimo da li se mogu ustanoviti sistematske promene varijeteta po uzrastu. U ovom radu ispitujemo promene u raznolikosti jezičke produkcije na različitim uzrastima, opisujući je preko ukupnog broja izgovorenih jedinica (*tokens*), broja izgovorenih jedinica bez ponavljanja (*types*), kao i njihovog količnika (*type/token ratio*). Navedene mere poslužile su kao mera produkcije individualnih ispitanika, a zatim i za uvid u dinamiku razvoja po uzrastima. Isti indikatori su izračunati i za *govor odraslih upućen deci (GUD)*, što je poslužilo kao mera prirodnog jezičkog varijeteta u govoru odraslih, sa kojom su upoređivani svi razvojni podaci.

Metod

Pretraživanje korpusa. Pretraživanje je obavljeno automatski CLAN programima CHILDES paketa. Postupak transkripcije je obavljen tako da su izgovorene reči zabeležene tačno u onom obliku kako su izgovoreni ili najpribližnije koliko je to bilo moguće. Ukoliko je neka reč bila nerazumljiva ili teško prevodiva na fonološki sistem srpskog jezika, transkriptori su na tom mestu beležili „xx“. Zbog ovakvog sistema transkripcije, u pretragu su ušle sve „reči“, tačnije svi složaji koji su sadržali glasove srpskog jezika.

Uzorak govora i uzorak ispitanika. Pretraga je urađena na longitudinalnim uzorcima spontanog govora dece nastalog u interakciji sa odraslima tokom 90-minutnog snimanja. Za ovu pretragu odabrani su uzrasti 1;8, 2;2, 2;8, 3;2 i 3;8. U uzorak su ušli transkripti govora svih osmoro dece koje sadrži Korpus dečijeg govora.

Varijable. Broj izgovorenih jedinica (*tokens*) predstavlja ustvari ukupan broj grafemskih nizova između dva razmaka pronađenih u korpusu. Broj jedinica bez ponavljanja (*tokens*) predstavlja broj *različitih* grafemskih nizova brojanih samo jednom, bez obzira na njihovu frekvencu u uzorku. Količnik ova dva broja (*type/token ratio TTR*) pokazuje koliko se različitih grafemskih (posredno fonoloških) nizova pojavljuje u uzorku, odnosno koliko ponovljenih, ustaljenih „reči“ ima u datom uzorku.

Analiza podataka. Navedeni indikatori su upoređivani po uzrastima. Analiza je takođe obuhvatala i procenu individualnog variranja, kako uprosečenog tako i po uzrastima, što je trebalo da bude indikator individualne dinamike jezičkog razvoja. Nalazi su dalje upoređivani sa istim merama jezičke produkcije kod odraslih (*govor odraslih upućen deci*).

Rezultati i diskusija

Rezultati su pokazali da se ukupna jezička produkcija (*tokens*) sa uzrastom statistički značajno povećava ($F/4,35/=6.36$; $p<0.01$). S druge strane, broj *različitih* jedinica (*types*) tokom uzrasta ostaje približno isti, što znači da neke jedinice počinju da se ponavljaju (ustaljuju). Iz toga proističe i podatak da se TTR količnik sa uzrastom značajno smanjuje ($F/4,35/=7.02$; $p<0.01$), što se može smatrati indikatorom gramatičkog razvoja. Ono što se u uzorku ponovilo je jezgro

kako leksičkog tako i gramatičkog razvoja, jer predstavlja indikator ustaljivanja nekih reči i njihovih oblika. Rezultati su diskutovani u poređenju sa vrednostima izračunatim iz govora odraslih (GUD).

Interesantna su dva neočekivana nalaza. Prvi, da u najranijim fazama jezičkog razvoja broj izgovorenih jedinica (tokens) gotovo je istovetan sa brojem različitih jedinica (types), govori da u početku svaka govorna produkcija predstavlja unikum. Drugi nalaz, da se broj različitih jedinica (types) ne menja tokom uzrasta, na prvi pogled bi značio da se veličina vokabulara tokom uzrasta ne menja. Pošto znamo da to sigurno nije tako, smatramo da ovaj nalaz otkriva da možda postoji neka količina različitih jedinica koja je realno dostupna u 90-minutnom uzorku govora.

STABILNOST DISTRIBUCIJE PREDLOGA U SPONTANOM DEČJEM GOVORU

**Maja Savić, Darinka Anđelković,
Milena Jakić, Ana Pantelić i Branimir Putnik**

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju Filozofski fakultet u Beogradu

Rezultati istraživanja distribucije predloga u srpskom jeziku (Savić i Anđelković, 2003) dobijeni na uzorku od pet uzrasta (1;8, 2;2, 2;8, 3;2 i 3;8) iz Srpskog elektronskog korpusa ranog dečijeg govora (Anđelković, Ševa i Moskovljević, 2001) dali su nam uvid u izgled distribucije predloga i dinamiku njenih promena kroz uzraste. Poređenjem distribucije predloga iz dečijeg govora sa distribucijom iz tri uzorka govora/jezika odraslih (pisani, razgovorni, govor odraslih upućen deci) uočeni su neki zajednički trendovi: visoki koeficijenti determinacije (preko 0,70) od najranijih uzrasta, porast sličnosti distribucija kod dece sa distribucijom odraslih (izraženo r^2) od mlađih ka starijim uzrastima, i izvesna nestabilnost trenda (pad r^2) na najstarijem uzrastu 3;8 (Savić i Anđelković, 2003).

Cilj

Cilj ovog rada bio je da se rezultati dobijeni na uzorku od pet uzrasta provere na preostalim jedanaest uzrasta iz Srpskog elektronskog korpusa ranog dečijeg govora. Očekivali smo da će nam gušće uzorkovanje (ukupno 16 uzrasta) dati uvid u stabilnost trendova i razjasniti da li se neočekivani pad sličnosti distribucija na najstarijem uzrastu može pripisati slučajnom kolebanju ili je reč o sistematskom padu za čijim uzrocima treba dalje tragati kroz kvalitativnu analizu.

Metod

Uzorak ispitanika. Istraživanje je rađeno na *Srpskom korpusu ranog dečijeg govora*. Korpus čini transkribovana snimljena spontana interakcija osmoro dece (četiri dečaka i četiri devojčice), od kojih je četvoro iz Beograda, a četvoro iz Banja Luke. Snimanja su rađena video-kamerom u periodu od 1998. do 2001. godine, počevši od uzrasta 1;6 do 4;0, svakog drugog meseca (ukupno 16 uzrasta), u trajanju od 1h 30 min. Svakih šest meseci je rađen i psiho test, a u takvim situacijama seansa je trajala 2h. Korpus je u elektronskoj formi, u formatu baze CHILDES (MacWhinney & Snow, 1985), i trenutno je u početnoj fazi kodiranja.

Pretraživanje korpusa. Izdvajanje predloga iz Korpusa je obavljeno automatski. Predlozi su bili izdvojeni za svako dete na jedanaest dodatnih uzrasta (1;6, 1;10, 2;0, 2;4, 2;6, 2;10, 3;0, 3;4, 3;6, 3;10 i 4;0) pomoću programa *FREQ* i *KWAL* koji čine deo baze CHILDES-a. S obzirom na to da kod dece nije retka nepravilnost izgovora, pored automatskog izdvajanja neophodno je bilo i dodatno

ručno leksičko i gramatičko pretraživanje korpusa. Ukoliko iz transkripta nije bilo moguće jasno odrediti da li je u pitanju predlog, dodatno je pregledan video-zapis.

Obrada podataka. Izračunat je broj i frekvencija predloga na dodatnih 11 uzrasta. Na taj način dobijene distribucije predloga iz dečjeg govora upoređene su sa distribucijama predloga iz tri uzorka jezika/govora odraslih. Statistički je testirana predikcija distribucije predloga u dečjem govoru na različitim uzrastima na osnovu distribucija dobijenih iz: *Korpusa srpskog jezika* i *Frekvencijskog rečnika savremenog srpskog jezika* (Kostić, Đ, 1999; 2001), *Razgovornog srpskohrvatskog jezika* (Šavić i Polovina, 1989) i *Govora odraslih upućenog deci*, GUD (Anđelković, Ševa i Moskovljević, 2001).

Rezultati

Rezultati dobijeni proširivanjem uzorka za jedanaest dodatnih uzrasta su potvrdili osnovne trendove dobijene na osnovu uzorka od pet uzrasta.

Potvrđeno je da je frekvencija predloga u govoru/jeziku odraslih dobar prediktor redosleda usvajanja i frekvencije predloga u dečjem govoru (raspon koeficijentata 0.69-0.95). Distribucija predloga kod dece od najnižih uzrasta visoko je determinisana frekvencom predloga u jeziku odraslih, pri čemu postoji opšti porast koeficijentata kroz uzrast tj. sve veća sličnost sa distribucijom predloga u govoru/jeziku odraslih (pisani, razgovorni, GUD). Gušće uzorkovanje je omogućilo potvrdu opštih nalaza da se stabilizacija razvojnog trenda odigrava na uzrastu 2;8. Sumnja na odstupanje na uzrastu 3;8 u ovom istraživanju je otklonjena, jer se ispostavilo da ono ne prevazilazi veličinu slučajnog variranja. S druge strane, moglo se primetiti da se odstupanja pojavljuju uglavnom na uzrastima na kojima je rađen psiho-test. Dalje istraživanje treba usmeriti ka kvalitativnoj analizi upotrebe predloga koji odstupaju od predviđanja na osnovu distribucije odraslih.

Literatura:

Anđelković, D, Ševa, N. i Moskovljević, J. (2001). Srpski korpus ranog dečjeg govora. Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet i Katedra za opštu lingvistiku, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu.

Kostić, Đ. (1999). *Frekvencijski rečnik savremenog srpskog jezika*. Institut za eksperimentalnu fonetiku i patologiju govora i Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Beograd.

Kostić, Đ. (2001). *Kvantitavni opis srpskog jezika. Korpus srpskog jezika*. Institut za eksperimentalnu fonetiku i patologiju govora i Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Beograd.

MacWhinney, B. & Snow, C. (1985). The Child Language Data Exchange System. *Journal of Child Language* 12, 271-296.

Savić, M. i Anđelković, D. (2003). Distributivne karakteristike usvajanja predložskog sistema. *LEP saopštenje*, br.123. Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.

Savić, S. i Polovina, V. (1989). *Razgovorni srpskohrvatski jezik*. Institut za južnoslovenske jezik, Filozofski fakultet, Novi Sad.

RAZUMEVANJE NALOGA 'RECI' I 'PITAJ' KOD PREDŠKOLSKE DECE: SINTAKSIČKI, SEMANTIČKI ILI PRAGMATSKI RAZVOJ?

Nevena Buđevac, Darinka Anđelković, Maja Savić

Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd

Ispitujući razumevanje značenja engleskih glagola *tell* i *ask*, Kerol Čomski (Chomsky, 1969) dobila je nalaz da deca pre uzrasta od osam godina tumače glagol *ask* (pitati) kao da znači 'reći'. U engleskom jeziku, glagol *ask* ima dva značenja: 1. pitati (*Ask him what time is it*); 2. reći, tražiti (*Ask him to open the window*). Pošto se jedino iz sintaksičke strukture rečenice može zaključiti o kom se značenju radi, Čomski je svoj nalaz pripisivala nedostatku sintaksičkog znanja pre osme godine.

Citirane nalaze Eva Klark analizira sa stanovišta semantike i smatra da je nerazumevanje koje se sreće kod mlade dece posledica nedovoljnog semantičkog znanja. Značenje svake reči, prema teoriji semantičkih crta, može se razložiti na kombinaciju jedinica značenja. Razvoj semantičkog znanja sastoji se od dodavanja novih crta značenja, sve dok se kombinacija crta ne podudara sa kombinacijom kod odraslih (Klark, 1981). Analizirajući glagole 'pitati' i 'reći', Klark zaključuje da se ova dva glagola poklapaju u značenju, s tim da glagol 'pitati' ima dodatne odlike (semantičke crte) kojih nema kod 'reći'. U situaciji 'reći', dete treba *da kaže X*, a u situaciji 'pitaj', treba *da kaže nekome da kaže X*, što znači da situacija pitaj podrazumeva jedan korak više. Zbog toga je on semantički složeniji od glagola 'reći' i za njegovo razumevanje potreban je viši nivo semantičkog znanja.

Može se pretpostaviti da se u srpskom jeziku sposobnost razlikovanja ova dva naloga kod dece javlja ranije, s obzirom da su ta dva značenja razdvojena različitim glagolima. Za naše istraživanje je važno uočiti i da je dodatna semantička crta glagola *pitati* pragmatske prirode. S obzirom na to, može se pretpostaviti da bi variranje pragmatskih karakteristika moglo izazvati razlike u razumevanju datih situacija. Drugim rečima, može se pretpostaviti da je razumevanje naloga 'reći' i 'pitaj' osetljivo na to da li je reč o dijadnoj ili trijadnoj razmeni, ili trijadnoj razmeni sa jednim neživim učesnikom, lutkom.

Cilj

Trebalo je utvrditi:

1. da li se značenja ovih glagola usvajaju ranije u srpskom nego u engleskom jeziku;
2. da li se značenje glagola *pitati*, kao u engleskom, razvija kasnije nego značenje glagola *reći*;
3. da li je razumevanje ovih naloga osetljivo na pragmatske karakteristike situacija (dijada, trijada, trijada sa jednim neživim učesnikom).

Metod

Postupak: Svako dete odgovaralo je na 18 zahteva (tri rečenice po situaciji). Rečenice su bile jednostavne, odnosile su se na set objekata koji se nalazio ispred deteta, a koji je obuhvatao igračke i predmete iz svakodnevne upotrebe (*Reci meni koliko ovde ima bombona, Pitaj medu koje je ovo boje*)

Uzorak se sastojao od dece uzrasta 4, 5 i 6 godina i obuhvatao je 30-oro dece, po 10 na svakom uzrastu.

Nacr: Istraživanje je izvedeno kao trofaktorski eksperiment. Prvi faktor je bio *uzrast* (sa nivoima 4, 5 i 6 godina). Drugi faktor je bio *kome se dete obraća* (sa nivoima *meni*-ispitivaču, *Petru*-pomoćniku ispitivača, i *medi*-igrački). Treći faktor je bio *priroda naloga* (sa nivoima *pitaj* i *reći*). Ukrštanjem faktora *kome* i *prirode naloga* dobijeno je šest situacija (reci meni, reci Petru, reci medi, pitaj mene, pitaj Petra, pitaj medu).

Rezultati i diskusija

Analiza varijanse pokazala je da je osnovni efekat uzrasta značajan ($F=10.92$, $df1=2$, $df2=28$, $p<0.01$). Ovaj efekat, međutim, potiče od osnovnog efekta uzrasta na zadatku 'pitaj'. Efekta uzrasta na zadatku 'reci' nije značajan. Zadatak 'reci' značajno je lakši ($F=16.08$, $df1=1$, $df2=28$, $p<0.01$), tako da se ispitanici po njemu ne razlikuju. Interakcija faktora *reci/pitaj* i uzrasta je statistički značajna ($F=9.24$, $df1=2$, $df2=28$, $p<0.01$), što znači da se razlika u težini ova dva zadatka sa uzrastom smanjuje. Dakle, u srpskom, kao i u engleskom jeziku, značenje glagola 'pitati' usvaja se kasnije u odnosu na značenje glagola 'reći'. Usvajanjem sve veće količine semantičkog znanja, broj grešaka koje deca prave pri tumačenju značenja glagola 'reći' i 'pitati' je sve manji.

Osnovni efekat faktora *kome* za sve uzraste uprosečeno nije postojao, kao ni interakcija tog faktora sa uzrastom. Postoji stabilan porast razumevanja po uzrastima bez obzira kome dete treba da se obrati (*meni, Petru, medi*). Postojala je, međutim, značajna interakcija između faktora *reci/pitaj* i faktora *kome* ($F=4.99$, $df1=2$, $df2=56$, $p<0.05$) bez obzira na uzrast. Kontrasti između *reci* i *pitaj* su značajni na svim nivoima faktora *kome*, ali je razlika najveća u situaciji *meni*. Dalje, u okviru istog naloga (*reci* ili *pitaj*) nema razlike po nivoima faktora *kome*, iz čega sledi da njihovo razumevanje nije osetljivo na pragmatske karakteristike situacije. Iz rezultata se može zaključiti da je uzrok grešaka na zadatku *pitaj* nedovoljna razvijenost semantičkog znanja, kako u srpskom tako i u engleskom jeziku.

Literatura:

Klark, E.(1981); Šta sadrži reč: o detetovom usvajanju semantike. U zborniku Ignjatović-Savić, N. (ur.): Razvoj govora kod deteta - izabrani radovi, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.

Chomsky, C. S., (1969): The acquisition of Syntax in Children from 5 to 10, MIT Press Cambridge, Massachusetts.

SUBLIMINALNO GRAFEMSKO PRIMOVANJE

Uros Lazić

Filozofski fakultet u Novom Sadu

Postojanje fenomena subliminalne percepcije potvrđeno je velikim brojem eksperimentalnih istraživanja starijeg (npr. Williams, 1938; Miller, 1942) i novijeg datuma (npr. Marcel, 1983; Bar & Biederman 1998). Sva ova istraživanja su pokazala da informacije koje nisu primljene na svesnom nivou ipak proizvode određene kognitivne efekte na različite varijable koje su bile predmet istraživačkog interesovanja. Iako je postojanje efekata subliminalnog primovanja dobro empirijski fundirano, mehanizam interakcije karakteristika stimulusa koji se eksponiraju subliminalno sa karakteristikama konteksta u kojem se primovanje odigrava nije u potpunosti poznato, a različite studije rezultiraju inkohherentnim nalazima (Eimer & Schlaghecken, 2003)

Problem:

Najopštije formulisan problem ovog istraživanja svodi se na pitanje da li i na koji način subliminalno eksponirani stimulusi utiču na uspešnost pretrage prethodno prezentovanih materijala. Preciznije rečeno, interesuje nas da li, i do kakvih kognitivnih efekata dovode različite relacije između subliminalnog prima, prethodno prikazanog skupa i slova mete.

Metod:

Eksperimentalni postupak se sastojao u sledećem: ispitanicima iz eksperimentalne grupe je na ekranu računara najpre prikazan skup od pet kružno raspoređenih slova abecede u trajanju od 1500 ms, zatim bi usledilo subliminalno eksponirano slovo u trajanju od 15 ms, potom maska u vidu fiksacione tačke (150 ms), a na posletku slovo meta. Njihov zadatak je bio da pritiskom na odgovarajući taster odgovore da li je slovo meta bilo prisutno u prethodno prikazanom skupu. Položaj i učestalost pojavljivanja svakog od slova unutar skupa bio je balansiran. Ovakvih eksperimentalnih situacija bilo je ukupno 32 po svakom od ispitanika, pri čemu je redosled njihovog izlaganja bio randomizovan, kako bi se eliminisao efekat uvežbavanja. Postupak koji je primenjen na ispitanicima iz kontrolne grupe razlikuje se od gore opisanog samo po tome što ovim subjektima nije eksponiran nikakav subliminalni prim. Za dizajniranje eksperimnta korišćen je računarski program SuperLab. Ispitivanje je sprovedeno individualno u trajanju od 5 minuta po subjektu. Uzorak ispitanika činilo je ukupno 80 studenata filozofskog fakulteta u Novom Sadu, od toga 60 je pripadalo eksperimentalnoj a 20 kontrolnoj grupi. Eksperimentalni nacrt je trofaktorski, pri čemu svaki od faktora ima po dva nivoa. Pripadanje/nepripadanje slova mete skupu predstavlja prvi eksperimentalni faktor, identičnost/različitost subliminalnog prima i slova mete je drugi faktor, dok je treća nezavisna varijabla pripadanje/nepripadanje subliminalnog prima skupu. Vreme reakcije mereno u ms predstavlja zavisnu varijablu. Ovaj nacrt je nepotpun (ugnježden) zbog toga što su logički nemoguće sve kombinacije nivoa svakog od faktora. (npr. ukoliko slovo meta pripada skupu, a prim je identičan meti nije moguće da prim ne pripada skupu) Iz tog razloga je za statističku analizu podataka korišćena trosmerna analiza varijanse za ugnježdene nacrte (nested design), a realizovana je u programskom paketu STATISTICA for Windows 6.0.

Rezultati i diskusija:

Analizom varijanse je utvrđen statistički značajan glavni efekat faktora identičnost/različitost subliminalnog prima i slova mete ($F=7,961$ $p<0.01$), i to tako što situacije u kojima su subliminalni prim i meta identični dovodi do facilitacije odgovora, dok situacije u kojima su prim i meta različiti dovodi do inhibicije binarne odluke.

Konstatovano je da ne postoji statistički značajan glavni efekat faktora pripadanje/nepripadanje slova mete skupu na vreme reakcije. Ovakav nalaz je u skladu sa klasičnim rezultatima istraživanja u oblasti pretrage operativne memorije (Sternberg, 1966), gde je pokazano da se pretraga odvija do iscrpljenja. Naš nalaz implicira da subliminalno primovanje ne utiče na način pretrage prethodno primljenog materijala. Takođe, glavni efekat faktora pripadanje/nepripadanje subliminalnog prima skupu nije dosegao konvencionalni nivo značajnosti. Međutim, iako pojedinačni glavni efekti faktora pripadanje/nepripadanje slova mete skupu i faktora pripadanje/nepripadanje subliminalnog prima skupu nisu statistički značajni, njihov efekat interakcije jeste statistički značajan na nivou od 0.05 ($F=6,774$). Odluka o tome da se meta ne nalazi u skupu donosi se brže u slučaju kada subliminalni prim ne pripada skupu nego u situacijama u kojima subliminalni prim pripada prethodno prikazanoma skupu. Sa druge strane pak, odluka da se meta nalazi u skupu donosi se brže u slučaju kada subliminalni prim i sam pripada skupu nego u situacijama u kojima subliminalni prim ne pripada prethodno prikazanoma skupu.

Generalni zaključak koji se može izvesti iz nalaza ovog istraživanja jeste da subliminalno eksponirani stimuli u zavisnosti od svog odnosa sa kontekstom u kom se javljaju mogu da moduliraju proces pretrage u smeru facilitacije ili inhibicije, ali ne i da promene sam način pretrage koji se i dalje odvija do iscrpljenja.

STRUKTURA LAIČKIH SHVATANJA ODLIKA INTELIGENTNE OSOBE

Marina Milićević i Ana Altaras

Filozofski fakultet

Problem. Ispitivanje strukture laičkih shvatanja inteligentne osobe predstavlja drugu fazu istraživanja u okviru projekta «Implicitne teorije inteligencije i kreativnosti». Istraživanje se oslanja na nalaze dobijene ispitivanjem odlika inteligentnih osoba (Altaras & Radić, 2004) i metodologiju korišćenu u Sternbergovim istraživanjima implicitnih teorija inteligencije (Sternberg et al., 1981). Prvi cilj u ovoj fazi istraživanja bio je da se utvrdi koje su osnovne komponente, odnosno faktori koji čine prototip inteligentne, akademski inteligentne i praktično inteligentne osobe u implicitnim teorijama laika. Drugi cilj istraživanja bio je da se ispita da li se, i kako, dobijene faktorske strukture za tri tipa inteligentne osobe međusobno razlikuju. Dosadašnja istraživanja u ovoj oblasti nisu dala jednoznačne rezultate. S jedne strane, Sternbergovo istraživanje sugerise da se u strukturi laičkih shvatanja dosledno javljaju faktori Socijalna kompetentnost i Sposobnost rešavanja praktičnih problema, te da laici prave izvesne razlike između različitih tipova inteligentnih osoba. S druge strane, istraživanje koje su sproveli Fiedzerald i Melor (Fitzgerald & Mellor, 1988) ukazuje da je struktura laičkih shvatanja mnogo jednostavnija i da laici razlikuju samo inteligentna i neinteligentna ponašanja, ali ne i različite vrste intelektualnih sposobnosti ili tipove inteligentnih osoba.

Metod. U istraživanju je učestvovalo 259 ispitanika (pretežno studenata i zaposlenih osoba) čije obrazovanje i/ili profesija ne podrazumevaju upoznatost sa naučnim saznanjima o inteligenciji. Kao tehnika prikupljanja podataka korišćena je skala procene, formirana na osnovu liste odlika inteligentnih i liste odlika neinteligentnih osoba, dobijenih u prvoj fazi istraživanja. Zadatak ispitanika bio je da procene (na skali od 1 do 7) u kojoj meri je svaka od navedenih odlika karakteristična za inteligentnu, akademski inteligentnu, odnosno praktično inteligentnu osobu. Da bi se otkrila latentna struktura laičkih shvatanja o odlikama inteligentne osobe, korišćena je faktorska analiza (analiza glavnih komponenta i varimaks rotacija).

Rezultati. Faktorskom analizom odgovora ispitanika koji su se odnosili na karakteristike inteligentne osobe dobijeno je 4 faktora koji objašnjavaju 43% varijanse. To su: Viši mentalni procesi, Akademski kompetentnost (odnosi se na sposobnosti i osobine ličnosti potrebne za akademski uspeh), Praktična kompetentnost (sposobnosti i osobine ličnosti koje doprinose uspešnom rešavanju svakodnevnih problema) i Psihosocijalna neprilagođenost. Faktor psihosocijalne neprilagođenosti čine odlike koje su laici u prvoj fazi istraživanja pripisali neinteligentnim osobama, i koje su u ovom istraživanju procenjene kao nekarakteristične za inteligentnu osobu (niska ocena na skali). Što se tiče strukture akademski inteligentne osobe, izdvojeno je 5 faktora koji objašnjavaju 41% varijanse, naime: Sposobnost rešavanja svakodnevnih problema, Akademski sposobnosti, Psihosocijalna prilagođenost, Psihosocijalna neprilagođenost i Ambicioznost. Najzad, strukturu laičkih shvatanja praktično inteligentne osobe čini sledećih 5 faktora koji objašnjavaju 41% varijanse: Akademski sposobnosti, Sposobnost rešavanja svakodnevnih problema, Psihosocijalna neprilagođenost, Osobine ličnosti potrebne za uspeh u životu (dovitljiva, preduzimljiva), te Psihosocijalna prilagođenost. Poređenje strukture shvatanja inteligentne, akademski inteligentne i praktično inteligentne osobe pokazalo je da se strukture akademski i praktično inteligentne osobe ne razlikuju značajno. Postojeće razlike

odnose se na one faktore koji upućuju na osobine ličnosti: Ambicioznost – kao specifičnu komponentu akademski inteligentne osobe i Osobine ličnosti potrebne za uspeh u životu – kao komponentu praktično inteligentne osobe. Specifičnost u strukturi inteligentne osobe predstavlja faktor Viši mentalni procesi, kao i dva sadržinski široka faktora u kojima su objedinjene određene kognitivne odlike i osobine ličnosti (Praktična naspram Akademске kompetentnosti). Za sva tri tipa inteligentne osobe karakteristično je odsustvo psihosocijalne neprilagodенosti.

Diskusija. Rezultati ovog istraživanja ukazuju na to da je struktura laičkih shvatanja o odlikama inteligentne osobe složenija nego što to sugerišu nalazi Ficdžerala i Melora i da svakako sadrži više od jedne dimenzije (inteligentno-neinteligentno). Rezultati, naime, potvrđuju nalaz Sternberga i saradnika da laici razlikuju grupu sposobnosti potrebnih za akademski uspeh i grupu sposobnosti koje učestvuju u rešavanju svakodnevnih problema, s tim što se – za razliku od Sternbergove studije – u našem istraživanju nije izdvojio poseban faktor socijalne kompetentnosti. Kao u Sternbergovom istraživanju, poređenje faktorskih struktura za tri tipa inteligentne osobe pokazuje da se ove u velikoj meri preklapaju, i navodi na zaključak da, prema shvatanju laika, različiti tipovi inteligentnih osoba ne podrazumevaju suštinski različite kognitivne profile, već prisustvo, odnosno odsustvo određenih osobina ličnosti. Iako, dakle, razlikuju više tipova inteligentnih osoba, laici to ne čine na nivou kognitivnih sposobnosti, koliko na nivou sklopa sposobnosti sa drugim dispozicijama ličnosti.

LAIČKA SHVATANJA O KOMPONENTAMA I STRUKTURI POJMA INTELIGENCIJE

Ana Altaras i Marina Milićević
Filozofski fakultet u Beogradu

Problem. Dosadašnja istraživanja u okviru projekta “Implicitne teorije inteligencije” pokazala su da laički opisi inteligentnih osoba sadrže heterogen skup psiholoških karakteristika (kognitivnih, afektivnih, motivacionih). Ovaj nalaz sugeriše da implicitne teorije laika podržavaju široku konceptualizaciju inteligencije, gde bi ova bila definisana ne samo kao sposobnost apstraktnog rezonovanja, već i kao “sposobnost rešavanja ‘egzistencijalnih’ i ‘egzistencijalističkih’ problema”, poduprta kognitivnim kapacitetima, ali i odgovarajućim osobinama ličnosti (Altaras & Radić, 2004). Takva implicitna koncepcija proizlazi, međutim, iz ispitivanja laičkih shvatanja o odlikama inteligentnih osoba, a ne inteligencije per se, pri čemu ostaje nejasno da li date odlike imaju status korelata ili inherentnih svojstava inteligencije. U ovom istraživanju učinjen je pokušaj da se primenom drugačije metodologije utvrde komponente i struktura pojma inteligencije, akademske inteligencije i praktične inteligencije u implicitnim teorijama laika, te da se proverí da li laici prave razliku između komponenata inteligencije i odlika inteligentnih osoba.

Metod. Uzorak je činilo 334 ispitanika. Jedna grupa ispitanika popunjavala je upitnik konstruisan na osnovu liste odlika inteligentne osobe dobijene u prvoj fazi istraživanja, sa zadatkom da za svaku navedenu odliku naznači da li ona jeste ili nije komponenta inteligencije, akademske inteligencije i praktične inteligencije. Druga grupa ispitanika imala je zadatak da na 7-stepenoj skali proceni koliko su date odlike karakteristične za inteligentnu, akademski inteligentnu i praktično inteligentnu osobu. Da bi se ispitala latentna struktura laičkih shvatanja inteligencije izvršena je faktorska analiza podataka prikupljenih skalom procene, s

tim što su u analizu ušle samo one odlike za koje su ispitanici iz prve grupe procenili da jesu komponente inteligencije.

Rezultati. Odlike koje su ispitanici označili kao komponente inteligencije, akademske inteligencije i praktične inteligencije odnose se na sadržinski nespecifične kognitivne sposobnosti koje bi se mogle objediniti pojmom analitičke ili fluidne inteligencije. Od vankognitivnih odlika, kao komponenta sve tri vrste inteligencije navedena je samo potreba da se stiču znanja i veštine. Poređenje komponenata inteligencije i praktične inteligencije pokazuje da se, prema mišljenju laika, ova dva pojma u velikoj meri preklapaju i da oba uključuju grupu praktičnih sposobnosti (adekvatno predviđanje, prilagodavanje i komunikacija). Naspram njih, laički pojam akademske inteligencije definisan je odlikama koje su obuhvaćene Katelovim konstruktom kristalizovane inteligencije. Finije razlike između komponenata inteligencije i praktične inteligencije laici prave na nivou određenih osobina ličnosti koje se nalaze “na preseku” kognitivne i afektivne sfere: komponentama inteligencije smatraju se mudrost, samokritičnost i inventivnost, a komponentama praktične inteligencije – dovitljivost, preduzumljivost, samopouzdanje i samokontrola. Ispitivanje faktorske strukture laičkih shvatanja inteligencije potvrđuje ove nalaze: faktor Sposobnost rezonovanja (uvidanja odnosa i izvođenja zaključaka) pojavljuje se, naime, u strukturi sva tri tipa inteligencije. Inteligencija i praktična inteligencija imaju još jedan zajednički faktor – Sposobnost rešavanja svakodnevnih problema (u oba slučajeva objašnjava oko 15% varijanse), koji se, međutim, ne pojavljuje u strukturi akademske inteligencije. Specifičnost praktične u odnosu na druga dva tipa inteligencije predstavlja faktor Osobine ličnosti koje doprinose životnom uspehu (15% varijanse), a specifičnost akademske inteligencije, faktor Kristalizovana inteligencija (17%). U poređenju sa strukturama laičkih shvatanja o odlikama triju tipova inteligentnih osoba (utvrđenih u prethodnoj fazi istraživanja), strukture laičkih shvatanja pojma inteligencije, akademske inteligencije i praktične inteligencije jednostavnije su (manji broj faktora objašnjava približno jednak % varijanse) i u velikoj meri “očišćene” od faktora koji obuhvataju vankognitivne karakteristike.

Diskusija. Laičko shvatanje o komponentama i strukturi pojma inteligencije odgovara gledištu onih istraživača koji smatraju da fluidna inteligencija zauzima centralno mesto u strukturi sposobnosti (tj. da $Gf=g$). Mimo ove sržne komponente, zajedničke za sve tipove inteligencije, laici prave razliku između “kristalizovane inteligencije” koja predstavlja definišući faktor akademske inteligencije i “opšteg faktora praktičnih sposobnosti” koji se javlja u strukturi inteligencije i praktične inteligencije. Udružen sa osobinama ličnosti koje doprinose životnom uspehu, ovaj faktor čini okosnicu konstrukta praktične inteligencije u implicitnim teorijama laika. U skladu sa stanovištem da motivacija za kognitivno ovladavanje predstavlja inherentno svojstvo visoke intelektualne sposobnosti, kao vankognitivna komponenta svih tipova inteligencije izdvojila se potreba za sticanjem znanja i razvijanjem sopstvenih sposobnosti. Najzad, činjenica da se u strukturi laičkih shvatanja inteligencije pojavljuje manji broj vanintelektualnih karakteristika, ukazuje na to laici prave razliku između komponenata inteligencije i odlika inteligentne osobe. Premda šira od tradicionalnih koncepcija ovog pojma, laička shvatanja inteligencije uža su od njihovih shvatanja inteligentne osobe.

IMPLICITNE TEORIJE INTELIGENCIJE: SHVATANJA PSIHOLOGA
KOJI SE BAVE KOGNITIVNIM PROCENJIVANJEM

Milina Petrović i Ana Altaras
Filozofski fakultet

Problem. Istraživanje koje prikazujemo predstavlja deo projekta Instituta za psihologiju pod nazivom «Implicitne teorije inteligencije i kreativnosti». Ispitivanje implicitnih teorija eksperata u ovoj studiji oslanja se, s jedne strane, na rezultate istraživanja laičkih shvatanja o odlikama inteligentne osobe (Altaras & Radić, 2004), a s druge strane, na istraživački postupak korišćen u Sternbergovim studijama implicitnih teorija inteligencije (Sternberg et al., 1981). Za razliku od prethodnih istraživanja u ovoj oblasti, naša studija obuhvatila je više aspekata ekspertskih shvatanja inteligencije: osnovni cilj istraživanja bio je da se utvrdi struktura ekspertskih shvatanja o odlikama inteligentne osobe, ali su pored toga ispitana i ekspertiska shvatanja o činiocima razvoja inteligencije, mogućnosti njenog menjanja, te sferama i načinu procene inteligencije. Zahvaljujući tome, ova studija u pravom smislu predstavlja ispitivanje implicitnih teorija eksperata, pri čemu se ekspertima smatraju psiholozi koji se u svakodnevnom radu bave procenom inteligencije.

Metod. Uzorak je činilo 115 školskih i kliničkih psihologa. Instrument primenjen u istraživanju sastojao se iz četiri dela: skale za ispitivanje strukture shvatanja o odlikama inteligentne osobe (procena karakterističnosti odlika), skale za ispitivanje shvatanja o činiocima razvoja inteligencije, skale za ispitivanje shvatanja o mogućnostima menjanja inteligencije i upitnika za ispitivanje shvatanja o tome kako treba vršiti valjanu procenu inteligencije. Konstrukciji instrumenata prethodilo je nekoliko preliminarnih istraživanja. Za utvrđivanje latentne strukture shvatanja o odlikama inteligentne osobe i činiocima razvoja inteligencije korišćena je (kao u Sternbergovom istraživanju) analiza glavnih komponenti. U analizu strukture shvatanja o odlikama inteligentne osobe uključeni su, međutim, samo oni ajtemi za koje su ispitanici procenili da jesu karakteristični za inteligentne osobe. U obradi podataka koji su se ticali shvatanja o mogućnosti menjanja inteligencije i optimalnom načinu njene procene, korišćena je deskriptivna statistika.

Rezultati. Istraživanje je pružilo sledeće nalaze o ekspertskim implicitnim shvatanjima inteligencije:

1. strukturu shvatanja psihologa-praktičara o odlikama inteligentne osobe čine tri faktora: životna mudrost (18% varijanse), fluidna inteligencija i osobine kognitivnog funkcionisanja (12% varijanse) i praktična inteligencija (9% varijanse);
2. strukturu implicitnih shvatanja eksperata o činiocima razvoja inteligencije čine četiri faktora: angažovanje deteta u kognitivno stimulativnim aktivnostima (17% ukupne varijanse), bogatstvo socio-kuturne sredine i odnos roditelja prema detetu (15%), obrazovanje koje produkuje kognitivne konflikte (8%) i biološki činioci (7%);
3. većina ispitanih psihologa-praktičara (84.7%) ne slaže se sa shvatanjem da se inteligencija ne može povećati; dominantno uverenje ispitanika ogleda se u tvrdnjama da je inteligenciju moguće povećati primenom stimulativnih programa, ali samo do granice koja je nasledno utemeljena, da mogućnost promene nije nužno određena uzrastom, niti prethodnim nivoom inteligencije, te da efekti mogu biti kako trajni, tako i privremeni;
4. pri proceni inteligencije, prema mišljenju psihologa-praktičara, najviše pažnje treba posvetiti verbalnom (prosečna ocena važnosti 4.55 na skali od 1-5) i

matematičkom rezonovanju (4.47); visoku ocenu važnosti (iznad 4.00) dobile su i druge sposobnosti koje ulaze u okvir klasičnih testova inteligencije (perceptivna, spacijalna, numerička sposobnost i pamćenje), ali i sposobnost divergentnog mišljenja; kao relativno nevažne u proceni inteligencije označene su muzičke, likovne i motoričke sposobnosti; najzad, po mišljenju psihologa, relevantne sfere treba ispitivati testovima, a intervju i opservaciju koristiti samo kao pomoćne metode.

Diskusija. Dobijeni nalazi o strukturi shvatanja eksperata o odlikama inteligentne osobe u velikoj meri se podudaraju sa odgovarajućim rezultatima Sternbergove studije (Sternberg, 1981). Naime, i u ovom istraživanju praktična inteligencija se pojavljuje kao zasebna dimenzija, odvojena od faktora fluidne inteligencije. Posebno ističemo da su se praktične sposobnosti grupisale u jedinstven faktor, uprkos tome što ispitanici nisu dobili instrukciju da razlikuju praktični od drugih tipova inteligentne osobe. Ovaj nalaz ide u prilog stanovištu da praktična inteligencija nije samo metodološki artefakt (kako su to sugerisali neki kritičari Sternbergovih zaključaka (Fitzgerald & Mellor, 1988) i pruža još jedan dokaz o mogućnosti validacije praktične inteligencije kao posebne kognitivne sposobnosti. Shvatanje eksperata o odlikama inteligentnih osoba i procenjivanju inteligencije odražava, međutim, tradicionalno, "uže" gledište, po kome suštinu inteligencije čine tzv. analitičke, strogo kognitivne sposobnosti. Primećujemo, ipak, da eksperti uvažavaju i značaj procene divergentnih sposobnosti. Uopšte uzev, može se reći da su implicitne teorije naših psihologa-praktičara najbliže Sternbergovoj teoriji inteligencije u kojoj figurišu analitička, praktična i kreativna sposobnost, a inteligencija je shvaćena kao relativno promenljiva dispozicija (Sternberg *et al.* 2000).

RAZVOJNA I PEDAGOŠKA PSIHOLOGIJA I

PERCEPCIJA ZNAČAJNIH DRUGIH OD STRANE MLADIH I STARIJIH ADOLESCENATA

Ana Todorović i Ksenija Krstić

Filozofski fakultet, Beograd

U ovom istraživanju, ispitivali smo odnos mladih i starijih adolescenata prema značajnim drugima kod kuće i u školi: roditeljima i nastavnicima. Kao definiciju pojma "značajni drugi" za adolescente usvojili smo onu koju daje Galbo (1984): to su osobe koje imaju potencijalno jak uticaj na živote adolescenata. Pitali smo se da li činjenica da u adolescenciji dolazi do čestih konflikata sa značajnim drugima (Laursen *et al.*, 1998), istovremeno dovodi do toga da se menja način na koji se oni vrednuju.

Uzeli smo u obzir nalaze Younissa i Smollnara (1985) koji pokazuju da adolescenti vide svoje odnose sa očevima i majkama različito. Richards i saradnici (1991), na primer, nalaze da se majke vide kao one koje pružaju primarno orijentisanu brigu sa akcentom na interpersonalnim odnosima, dok se očevi vide kao orijentisani ka instrumentalnoj brizi sa akcentom na uspehu. Power i Shanks (1989) takođe nalaze da očevi ohrabruju adolescentsku nezavisnost više nego majke. Što se tiče nastavnika, postoje različiti nalazi vezani za proučavanje odnosa mladih i starijih adolescenata prema njima. Galbo (1986) nalazi da, kako učenici bivaju stariji, postaje im manje bitno šta nastavnici misle o njima, ali devojke poklanjaju više pažnje tome nego mladići. Hendry i saradnici (1992) nalaze da su

nastavnici percipirani kao značajni drugi česce od strane dečaka u srednjoj adolescenciji nego u ranoj adolescenciji. Eccles i Midgley (1989) tvrde da pri prelazu iz osnovne u srednju školu, mnogi adolescenti imaju iskustvo smanjenja nastavničke kontrole i povećanja kvaliteta afektivnih odnosa sa njima.

Instrument kojim smo vršili ispitivanje sastojao se od petostepene skale sa 10 atributa, na kojoj su ispitanici dodeljivali određen stepen ispoljavanja navedene osobine majkama, očevima, nastavnicima/profesorima i nastavnicama/profesorkama. Atributi su izabrani tako što je 23 studenta psihologije izdvojilo sa McCrae-ovog spiska osobina ličnosti (McCrae i Costa, 1996) one osobine koje bi svakako, i one koje ne bi nikako pripisali svojim realnim uzorima. Izdvojili smo one attribute koji se javljaju najčešće u okviru pozitivnih (5) i negativnih (3), i one koji se ne javljaju ni jednom u okviru neutralnih atributa (2).

Uzorak je sačinjavalo ukupno 125 učenika, i to: 67 učenika 7. razreda osnovne škole, od toga 34 dečaka i 33 devojčice, i 58 učenika 3. razreda gimnazije, od toga 28 dečaka i 30 devojčica. Mlađi učenici su imali 13-14 godina, a stariji 17-18.

Podatke smo obradili četvorofaktorskom univarijantnom analizom varijanse i dodatnim t-testovima na sparenim uzorcima. Posmatrali smo promene u vrednovanju po uzrastu adolescenta (faktor RAZRED), uzimajući u obzir pol adolescenta (POL), pol procenjivane osobe (MUZE), i ulogu u životu adolescenta koju ima procenjivana osoba (KUSK). U tabeli 1 dat je prikaz interakcija faktora uključenih u analizu varijanse sa faktorom „uzrast adolescenta“. Nisu navedeni oni atributi gde uzrast nije značajan. Rezultati našeg istraživanja ukazuju na to da zaista postoji razlika u vrednovanju značajnih drugih između mlađih i starijih adolescenata. Smer razlike zavisi od toga da li se procena vrši na pozitivnim ili negativnim atributima, a takođe je u nekoj meri zavisna i od toga kakvu ulogu u životu adolescenta ima procenjivana osoba, kog je pola ta osoba, i kog je pola adolescent.

pozitivni atributi	faktor RAZRED	stepeni slobode	F-test	Značajnost
odgovoran	KUSK	1	4.12	p<0.05
intelektualan	KUSK	1	7.16	p<0.01
o radoznao	KUSK	1	7.16	p<0.01
ambiciozan	KUSK * POL	1	4.16	p<0.05
društven	KUSK * MUZE	1	4.09	p<0.05
negativni atributi	faktor RAZRED	stepeni slobode	F-test	Značajnost
mračan	KUSK * MUZE	1	11.4	p<0.01
neosetljiv	MUZE	1	5.74	p<0.05
arogantan	KUSK * POL	1	5.44	p<0.05

Tabela 1: Efekti interakcije uzrasta adolescenta sa ostalim nezavisnim varijablama

Najdosledniji nalaz istraživanja jeste da su roditelji percipirani značajno pozitivnije od nastavnika i nastavnica na svim pozitivnim ($t(118)=9.555$, $p<0.01$) i negativnim ($t(118)=-12.162$, $p<0.01$) atributima.

Stariji učenici su nešto ekstemniji od mlađih u procenama i na pozitivnim i na negativnim atributima, odnosno, na svakom od atributa gde je faktor RAZRED statistički značajan, prosečna procena starijih adolescenata više odstupa od srednje

vrednosti na skali. Na neutralnim atributima, faktor RAZRED nije statistički značajan.

Pomeranje ka pozitivnom polu kod starijih adolescenata se posebno ističe u procenama nastavnika i nastavnica (npr. odgovoran, intelektualno radoznao), dok se pomeranje ka negativnom polu uglavnom vidi u procenama roditelja (npr. arogantan), i to najviše u procenama majki od strane dečaka. Ove promene nisu sasvim dosledne, odnosno ponegde se javlja i negativnije procenjivanje nastavnika (ambiciozan, mračan za procene muških nastavnika). Rezultati ukazuju na to da se ne možemo u potpunosti složiti ni sa nalazima Hendry i saradnika (1992), ni sa nalazima Eccles i Midgley (1989), jer su oni naizgled međusobno oprečni, a obe tendencije se pojavljuju u našem istraživanju.

I mlađi i stariji učenici daju pozitivnije procene žena nego muškaraca i na pozitivnim ($t(118)=-3.862$, $p<0.01$) i na negativnim ($t(118)=2.521$, $p<0.05$) atributima. Ove razlike uglavnom potiču od procena za majke.

Među ispitanicima, devojčice povremeno daju pozitivnije procene nastavnika i nastavnica nego dečaci (intelektualno radoznao, ambiciozan, arogantan), što je u skladu sa nalazima Gooda i saradnika (1975) kao i sa nalazima Galboa (1986).

VREDNOSNE PORUKE NASTAVNIKA: UČENIČKA PERCEPCIJA

Ivana Stepanović i Jelena Pešić

Institut za psihologiju, Filozofski fakultet u Beogradu

Problem. Ovaj rad je deo šire studije koja se bavi ispitivanjem obrazovanja u procesu društvene tranzicije. Analizirana je učenička percepcija vaspitne uloge škole. Pokušali smo da saznamo kako učenici vide nastavnike kao prenosiocce određenih vrednosnih poruka. Ispitivani su sledeći problemi: 1) učenička slika o vrednosnim orijentacijama koje nastavnici posreduju, 2) vrednosne orijentacije učenika koje su poredene sa vrednostima koje posreduju nastavnici i 3) učeničke procene određenih aspekata odnosa učenik-nastavnik koji mogu biti važni za sagledavanje vaspitne funkcije škole.

Metod. Istraživanje je eksplorativnog tipa, kako bi se došlo do autentičnih učeničkih odgovora o pomenutim problemima. Zato je primenjen upitnik u kome dominiraju pitanja otvorenog tipa. Uzorak čini 399 ispitanika (VI i VII razred) jedne prigradske beogradske osnovne škole.

Rezultati. Nalazi će biti predstavljeni u kontekstu tri istraživačka problema. 1) Učenici svoje nastavnike vide prvenstveno kao osobe koje posreduju obrazovne (74% učenika) i altruističke vrednosti (60,5%). Značajan broj njih (60%) smatra da je nastavnicima važno da učenici budu uspešni u daljem životu. Skoro polovina učenika vidi svoje nastavnike kao posrednike hedonističkog načina života. Blizu četvrtine učenika smatra da nastavnici kod njih podstiču zauzimanje određene metapozicije u odnosu na realnost i «promišljajući» odnos prema životu, u kome se događaji i postupci vrednuju u kontekstu određenih ideala. Mali broj učenika (oko 5%) vidi nastavnike kao posrednike materijalističkih vrednosti. 2) Analiza vrednosnih orijentacija učenika pokazuje dosta sličnosti sa slikom koju oni imaju o vrednostima koje posreduju nastavnici.

3) Učenici su procenjivali odnos nastavnika prema njima u pogledu nekoliko karakteristika (pravičnost, agresivnost, negovanje slobode izražavanja, negovanje drugarskog odnosa sa učenicima, predanost nastavničkoj profesiji). Iako se učeničke procene međusobno dosta razlikuju mogu se uočiti izvesne tendencije. Učenici procenjuju da četvrtina nastavnika, od ukupnog broja nastavnika koji im

predaju, dozvoljava da slobodno iznesu svoje mišljenje. Isti broj nastavnika je procenjen kao pravičan u odnosu prema učenicima. Manje od četvrtine nastavnika, po mišljenju učenika, uspostavlja drugraski odnos sa njima. Nastavnici su najbolje procenjeni u pogledu posvećenosti svom poslu. Tako učenici smatraju da je gotovo polovini njihovih nastavnika stalo da im prenesu znanje. Učenici retko procenjuju svoje nastavnike kao agresivne. To se najčešće odnosi na jednog ili dva nastavnika koji im predaju.

Diskusija. Ovaj rad je posvećen ispitivanju učeničke percepcije nastavnika kao posrednika određenih vrednosti. Ispitivana je učenička percepcija vrednosti za koje se nastavnici eksplicitno zalažu i koje nastoje da prenesu na njih, ali je načinjen i pokušaj da se dođe do podataka o implicitnim vrednostima nastavnika koje dolaze do izražaja u njihovom odnosu prema učenicima u svakodnevnim školskim situacijama. Rezultati ukazuju da su vrednosne orijentacije za koje se nastavnici zalažu u velikoj meri slične vrednosnim orijentacijama učenika iz čega se može zaključiti da nastavnici zaista jesu posrednici određenih vrednosnih poruka. Oni su, pre svega, viđeni kao posrednici saznanjnih vrednosti. Situacija je nešto složenija kada je reč o vaspitnoj ulozi nastavnika i posredovanju socijalnih vrednosti. Dok u slučaju saznanjnih vrednosti postoji relativna usklađenost između vrednosti za koje se nastavnici eksplicitno zalažu i njihovog ponašanja, kod socijalnih vrednosti to nije slučaj. Naspram pozitivne slike o vrednostima za koje se nastavnici eksplicitno zalažu stoje podaci o relativno malom broju nastavnika koji odobravaju slobodu iznošenja mišljenja, koji su pravični i koji neguju drugarske odnose prema učenicima. Ovi podaci, kao i neki drugi nalazi iz ove studije o problemima u odnosima učenika sa nastavnicima, o nedisciplini i svadama među učenicima, kao i o prisustvu rizičnih ponašanja u školskoj sredini, signaliziraju da se društvena kriza negativno odrazila i na ovaj aspekt funkcionisanja škole. Problem je u tome što se vaspitna uloga škole na deklarativnom nivou izjednačavana sa obrazovnom dok je u realnosti zapravo zapostavljena. Kada se tome dodaju pomenuti efekti društvene krize, postaje očigledno kolika je potreba za sistematskim delovanjem u ovom domenu funkcionisanja škole.

UČENIČKO VIĐENJE OBRAZOVANJA I MOTIVACIJA ZA UČENJE

Ivana Stepanović i Jelena Pešić

Institut za psihologiju, Filozofski fakultet u Beogradu

Problem. Rad je deo šire studije koja se bavila ispitivanjem obrazovanja tokom procesa društvene tranzicije. Analizirani su odnos učenika prema obrazovanju i motivacija za učenje, ali je zahvaćena i nešto šira vremenska perspektiva kroz ispitivanje učeničkih planova vezanih za obrazovanje i eventualni odlazak u inostranstvo. Ispitivani su sledeći problemi:

- 1) dimenzije na osnovu kojih učenici vrednuju obrazovanje
- 2) priroda motivacije za učenje
- 3) planovi učenika vezani za obrazovanje (preferencija određenih tipova srednjih škola i spremnost za nastavak školovanja - upisivanje studija)
- 4) spremnost za odlazak u inostranstvo.

Metod. Istraživanje je eksplorativnog tipa, kako bi se došlo do autentičnih učeničkih odgovora o pomenutim problemima. Zato je primenjen upitnik u kome dominiraju pitanja otvorenog tipa. Uzorak čini 399 ispitanika (VI i VII razred) jedne prigradske beogradske osnovne škole.

Rezultati. Dobijeni nalazi će biti predstavljeni u kontekstu četiri istraživačka problema.

Ad. 1) Većina ispitanika (65,2 %) važnost šklovanja sagledava u kontekstu mogućnosti koje ono otvara za dalje školovanje i za kasnije nalaženje posla, koji će obezbediti bolje životne uslove. Oko 30% učenika posmatra školovanje nešto manje pragmatično i njegovu važnost vezuje za sticanje novih znanja. Sve ostale kategorije odgovora su značajno manje zastupljene.

Ad 2) Nalazi o motivaciji za učenje su u velikoj meri saglasni podacima o vrednovanju obrazovanja od strane učenika. Najprisutniji su motivi iz kategorije spoljašnjih motiva vezani za ostvarivanje uslova za dalje školovanje i pronalaženje adekvatnog zaposlenja (u ovu kategoriju spada 35% učeničkih odgovora). Intrinzički, unutrašnji, motivi koji izražavaju vrednovanje sticanja saznanja su nešto slabije zastupljeni (27% odgovora). Približno ujednačeno su zastupljeni odgovori u kojima učenici navode da uče kako bi zadovoljili roditeljska očekivanja i odgovori u kojima je glavni motiv dobar školski uspeh (po 14% odgovora).

Ad 3) Većina učenika želi da upiše neku stručnu srednju školu (69%), 17% učenika želi da upiše gimnaziju, 10% je neodlučno a 4% učenika se ne izjašnjava o tome. Nasuprot tome, dve trećine učenika želi da nastavi školovanje nakon srednje škole i upiše fakultet. Želju da upišu fakultet učenici najčešće obrazlažu potrebom za sticanjem novih znanja, pragmatičnim razlozima vezanim za životni standard, zanimanjem za određenu naučnu oblast, kao i potrebom za sticanjem ugleda u društvu.

Ad 4) Više od polovine učenika (55%) želi da ode i živi u inostranstvu, 35% nije sigurno da li to želi, a svega 9% želi da ostane u zemlji.

Diskusija. Ispitivanje odnosa učenika prema obrazovanju je značajno za svako društvo jer su informacije dobijene od najvažnijih učesnika u obrazovnom procesu dragocene za sagledavanje njegovog funkcionisanja. To pogotovo važi za naše uslove u kojima je duboka društvena kriza imala negativne implikacije na obrazovni proces. Naši rezultati pokazuju da kriza nije dovela do devalviranja značaja obrazovanja kod učenika ali je svakako uticala na prirodu njihovog odnosa prema obrazovanju. Uticaj društvene krize se prvenstveno ogleda kroz dominaciju spoljašnjih motiva za učenje i kroz sagledavanje značaja obrazovanja u kontekstu mogućnosti koje ono pruža za obezbeđivanje boljih uslova za budući život. Rezultati o planovima učenika vezanim za dalje školovanje su pomalo protivrečni. Tendencija po kojoj većina učenika želi da upiše stručnu školu je donekle suprotna podacima da dve trećine učenika želi da nastavi školovanje i da se takav odgovor najčešće obrazlaže željom za sticanjem novih saznanja. Očekivalo bi se, naime, da će se veći broj učenika opredeliti za gimnazije ukoliko želi da nastavi studije. Takođe, u odnosu prema obrazovanju i učenju ispoljena je dominantno instrumentalna motivacija za razliku od dominacije intrinzičkih motiva vezanih za upisivanje studija. Moguće je da se pri izboru srednje škole učenici opredeljuju za sigurniju strategiju po kojoj biraju stručne škole. Ukoliko ostanu na tom nivou obrazovanja mogu lakše naći posao nego ukoliko završe gimnaziju i ne upišu fakultet. Takođe, treba imati u vidu da je na tom uzrastu vreme upisivanja fakulteta prilično daleko te je moguće da je odnos učenika prema srednjoj školi realniji od odnosa prema studijama. Uticaj krize na stavove i očekivanja učenika se možda najbolje ogleda u podatku da više od polovine njih želi da ode da živi u inostranstvu nakon školovanja.

OBJEKTI EMOTIVNE VEZANOSTI ADOLESCENATA

Nataša Hanak

Defektološki fakultet u Beogradu

Emotivna vezanost odnosi se na relativno trajne, emocionalno značajne veze sa određenim osobama, sa kojima jedinka želi da održava blizak odnos. Afektivna vezanost (attachment bond) je samo posebna vrsta emotivne vezanosti (affectional bond) za onu osobu koja pruža sigurnost i utehu (Ainsworth, 1989). Na adolescentnom uzrastu dolazi do značajnih promena u strukturi emotivnih veza, uključujući i afektivno vezivanje. Iako vršnjaci postaju istaknuti objekti emotivne vezanosti, istraživanja pokazuju da su roditelji u periodu adolescencije još uvek primarne figure afektivne vezanosti, barem kada su u pitanju adolescenti sa sigurnim reprezentacijama afektivnog vezivanja (Freeman, 1997, prema Bretherton & Munholland, 1999). Posebna novina u adolescenciji odnosi se na pojavu partnerskih veza. Kod odraslih osoba u stabilnim i relativno trajnim partnerskim vezama, partneri su primarne figure afektivnog vezivanja. Ipak, istraživanja pokazuju da je su u partnerskim vezama adolescenata sistem eksplorativnog, afilijativnog i seksualnog ponašanja daleko značajniji od sistema afektivnog vezivanja. Obzirom na sve veće interesovanje za izučavanje stilova afektivne vezanosti adolescenata, uključujući tu i stilove partnerske vezanosti na ovom uzrastu, bilo bi značajno utvrditi 1) ko su sve objekti emotivne i afektivne vezanosti adolescenata i kakva je jačina vezanosti za njih, 2) da li su partneri na ovom uzrastu verovatne figure afektivne vezanosti i 3) da li postoje polne razlike u izboru objekata i jačini emotivne i afektivne vezanosti.

Metodološki deo

Afektivnu vezanost za konkretne figure, roditelje i vršnjake, ispitana je upitnikom IPPA (Inventory of Parent and Peer Attachment, Armsden & Greenberg, 1987), a emotivna vezanost ispitivana je adaptiranim upitnikom SNQ (Social Network Questionnaire, Bartholomew) preuzetim sa internet sajta K. Bartholomew. SNQ procenjuje broj osoba koje su ispitaniku emotivno važne (pozitivno ili negativno), jačinu vezanosti za te osobe i vrstu odnosa s njima (roditelj, prijatelj, brat/sestra, partner, dalji rođak...). Ove upitnike popunilo je 550 srednjoškolaca, učenika III razreda gimnazija i srednjih stručnih škola.

Rezultati

1) Jačina afektivne vezanosti, izražena preko prosečnih globalnih skorova na skalama IPPA, veća je kada su u pitanju vršnjaci, nego roditelji, veća je u odnosu na majku nego u odnosu na oca. Samoprocena jačine emotivne povezanosti adolescenata daje podudarne rezultate: vezanost za partnere i prijatelje jača je nego za roditelje.

2) Dve trećine ispitanih adolescenata ne navodi partnere kao objekte emocionalne vezanosti, a svega 11% ispitanika ocenjuje jačinu svoje vezanosti za partnera (aktuelnog ili bivšeg) sa maksimalnom ocenom na skali od 1 do 10. S druge strane, 36% ispitanika ocenjuje jačinu vezanosti za majku, odnosno 24% za oca, maksimalnom ocenom.

3) Devojke pokazuju statistički značajno veću afektivnu vezanost za majku ($t = -2.771^{**}$) i prijatelje ($t = -3.103^{**}$) od mladića, i veću emotivnu vezanost za prijatelje ($t = -4.239^{**}$) od mladića. Devojke imaju nešto širu socijalnu mrežu sačinjenu od emotivno važnih osoba ($t = -2.267^*$) nego mladići i čine je u većoj meri osobe ženskog pola ($t = -9.256^{**}$).

Diskusija

Rezultati potvrđuju da su vršnjaci važni objekti emotivnog vezivanja na adolescentnom uzrastu i mogu da služe kao spoljašnje baze sigurnosti koje

potpomažu afektivnu regulaciju u situacijama kada je adolescentu potrebna pomoć da prevlada neprijatna emotivna stanja i uspostavi doživljaj sigurnosti i emotivne ravnoteže. Ipak, roditelji, naročito majka, ostaju važni objekti emotivne i afektivne vezanosti. Kada su u pitanju partneri, rezultati nalažu oprez istraživačima afektivne vezanosti u partnerskim odnosima adolescenata. Značajan broj srednjoškolača uzrasta 17 godina nije imao partnersku vezu, prema istraživanju Mladenović-Žuvele (2002), na istoj populaciji, taj broj može da se proceni na 1/5. No, učešće u partnerskoj vezi, aktuelnoj ili bivšoj, još uvek ne mora da znači da je partner viđen kao osoba za koju se adolescent emotivno vezuje. Verovatnoća da partner na ovom uzrastu služi kao baza sigurnosti, još je manja. Partnerske veze adolescenata su nestalne i relativno kratkotrajne, pre svega su u funkciji formiranja i istraživanja svog seksualnog i rodnog identiteta, definisanja svojih potreba i vrednosti, učenja intimne komunikacije i drugih novih oblasti funkcionisanja. Istraživači afektivne vezanosti adolescenata u partnerskim odnosima, trebalo bi da iz uzorka isključe ispitanike koji nemaju odgovarajuće iskustvo i trebalo bi da budu vrlo pažljivi u formulisanju zaključaka koji bi se odnosili na stariji uzrast i na stabilnost utvrđenih stilova vezanosti.

Literatura:

Ainsworth, M.D.S (1989). Attachment beyond infancy. *American Psychologist*, 44, 709 - 716

Bartholomew, K. (od 31.05.2004)

<http://www2.sfu.ca/psych/gruops/faculty/bartholomew/research/attachment/networks.htm>

Bretherton, I., & Munholland K.A. (1999). Internal Working Models in Attachment Relationships: A Construct Revisited In: J. Cassidy & P.R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment. Theory, research and clinical applications* (pp. 89-111). New York: The Guilford Press.

Mladenović - Žuvela, B. (2002). Afektivna vezanost adolescenata u partnerskim odnosima. Magistarski rad. Beograd: Filozofski fakultet.

STILOVI AFEKTIVNOG VEZIVANJA I NJOHOVA POVEZANOST
SA SLIKOM IDEALNOG PARTNERA KOD ADOLESCENATA

Bojana Dinić

Filozofski fakultet, Novi Sad

Teorija afektivnog vezivanja govori o potrebi deteta da se, po rođenju, vezuje za blisku odraslu osobu. Kvalitet veze koju dete stvori prema svojoj majci/staratelju zavisi od načina na koji ta osoba poklanja pažnju detetu i predstavlja «kalup» za sve kasnije afektivne odnose. Džon Bolbi je pretpostavljao da je potreba za vezivanjem primarna i da se rano formirani stilovi vezanosti održavaju kroz ceo život (Stefanović-Stanojević 2002). Njegova pretpostavka je potvrđena od strane mnogih autora, međutim malo toga se zna šta se dešava sa afektivnim obrascima tokom adolescencije. U tom periodu odnos između roditelja i deteta/adolescenta dostiže svoju najintenzivniju korekciju. Adolescent želi da se oslobodi stanja zavisnosti od roditelja, a istovremeno nastoji da ostane u vezi sa njima. Dakle, roditelji su i dalje potrebni, ali na način koji će omeđiti novonastale i ne uvek dobro procenjene potrebe adolescenta (Stefanović-Stanojević 2002). Osnovni cilj ovog istraživanja je bio da se ispita da li kod adolescenata postoji povezanost afektivnih stilova prema porodici sa percepcijom pojedinih aspekata odnosa sa partnerima.

Prihvatajući klasifikaciju afektivnih stilova Brenana i sar. (1998, saglasno sa modelom Bartolomeu 1988), razlikujemo, ukrštanjem dve dimenzije (anksioznosti i izbegavanje), četiri stila: sigurni, ambivalentni, izbegavajući i dezorganizovani. Autori navode karakteristike svakog stila iz kojih možemo zaključiti da pripadnici različitih afektivnih obrazaca imaju različita očekivanja od partnera. Drugi cilj je bio da se ovaj zaključak empirijski proveriti.

Metod

Ispitanici su bili polaznici ISP (N=91), ujednačeni po polu i prosečnog uzrasta od 18 godina. Varijable su grupisane u tri skupa: 1) afektivna vezanost prema porodici i prema partneru merena modifikovanim Brenanovim inventarom (Kamenov i Jelić 2003); 2) skup od 17 osobina idealnog partnera koji je dobijen u preliminarnoj fazi istraživanja od kojih su ispitanici birali po pet; 3) status porodice.

Rezultati i diskusija

Izračunavanjem koeficijenta korelacije dobijeno je da ne postoji povezanost između afektivnih stilova prema porodici i prema partneru, međutim, postoji između dimenzija anksioznosti ($r=0.447$, $p=0.00$). Postoji tendencija, ali ne i statistička značajnost da je izbegavajući stil izraženiji u odnosima prema porodici (23%) nego prema partneru (13%). Moguće objašnjenje je da adolescenti još uvek nerazočarani, očekuju onakvog partnera kakvog zamišljaju, tj. idealnog. Klaster analizom su izdvojena tri klastera od ponuđenih 17 osobina koja su opisana sledećim varijablama: 1) iskren i osećajan; 2) kreativan, voli umetnost i nepredvidiv; 3) fizički privlačan. Na osnovu svojih odgovora ispitanici su svrstani u jedan od ova tri klastera. Dvofaktorskom ANOVOM sa faktorima status porodice i pripadnost klasteru i zavisnom varijablom anksioznost prema partneru, dobijeni su značajni efekti oba faktora ($F_{\text{porodica}}(2.31)=6.169$, $p=0.015$; $F_{\text{klaster}}(2.31)=4.017$, $p=0.022$). Nakon post hoc LSD testa za faktor klaster koji je od interesa za ovo istraživanje, dobijena je značajna razlika na nivou 0.01 između ispitanika prvog i drugog (Mean difference=5.169) i drugog i trećeg klastera (Mean difference=5.426). U oba slučaja ispitanici drugog klastera su manje anksiozni prema partneru. Takođe dvofaktorskom ANOVOM sa istim faktorima i zavisnom varijablom anksioznost prema porodici, dobijeni su značajni efekti oba faktora ($F_{\text{porodica}}(2.81)=5.606$, $p=0.02$; $F_{\text{klaster}}(2.81)=4.235$, $p=0.018$). Post hoc LSD testom za faktor klaster dobijene su značajne razlike na nivou 0.01 između ispitanika prvog i drugog (Mean difference=3.486) i prvog i trećeg klastera (Mean difference=3.825). U oba slučaja ispitanici prvog klastera su više anksiozni. Rezultati se mogu objasniti time da, nesigurni u svoje bližnje, visoko anksiozni prema porodici biraju takve osobine kao što su **iskren** i **osećajan** za svog partnera kao želju za onim što nisu imali. Za razliku od njih, nisko anksiozni prema partneru su češće birali osobine **kreativan**, **da voli umetnost** i **nepredvidiv**, što se može objasniti time da, zadovoljivši svoje osnovne potrebe u porodici i neopterećeni tragovima detinjstva, osećaju se slobodnim da istražuju dalje. S obzirom da su i sami otvoreni, oni se ne osećaju ugroženo kada im je partner nepredvidiv i kreativan, jer nemaju potrebu da kontrolišu ponašanje partnera.

Zaključak

Istraživanjem povezanosti afektivnih stilova prema porodici i prema partneru, dobijeno je da ona postoji samo po dimenziji anksioznosti. Takođe je dobijeno da osobe različitog afektivnog stila biraju određene osobine idealnog partnera, što bi išlo u prilog opravdanosti razlikovanja afektivnih stilova. U tom smeru treba dalje ispitati kakav opširniji skup osobina biraju različiti afektivni stilovi, jer pretpostavljamo da bi to pomoglo razumevanju partnerske dinamike i rešavanju konflikata u vezi. S obzirom da su značajne razlike dobijene samo po dimenziji anksioznosti, možemo pretpostaviti da je ova dimenzija karakteristika

adolescentnog perioda. Rezultati bi možda pokazali drugačiji trend da je uzet veći uzorak.

Zahvalnica

Zahvaljujem se Tamari Prohić i Milošu Đeriću na saradnji i pomoći pri realizaciji ovog istraživanja.

SAZREVANJE TOKOM PUBERTETA, ODNOS SA RODITELJIMA I SAMPOŠTOVANJE ADOLESCENATA

Irena Stojković

Defektološki fakultet, Beograd

Pubertet, odnosno proces dostizanja reproduktivne zrelosti obuhvata niz telesnih promena kao što su promene u funkcionisanju seksualnih hormona i pojava sekundarnih polnih karakteristika. Jedan od značajnih razvojnih zadataka tokom adolescencije je prihvatanje telesnih promena koje se dešavaju tokom puberteta, njihovo uklapanje u pojam o sebi i prilagodjavanje na promene u interakciji sa osobama iz okoline koje su izazvane telesnim sazrevanjem i reakcijama okoline na to sazrevanje.

U psihološkoj literaturi se pažnja usmerava na dva aspekta sazrevanja tokom puberteta: stepen dostignutog telesnog razvoja i tempo tog razvoja (Brooks-Gunn i Reiter, 1990). Stepem dostignutog telesnog razvoja predstavlja tačku u celokupnom procesu razvoja koju je osoba dostigla. Tempo telesnog razvoja tokom puberteta je položaj dostignutog stepena razvoja u odnosu na prosečan stepen razvoja adolescenta određene uzrasne grupe. Ranija istraživanja su pokazala povezanost stepena telesnog razvoja tokom puberteta i tempa tog razvoja sa različitim aspektima psihosocijalnog funkcionisanja adolescenata, među kojima su i samopoštovanje i odnos sa roditeljima.

Cilj ovog rada bio je da ispitamo da li postoji povezanost između stepena telesnog razvoja i tempa telesnog razvoja tokom puberteta, samopoštovanja i određenih varijabli odnosa sa roditeljima na uzorku adolescenta iz naše zemlje.

Na osnovu rezultata ranijih istraživanja iz drugih zemalja pretpostavili smo da će stepen telesnog sazrevanja tokom puberteta biti u negativnoj korelaciji sa stepenom kontrole i bliskošću sa roditeljima, a u pozitivnoj korelaciji sa stepenom konflikata između roditelja i adolescenata. Takođe smo pretpostavili da će tempo telesnog razvoja tokom puberteta biti povezan sa samopoštovanjem adolescenata, tako da će dečaci koji ranije sazrevaju iskazivati veći stepen samopoštovanja od ostalih dečaka, dok će devojčice koje ranije sazrevaju pokazivati niži stepen samopoštovanja od ostalih devojčica.

Metodološki deo

Uzorak

Istraživanjem je obuhvaćeno 249 adolescenata (127 dečaka i 122 devojčica) uzrasta 10-13 godina iz Beograda.

Instrumenti

Stepen razvoja tokom puberteta je meren na osnovu samoizveštaja ispitanika na skali koja sadrži pet stavki koje se odnose na pojavu brzog telesnog rasta, promene na koži, pojavu dlačica na telu i pojavu dlačica na licu i produblјivanje glasa, odnosno rast grudi i menstruaciju. Ispitanici su na skali procene od 1 do 4 procenjivali stepen razvoja navedenih telesnih pojava (1- razvoj još uvek nije počeo, 4- završen je razvoj). Autori skale su Petersen i sar. (1985). Pouzdanost skale na našem uzorku iznosi Kronbach $\alpha = 0.74$

Tempo razvoja tokom puberteta je odredjen na dva načina. Objektivni tempo je odredjen kao relativni položaj dostignutog stepena telesnog razvoja u okviru uzrasne i polne grupe kojoj ispitanik pripada. Subjektivni tempo je određen preko samoprocene ispitanika u pogledu toga da li se njihov telesni razvoj odvija ranije, kasnije ili u isto vreme kao kod većine dece njihovog uzrasta i pola.

Bliskost sa majkom i ocem, stepen kontrole majke i oca su mereni skalama koje je konstruisao Opačić (1995), a skala samopoštovanja je modifikovana verzija Rosenbergove skale (Bezinović, prema Opačić, 1995). Konflikta sa roditeljima su mereni skalom koju čini šest stavki koje se odnose na različite teme sukoba sa roditeljima a ispitanici su procenjivali na skali od 1 do 4 (nismo raspravljali-ljutito smo raspravljali), da li su u vezi sa tom temom bili u sukobu sa roditeljima tokom poslednjih 15 dana.

Rezultati

Stepen pubertetskog razvoja dečaka pokazuje pozitivnu povezanost sa stepenom kontrole od strane oca ($r = 0.21$, $p < 0.05$) i konfliktima sa roditeljima ($r = 0.22$, $p < 0.05$), a negativnu povezanost sa stepenom bliskosti sa ocem ($r = -0.19$, $p < 0.05$) i samopoštovanjem ($r = -0.22$, $p < 0.05$). Kod devojčica nije utvrđena statistički značajna povezanost između stepena pubertetskog razvoja i varijabli odnosa sa roditeljima i samopoštovanja.

Rezultati univarijantne analize varijanse sa a priori kontrastima za testiranje razlika između grupa adolescenata koji ranije sazrevaju i grupe ostalih adolescenata su pokazali da je kod dečaka subjektivno procenjeno ranije telesno sazrevanje povezano sa većim stepenom samopoštovanja, dok je kod devojčica subjektivno procenjeno ranije telesno sazrevanje povezano sa nižim stepenom samopoštovanja. Kontrola od strane majke je veća kod dečaka koji se prema subjektivnoj proceni razvijaju tempom kao i većina njihovih vršnjaka nego kod dečaka koji se razvijaju brže od većine, dok je kod devojčica subjektivno procenjen brži tempo telesnog razvoja povezan sa većim stepenom kontrole i manjim stepenom bliskosti sa ocem.

Komentar nalaza

Dobijeni rezultati uopšteno govoreći potvrđuju naša očekivanja i u skladu su sa ranijim istraživanjima sprovedenim na uzorcima adolescenata iz drugih zemalja (Alsaker, 1992; Paikoff i Brooks-Gunn, 1991). Neočekivano, s obzirom na nalaze iz literature, u našem istraživanju uočeno je odsustvo korelacije stepena telesnog sazrevanja i varijabli odnosa sa roditeljima kod devojčica.

RAZVOJNA I PEDAGOŠKA PSIHOLOGIJA II

STANDARDI KVALITETA UDŽBENIKA: OD TEORIJSKIH POSTAVKI DO PRAKTIČNOG INSTRUMENTA

Ivan Ivić, Ana Pešikan, Slobodanka Antić i Jelena Pešić

Institut za psihologiju, Filozofski fakultet Beograd

U ovom radu prikazan je jedan nestandardni psihološki poduhvat: tim stručnjaka iz Instituta za psihologiju i Obrazovnog foruma definisao je standarde kvaliteta udžbenika koji je, po našem znanju, jedinstveni instrument te vrste u svetu. Suština tog projekta je operacionalno definisanje specifičnih standarda (zahteva, kriterijuma) za ocenjivanje udžbenika pre odobravanja tih udžbenika za upotrebu u školama. U radu će biti prikazana procedura izvođenja tih standarda od polaznih teorijskih postavki do jednog primenjenog produkta. Osnovne teorijske

postavke. Osnovne teorijske postavke koje su bile polazište pri konstrukciji ovog praktičnog instrumenta su sledeće:

- a) školsko učenje je proces konstrukcije (Pijaže) i ko-konstrukcije (Vigotski) znanja;
- b) mentalni procesi angažovani u učenju su zavisni od sadržaja koji se uči, odnosno od prirode znanja (koje je različito u različitim školskim predmetima);
- c) udžbenik kao kulturni proizvod je moćno socijalno-kulturno potporno sredstvo za sticanje znanja i mentalni razvoj.

Proces konstrukcije standarda kvaliteta učenja. U toku jednogodišnjeg rada osmočlani tim obavio je jedan izuzetno složeni proces derivacije konkretnih i praktično upotrebljivih standarda za ocenjivanje udžbenika. Polazne teorijske postavke su prevedene u konkretne zahteve koje udžbenici treba da ispune da bi udžbenik mogao da podrži proces učenja i mentalnog razvoja koji se odigrava u procesu školskog učenja. Da bi se to ostvarilo neophodno je bilo da se:

- a) definišu karakteristike sadržaja koji se uče (znanja naspram umenja, vrednosti naspram naučnih znanja, strukturiranost znanja, reprezentativnost i specifična priroda znanja u pojedinim disciplinama, reprezentativnost i socijalna relevantnost znanja itd.);
- b) odrede osnovni elementi didaktičkog oblikovanje sadržaja (opis sredstava za podršku procesu razumevanja gradiva, za izgradnju sistema znanja, sredstava za podršku izgradnji kulture služenja knjigom, za stvaralačko i kritičko mišljenje, posebno ugradnja u udžbenik sredstava za maksimalno aktiviranje učenika kroz posebne zahteve za konstrukciju pitanja, zadataka i naloga za aktivnosti samih učenika);
- c) definišu karakteristike jezičkih i izražajnih sredstava udžbenika (obraci dobrog jezika u udžbeniku, kontrola rečenika i dužine rečenice u udžbeničkom tekstu, korišćenje ikoničkih sredstava itd.);
- d) definišu karakteristike elektronskih sredstava kada je udžbenik realizovan u elektronskom mediju.

Praktična upotreba standarda. Na način koji je opisan, izvedeno je i operacionalno definisano ukupno 43 standarda. Ovako dobijeni instrument daje mogućnost da se maksimalno objektivizira i ujednači procedura ocene kvaliteta udžbenika, jer daje mogućnost da se svi, kako postojeći, tako i budući udžbenici procenjuju na osnovu istih kriterijuma. Pošto je ovaj projekat realizovan po narudžbini Ministarstava prosvete i sporta namera je da se ovi standardi koriste kao obavezujući nacionalni standardi za odobravanje udžbenika. Definisani standardi kvaliteta udžbenika dobijaju posebno na značaju kada se (kao što je to slučaj kod nas) otvori tržište za izdavanje udžbenika i kada preti opasnost da udžbenici koji ne zadovoljavaju osnovne kriterijume stignu do učenika. Istovremeno ovaj instrument može imati značajnu ulogu u obuci autora budućih udžbenika jer su u njemu dati osnovni parametri šta čini dobar udžbenik. Dugoročno gledano, ovim se obezbeđuje sve bolji kvalitet udžbenika a samim tim i obrazovanja u celini jer su udžbenici nezamenljiv i veoma važan segment obrazovnog sistema. Autorski tim koji je realizovao ovu fazu projekta u kojoj su definisani osnovni standardi kvaliteta udžbenika čine: dr Ivan Ivić (rukovodilac projekta), dr Ana Pešikan (Institut za psihologiju), dr Ratko Jankov (Hemijski fakultet), dr Aleksandar Bogojević (Institut za fiziku), mr Jelena Pešić (Institut za psihologiju), dr Dragica Šišović (Hemijski fakultet), dr Snežana Marinković (Učiteljski fakultet, Užice) Slobodanka Antić (Institut za psihologiju).

STRUKTURA UDŽBENIKA: ANALIZA JEDNOG NOVOG
OSNOVNOŠKOLSKOG UDŽBENIKA

Jelena Pešić

Institut za psihologiju

Postavljanje problema. U radu se analiziraju dva (od ukupno četiri) udžbenika za predmet Svet oko nas (prvi i drugi razred) koja su odobrena za 2004/5. godinu (analizirani udžbenici dostupni su u arhivi Instituta - pravilnik o radu akreditacionih komisija ne dozvoljava da se navede o kojim udžbenicima je reč). Problem kojim se bavimo je struktura udžbenika, i to sadržinska struktura koja se tiče načina na koje je gradivo sekvencionirano i organizovano i formalna struktura koja obuhvata različita strukturalna i likovno-grafička rešenja za označavanje i naglašavanje sadržinske strukture. To je najvažnija žanrovska odlika udžbenika i ključni faktor od koga zavisi koliko će udžbenik podržati smisleno učenje i usvajanje sistema znanja, ali i razvoj veština služenja nastavnom knjigom. Udžbenici pomenutog predmeta su posebno važni, jer postavljaju osnovu za kasnije usvajanje sadržaja iz domena prirodnih i društvenih nauka. Ranije analize su pokazale da loša struktura predstavlja jedan od najozbiljnijih problema naših udžbenika. U novoj generaciji udžbenika ostvaren je niz pomaka na planu didaktičkog oblikovanja sadržaja, ali je nas zanimalo da li poboljšanja na planu spoljašnjeg dizajna knjige prate i ona suštinska koja se tiču strategije strukturiranja gradiva.

Metodološki deo. U analizi sadržinske strukture razmatraju se sledeći parametri: (a) da li postoji jasan princip u organizaciji gradiva; (b) da li postoji hijerarhijska organizacija sadržaja, i (c) da li knjiga gradi sistem pojmova. Analiza formalne strukture obuhvata: (a) likovno-grafički dizajn knjige (signalizacija tematskih celina, hijerarhijskih relacija i posebnih funkcionalnih komponenti); (b) jednoobraznost i predvidljivost likovno-grafičkog dizajna, i (c) postojanje posebnih strukturalnih komponenti koje doprinose preglednosti i čitljivosti knjige. Razmatraju se dva, međusobno povezana nivoa analize: nivo knjige u celini i nivo većih tematskih celina (poglavlja).

Rezultati.

1. Sadržinska struktura:

a) Osnovni nedostatak analiziranih udžbenika je odsustvo jasnog principa organizacije, odnosno prepoznatljive i sistematski primenjene strategije u tematsko-problemskom strukturiranju sadržaja. Postoji parcijalno povezivanje sadržaja po logičko-pojmovnom principu (hijerarhijske relacije i slično-različito), ali je reč o rudimentarnoj i više implicitnoj strukturi koju učenici teško mogu prepoznati, s obzirom na to da još uvek nemaju izgrađen sistem pojmova. Drugi princip organizacije bi se mogao nazvati iskustveno-hronološkim, ali je i on sproveden parcijalno i bez nadgradnje koja je neophodna za izgradnju makar minimalnih sistema pojmova.

b) Formalno posmatrano, udžbenici sadrže krupnije tematske celine (poglavlja), ali njihov sadržaj nije koherentan - veze između lekcija su parcijalne i nedovoljno eksplicirane ili uopšte ne postoje. Nazivi poglavlja su neinformativni i/ili literarnog karaktera, što dodatno otežava prepoznavanje veza između sadržaja lekcija i teme datog poglavlja.

c) Iz svega što je rečeno jasno je da udžbenici ne grade sistem pojmova. U njima dominiraju sporadično povezani pojmovi koji su u velikoj meri zasićeni iskustvenim, konkretnim i situacionim značenjem. Ne ostvaruje se sistematizacija znanja, odnosno sve složenija pojmovna hijerarhija sa objašnjenjem pojedinačnih pojmova (izdvajanje i razmatranje definišućih odlika) i veza među pojmovima

(pogotovo po relaciji opštosti koja je najvažnija za razvoj sistema znanja).

2. Formalna struktura:

a) Prostorno su izdvojene i grafički označene tematske celine (poglavlja i lekcije), kao i sve što predstavlja posebne funkcionalne komponente (npr. sadržaj, rečnik, pregledi gradiva).

b) Upotrebljena sredstva označavanja su dosledno sprovedena u celoj knjizi, čime se ostvaruje jednoobraznost i predvidljivosti dizajna knjige, a što bitno doprinosi njenoj čitljivosti i preglednosti. Za učenike ovog uzrasta naročito su važni dosledna upotreba veličine i tipa slova u označavanju hijerarhije naslova, kao i umerena i funkcionalna upotreba boje i ikoničkih sredstava za označavanje tematske strukture.

c) Knjige sadrže i posebne strukturne komponente koje doprinose njihovoj čitljivosti i preglednosti: uvod sa uputstvom za korišćenje knjige; rezimirajuće preglede na kraju tematskih celina (mada je potrebno pojačati njihovu integrativnu i sistematizujuću vrednost) i indeks važnih pojmova na kraju knjige koji povećava uslužnost udžbenika.

Diskusija. Rezultati pokazuju da napredak na planu formalne strukture knjige ne prati adekvatno poboljšanje sadržinske strukture, pre svega u smislu hijerarhijske organizacije znanja i sistema pojmova. Udžbenici ne mogu da povuku razvoj od spontanih ka naučnim znanjima, iako je osnovni cilj predmeta Svet oko nas da se iskustvena znanja sistematizuju i prodube, a rani osnovnoškolski uzrast kritični period za postepeni prelazak na apstraktno i dekontekstualizovano pojmovno mišljenje. Moguće je da ovi problemi delom proizilaze iz principijelnih ograničenja koncepcije radnog udžbenika koja je sve popularnija u obrazovnom dizajniranju udžbenika za rani osnovnoškolski uzrast. Posredovanje sadržaja dominantno kroz pitanja i zadatke ima principijelno ograničenje kao sredstvo dolaženja do celovitih i sistematizovanih znanja.

ISTRAŽIVANJE EFEKATA RAZVOJNOG PROGRAMA ZA MLADE - GRUPNE PROMENE

Bojana Škorc, Jelena Morača, Danica Ćirić

Fakultet likovnih umetnosti, Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Zdravo da ste

Predmet:

Istraživanje se bavi analizom efekata razvojnog programa na grupi učesnika koji pripadaju uzrastu 15 – 25 godina. Razvojni program je imao zadatak da razvije grupnu razmenu i kreativnost kroz rad sa mladima u dužem vremenskom periodu. Istraživanje je pokušaj da se utvrdi da li postoje promene na grupi koja je bila uključena u program i koja je vrsta tih promena. Isti instrument i sličan nacrt istraživanja je primenjen 2001. i 2002. godine i na grupama dece pokazao je značajne pozitivne efekte programa.

Postupak:

Grupa mladih (izbeglih i raseljenih) je bila uključena u program čiji je cilj bio da podržava razvojne procese kroz grupnu razmenu. Prva radionica koja je uključivala 30 mladih zabeležena je video kamerama. Ista grupa mladih je posle 12 meseci prošla kroz zajedničku radionicu koja je takodje zabeležena video zapisom. Grupa nezavisnih procenjivača je nakon toga izvršila analizu grupne atmosfere u prvom (inicijalnom) i drugom (finalnom) zapisu. Aktivnosti koje su

se analizirale su bile: grupna razmena, razgovor, zajedničke aktivnosti i posebno zajedničke kreativne aktivnosti.

Instrument sadži 22 skale koje opisuju grupne karakteristike i sačinjen je u saradnji sa stručnjacima i učesnicima programa 1993. godine. Instrument se u ranijim istraživanjima pokazao osetljivim na promene grupne atmosfere. Ispitivano je 11 pozitivnih i 11 negativnih osobina grupe.

Deset nezavisnih procenjivača je procenjivalo grupno ponašanje u odnosu na 22 osobine i to u inicijalnoj i finalnoj situaciji. Od 10 procenjivača 4 su bili psiholozi eksperti izvan programa, 4 psiholozi eksperti iz programa i 2 su bili psiholozi učesnici programa za mlade.

Zbog prirode posmatrane pojave nije bilo moguće sprovesti potpunu kontrolu situacije. Ipak, verujemo da postavljena situacija dozvoljava donošenje izvesnih zaključaka.

Analizom varijanse su ispitane razlike između procenjivača i razlike između prve (inicijalne) i druge (finalne) situacije.

Uzorak:

Posmatrano je ponašanje grupe kao jedinice. Grupa se sastojala od 30 učesnika, između 15 – 25 godina, iz izbegle ili raseljene populacije. Ista osnovna grupa (30 učesnika) je posmatrana u dve situacije u razmaku od godinu dana.

Rezultati:

Razlike u procenama između procenjivača nisu bile značajne.

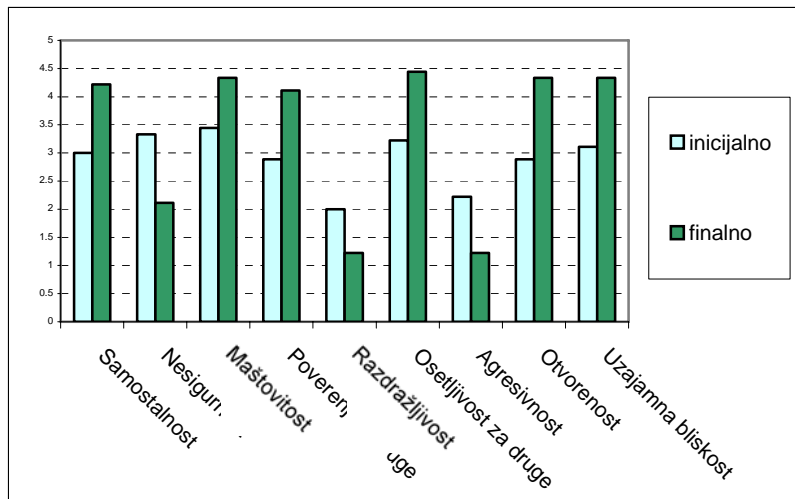
Razlike između početne (inicijalne) grupne atmosfere i završne (finalne) pokazuju da se kod 9 od 22 osobine pojavljuju statistički značajne razlike u korist finalne situacije (značajne na nivou 0.05) a dve skale pokazuju graničnu značajnost (0.06).

Porast beleže grupne osobine: samostalnost, poverenje u druge, osetljivost za druge, otvorenost i uzajamna bliskost (i granična vrednost značajnosti za maštovitost, 0.06).

Smanjenje beleže grupne osobine: nesigurnost, strah od pokazivanja osećanja, razdražljivost i agresivnost (i granična vrednost za tugu, 0.06).

Zaključak:

Positivne promene na nivou grupe vidljive su nakon izvesnog vremena provedenog u programskim aktivnostima

Pozitivne promene grupe su relativno objektivne (nezavisne od faktora procenjivača - učešća u programu ili učešća u aktivnostima)

Iako je kontrola situacije bila redukovana zbog prirode posmatranih promena, verujemo da postoje osnove za pretpostavku da su promene nastale kao efekat programa i da će biti trajnije u vremenu

Kvalitet promena na grupama dece (istraživanje 2002) je bio različit od promena na grupi mladih. Kod mladih je manji broj skala pokazao statistički značajne razlike nego kod grupa dece, ali je zastupljenost socijalnih osobina koje se mogu nazvati zajedničkim imenom "socijalna kompetencija" kod grupe mladih pokazala veće pozitivne promene.

Literatura

Ognjenović, V., Škorc, B, Evaluacija "Zdravo da ste" programa, Zdravo da ste. Beograd, 2003.

MIŠLJENJA NASTAVNIKA SPECIJALNIH ŠKOLA O SVOM POLOŽAJU I O PROMENAMA U ŠKOLI

Marina Arsenović Pavlović, Branka Eškirović, Branka Jablan i Zorana Jolić
Defektološki fakultet

Problem istraživanja

Cilj ovog istraživanja bio je da se analiziraju i protumače mišljenja nastavnika zaposlenih u specijalnim školama u Beogradu o svom položaju i promenama u školi u poslednje četiri godine. Rad je nastao u okviru projekta "Fenomenologija smetnji i poremećaja u razvoju" (MNTR1611) Instituta za defektologiju u Beogradu (2002 – 2005.godine), čiji je glavni cilj bio ispitivanje spektra smetnji i poremećaja u razvoju kod učenika redovnih i specijalnih škola na području Beograda. Istraživanje nije bilo usmereno samo na otkrivanje smetnji i poremećaja, već pre svega na utvrđivanje funkcionalnih sposobnosti za aktivno učešće u nastavi i drugim područjima života. Radi utvrđivanja činilaca postignuća ispitivane dece i analize njihovih podbačaja na primenjenim testovima bilo je važno utvrditi i mišljenja nastavnika, u prvom redu onih koji rade u specijalnim školama, o svom položaju i aktuelnim promenama u školi. Našu savremenost karakteriše velika zainteresovanost za inovaciju i modernizaciju vaspitanja i obrazovanja, pa samim tim i za krupne izmene u obrazovanju nastavnika. Postavlja se pitanje: Šta karakteriše socijalizacijski profil naših nastavnika i vaspitača i kako društvo utiče na tom planu?

Postoje brojni strahovi, pa prema tome i otpori, od uvođenja inkluzivnog obrazovanja u naše škole. Prema nekim istraživanjima učitelji i nastavnici vide specijalne ustanove kao "primereno rešenje za obrazovanje teže mentalno ometene dece, dece sa oštećenjima čula i dece sa kombinovanim oštećenjima, dok bi za lakše ometenu decu rešenja trebalo da idu u pravcu uključivanja, uz stalnu pomoć tzv. personalnih asistenata koji bi bili zaduženi za pomoć pojedinačnom detetu." (»Drugačiji među vršnjacima«, NVO VelikiMali, 2002). Nastavnici su najmanje spremni da u svoje odeljenje ili grupe prime autističnu i slepu decu. Sa druge strane, defektolozi u specijalnim školama bili su izloženi suprotnim pritiscima.

Metod

Podaci su prikupljeni usmenim zadavanjem upitnika sačinjenog od 50 pitanja. Primenjeni upitnik je prilagođena verzija upitnika N. Havelke korišćenog u

istraživanju "Evaluacija efekata osnovnoškolskog obrazovanja" (Institut za psihologiju, 1990). Ispitivanjem je obuhvaćeno 357 nastavnika iz 10 škola specijalizovanih za sve tipove hendikepa. Najveći broj ispitanih nastavnika je iz škole za učenike oštećenog vida "Veljko Ramadanović" (16.2%), a najmanji je iz škole za učenike sa telesnim invaliditetom "Miodrag Matić" (4.2%).

Rezultati

Polovina nastavnika (51.9%) procenjuje da je njihov trenutni materijalni položaj na granici lošeg, 22.2% smatra da je on veoma loš, dok 20.8% smatra da je njihov materijalni položaj bolji nego pre ili veoma dobar. Najveći broj smatra da će materijalni položaj nastavnika i u narednom periodu ostati manje-više isti (74.1%). Značajan broj nastavnika (17.9%) smatra da će se položaj prosvetnih radnika pogoršati. Manje je ispitanika koji optimistički procenjuju promene vezane za svoj materijalni položaj (7.7%).

Najveći broj nastavnika ističe da je položaj prosvetnih radnika manje-više isti kao i ranije (36.8%), približno isti broj (36.5%) smatra da je ovaj položaj uglavnom gori, a 19.1%, da je znatno lošiji. Svega 7.7% ispitanika smatra da je položaj prosvetnih radnika bolji.

Diskusija

Nastavnici zaposleni u specijalnim školama su u najvećem procentu odgovorili na pitanja vezana za materijalni položaj (97.2%). Opšta kriza, socijalne i ekonomske teškoće godinama utiču na profesionalni život, rad i egzistenciju i »specijalnih« nastavnika. Poslednji stručni seminar defektolozi su pohađali u tekućoj godini i to u 74.9% slučajeva. Smatramo da to nije samo izraz njihovih egzistencijalnih potreba, u smislu zadržavanja radnog mesta, budući da su nastavnici u visokom procentu odgovarali na pitanja koja se tiču interesovanja učenika za rad i normativa i standarda školovanja dece sa posebnim obrazovnim potrebama. Nastavnici specijalnih škola u najvećem procentu (53.8%) naglašavaju opravdanost uključivanja učenika sa posebnim potrebama u redovne škole, pod uslovom da se škole i nastavnici posebno pripreme za vaspitno-obrazovni rad. Poznato nam je da inkluzija podrazumeva obezbeđenje niza uslova u vidu adekvatnog prostora, opreme, pomagala, stručnosti nastavnika, uklanjanja arhitektonskih barijera itd. Ako se ovi uslovi ne ispune može doći samo do fizičkog uključivanja dece sa posebnim potrebama u redovnu školu. Imajući u vidu ekonomske mogućnosti naše zemlje, možemo da opravdamo nepoverenje prema inkluziji koje ispoljava 37.0% nastavnika iz specijalnih škola. Značajan procenat ispitanika (83.0%) smatra da je za uspešan rad sa učenicima sa posebnim potrebama potrebno dodatno obrazovanje koje se stiče na Defektološkom fakultetu. Prema Zakonu o osnovama vaspitanja i obrazovanja Republike Srbije u više članova se navodi da defektolog «može» biti član stručnog tima u redovnim školama.

Očekujemo da će ukupne demokratske promene u društvu, mladost nastavnika i visoka obrazovanost (82.2% ima visoku stručnu spremu) uticati na pozitivna kretanja vrednosnih orijentacija i stilova života nastavnika koji rade sa decom sa posebnim obrazovnim potrebama.

Ključne reči: Mišljenja nastavnika, socijalni položaj, specijalno školstvo, promene, reforma, inkluzija.

TIPIČAN ŽENSKI I MUŠKI LIK U UDŽBENICIMA ZA MLAĐU
DECU: PET GODINA KASNIJE

Snežana Marinković i Ana Pešikan

Uciteljski fakultet, Uzice; Institut za psihologiju, Filozofski fakultet, Beograd

Cilj ovoga rada jeste da uporedi kako izgleda tipičan ženski i muški lik u najnovijoj generaciji udžbenika za mlađe uzraste (2004.) i udžbenicima i materijalima koji su korišćeni pre pet godina (analiza vršena 1999.). U ovoj analizi cilj nam nije bio puko prebrajanje muških i ženskih likova, već nam je namera bila da vidimo kako se jedan vaspitno-obrazovni cilj, kakav je razvoj humanih odnosa među polovima, realizuje u praksi u udžbenicima i materijalima s kojima deca rade.

Dakle, reč je o komparativnoj analizi čiji je cilj da vidimo da li na ilustracijama u poslednjih pet godina ima promena u prikazivanju tipičnog muškog i ženskog lika, kao i u prezentovanju rodnih odnosa u udžbenicima i instruktivnim materijalima za mlađu decu.

U radu su upoređivani sledeći udžbenici i materijali za predškolski uzrast:

1. Marinković, Simeon (1993): Upoznavalica, Kreativni centar, Bgd (još uvek u upotrebi)

2. Kamenov, E. (1996): Priroda i društvo – igrovni listovi za rad u dečjem vrtiću, Didakta, Novi Sad (još uvek u upotrebi)

3. Đorđević, D. (1997): Priroda i društvo za I razred osnovne škole, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Bgd (stari udžbenik, van upotrebe)

Udžbenici nove generacije:

4. Novković, Lj., Trebješanin, B., Gačanović, B. (2004): Svet oko nas, I razred osnovne škole, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Bgd

5. Azdejković, S. i Jugović, J. (2004): Svet oko nas, I razred osnovne škole., Narodna knjiga, Bgd

6. Marinković, S. i Marković, S. (2004): Svet oko nas, I razred osnovne škole, Kreativni centar, Bgd

Rezultati dobijeni ovom uporednom analizom pokazuju da postoje razlike između udžbenika stare i nove generacije i sastoje se u sledećem:

* likovi dečaka i devojčica javljaju se približno u jednakoj proporciji mada, po broju, prednost imaju muški likovi;

* što se tiče odraslih likova, u starim udžbenicima muškarci su na 70%, a žene na 30% ilustracija, dok je u novim odnos 57% prema 40% za muškarce, sem u udžbeniku Narodne knjige gde je i dalje 70:30 u korist muških likova;

* između dečaka i devojčica nema bitne razlike u pogledu vrsta aktivnosti i stepena aktiviteta likova, sem u udžbeniku Novković, Trebješanin, Gačanović, B., 2004.

* porodična sfera je i dalje, uglavnom, namenjena ženama. U analiziranim materijalima žene su dva puta češće u porodičnoj ulozi od muškaraca;

* u novim udžbenicima kod kućnih poslova nema podele na muške i ženske, za razliku od starog udžbenika gde je ta podela sasvim jasna;

* na ilustracijama i dalje dominiraju profesije koje zahtevaju niži obrazovni nivo i, uglavnom, manuelna zanimanja;

* lista muških zanimanja je i dalje duža i raznovrsnija, oni se bave ključnim zanimanjima, žene pratećim. U okviru iste struke muškarci obavljaju poslove koji zahtevaju fakultetski nivo obrazovanja, dok žene obavljaju poslove koji zahtevaju uglavnom srednjoškolski;

* u dekorativne svrhe uglavnom se koristi lik devojčica.

Glavni zaključak iz ove komparativne analize jeste da u udžbenicima nove generacije ima pomaka što se tiče prikazivanja tipičnih muških i ženskih likova, kao i odnosa među njima. Taj pomak se ogleda u većoj i ravnomernijoj zastupljenosti likova devojčica, posebno tamo gde po prirodi sadržaja ne bi ni trebalo da se jave razlike u korist jednog pola (drugi kriterijumi važe kada se gleda npr. gradivo istorije, gde nema smisla insistirati na jednakoj zastupljenosti muških i ženskih likova). I pored pomaka, u udžbenicima i materijalima za mladu decu i dalje se, na žalost, javljaju polni stereotipi.

Pitanje koje analize ovog tipa otvaraju jeste određenje pravog načina i mere u tretiranju uloga različitih polova i njihovih međusobnih odnosa u udžbenicima, tj. jasna i nedvosmislena operacionalizacija vaspitno-obrazovnih ciljeva da se ne diskriminiše nijedna grupa prema polnoj pripadnosti i da se razvijaju humani odnosi među polovima.

SOCIJALNA PSIHOLOGIJA

LAIČKE TEORIJE NACIONALIZMA I NACIJE

Jelena Pavlović, Jelena Petrov i Ana Jovanović

Filozofski fakultet

Psihološka istraživanja nacionalizma mogu da se kreću u različitim pravcima. Jedan od njih, a ujedno i pravac koji smo mi izabrali, jeste proučavanje implicitnih laičkih teorija o nacionalizmu. Implicitne teorije su postale odomačen konstrukt u mnogim granama psihologije, uključujući kognitivnu psihologiju, psihologiju ličnosti, pedagošku i socijalnu psihologiju. One se definišu kao lične konstrukcije koje ljudi (psiholozi ili laici) imaju u svojim glavama o određenom fenomenu. To su, dakle, "privatne", lične teorije svakog pojedinca koje nisu formalno izložene u vidu naučne teorije, već neformalno kroz svakodnevnu komunikaciju kao osnova za svakodnevno ponašanje. Cilj istraživanja implicitnih teorija nije da se proceni "tačnost" verovanja ljudi, već da se precizno i detaljno opišu shvatanja koja ljudi imaju u svojim glavama i način na koji su ta shvatanja sistematizovana, kao i da se pokaže kako različita stanovišta imaju potencijalno značajne posledice. Proučavanje implicitnih teorija je komplementarno sa razvojem eksplicitnih naučnih teorija. Njihovo otkrivanje pomaže da se formulišu uobičajena kulturalna shvatanja koja dominiraju mišljenjem o određenom psihološkom konstrukt, a mogu poslužiti i kao osnova za nastanak ili razvoj eksplicitnih teorija. Predmet našeg istraživanja je određivanje laičkih teorija nacionalizma. Odlučili smo da pri tom obuhvatimo sledeće podteme: šta jeste, a šta nije nacionalizam (kako se definiše i šta se navodi kao suprotnost); kako se nacionalizam vrednuje, kao pozitivan ili kao negativan; kako se ljudi na osnovu laičkih teorija opredeljuju, kao nacionalisti ili ne; šta je nacija; kako se određuje pripadnost nekoj naciji; da li i kako može da se menja pripadnost određenoj naciji; koje grupe se prepoznaju kao nacije (provera koherentnosti definicije nacije).

Uobičajni način istraživanja nacionalizma u psihologiji polazi od istraživačeve (eksplicitne ili implicitne) teorije o tome šta je nacionalizam, pa se kroz odgovarajući instrument ta teorija operacionalizuje. U našem istraživanju hteli smo da ispitamo značenja nacionalizma i nacije bez nametanja okvira koje nude postojeće teorije. Konstruisan je poseban instrument sa velikim brojem otvorenih pitanja da bi se provociralo i obuhvatilo različito mišljenje naših ispitanika o ovoj pojavi, a kao tehniku prikupljanja podataka koristili smo intervju,

a ne upitnik. Istraživanje je sprovedeno na teritoriji Beograda u periodu maja i juna 2003. godine. Uzorak je činilo 120 studenata. To su morali da budu laici po ovom pitanju, tj. oni koji u okviru svojih studija ne dolaze u dodir sa teorijskim proučavanjem pojave nacionalizma. Nakon pravljenja kategorija odgovora ispitanika urađena je osnovna deskriptivna statistika, a zatim i ukrštanje relevantnih varijabli. Nije korišćen nijedan oblik statistike zaključivanja jer u ovoj fazi podaci nisu bili pogodni za takav način obrade, a ni samo ispitivanje laičkih teorija nije pogodno za takav pristup.

Analizirani rezultati su bili u skladu sa našim teoriskim očekivanjima. Naime, nacionalizam je nešto što se može izjednačiti i sa partiotizmom i sa šovinizmom. U oba slučaja, najčešće nacionalizam stavljaju naspram globalizacije. Razlika između ove dve teorije je u tome što je kod posmatranja nacionalizma kao šovinizma, globalizacija pozitivno vrednovana, i to misle ne-nacionalisti. Kao nacionalista opredeljuju se oni koji izjednačavaju nacionalizam sa patriotizmom. Interesantno da ima oko 7% ljudi koji sami za sebe kažu da su šovinisti. Iako ove teorije izgledaju kao jasne i očekivane, ipak kao i u naučnim teorijama i ovde postoje odstupanja. Ovaj pojam – nacionalizam, istovremeno može da znači potpuno različite, suprotne stvari (npr. nacionalna netrpeljivost prema drugim nacijama se označava i kao nacionalizam i kao suprotnost nacionalizmu). Ovaj podatak predstavlja nešto novo u perspektivi priče o nacionalizmu. On ujedno opravdava pristup kojim smo pošli i objašnjava potrebu za detaljnim ispitivanjem značenja nacionalizma, koje smo sproveli u radu. Kriterijumi definisanja nacije su pre svega etnički (poreklo, kultura, teritorija, jezik). Samoopredeljenje za određenu naciju i državljanstvo značajni su prilikom razmišljanja ispitanika o mogućnosti promene nacionalne pripadnosti. Ono što naši ispitanici opažaju da povezuje pripadnike jedne nacije su, na prvom mestu, krvne veze, odnosno, nasledeni zajednički mentalitet, a ne zajednička prava i državljanstvo. To znači da se laičke teorije ispitanika poklapaju sa teorijama etnicista, mada nedoslednosti postoje i po ovom pitanju.

Na kraju, s obzirom na to da je ovaj rad prvi koji pojmovima nacije i nacionalizma pristupa na ovaj način, hteli bismo da napomenemo da je prednost ovog pristupa u tome što je omogućio da potpunije sagledamo bogatstvo značenja koje se pridaje i vezuje za nacionalizam. Smatramo da ako se u stručnim diskusijama govori o različitim ispoljavanjima jedne pojave i postoje značajna neslaganja teoretičara u vezi sa tim, tada je sasvim opravdan put razumevanja pojave "odozdo", od implicitnih laičkih shvatanja.

ČINIOCI KONOTATIVNOG ZNAČENJA POLITIČKI RELEVANTNIH POJMOVA KOD UČENIKA SREDNJIH ŠKOLA

BoraKuzmanović i Nebojša Petrović
Filozofski fakultet, odeljenje za psihologiju

Mnoge reči koje se često upotrebljavaju u javnoj komunikaciji, osobito u političkom životu, karakteriše izvesna "obremenjenost" značenja, tj. denotativnom ili osnovnom pridodato je i konotativno značenje, koje je proizvod iskustva pojedinca ili grupe kojoj on pripada u vezi sa pojavom na koju se reč odnosi ili sa samom reči. Osnovni cilj ovog istraživanja pored utvrđivanja konotativnog značenja izabranih politički relevantnih pojmova: demokratija, nacija, nacionalizam, socijalizam, levica, desnica, vođa, mir, privatizacija, prošlost, sadašnjost i budućnost; bio je da se ispita da li ti profili variraju zavisno od različitih obeležja ispitanika. Kao obeležja - nezavisne varijable, koje su nam

služile za osnovna poređenja, odabrane su: vrsta škole, pol, stručna sprema oca, religioznost, autoritarnost, stepen zainteresovanosti za politiku, ocena važnosti pripadnosti sopstvenoj naciji, procena različitih aspekata života danas, procena stanja u budućnosti i preferencija brzine i stepena društvenih promena.

Uzorak je činilo 171 učenika četvrtih razreda beogradskih srednjih škola koje su podeljene u tri grupe: a) učenici gimnazija (63); b) učenici srednjih stručnih škola – ekonomska i medicinska (52) i c) zanatskih škola – grafička i kožarska (56).

Odabrani su isti parovi prideva kao i u prethodno pomenutom istraživanju, da bi mogli da vršimo poređenja. To su: vredan-bezvredan, stabilan-nestabilan, prijatan-neprijatan, jak-slab, lep-ružan, dobar-loš, opasan-siguran, čist-prljav, pozitivan-negativan, pravedan-nepravedan, poželjan-nepoželjan i blizak-dalek.

Skala je bila sedmostepena, od -3 do +3 (kasnije transformisana od 1 do 7, sa 4 kao neutralnom tačkom) i prvopomenuti pridevi su bili na desnoj, pozitivnoj strani skale, a drugi na levoj, negativnoj strani.

Najvažnija tehnika korišćena u obradi podataka bila je poređenje aritmetičkih sredina po poduzorcima putem univarijantne analize varijanse. Takođe je rađena i faktorska analiza skupa prediktora.

Za razliku od istraživanja iz 1997. ovoga puta učenici gimnazija pozitivnije ocenjuju vođu od učenika drugih škola (5.50 u odnosu na 4.80), posebno kao sigurnijeg i pravednijeg. Ovi učenici nešto pozitivnije procenjuju i pojmove desnica (4.50 naspram 3.85) i nacija, ali i demokratija i mir. Sa izraženijom religioznošću povećavaju se ocene pojma vođa. Oni čiji su očevi obrazovaniji pozitivnije ocenjuju demokratiju. Ocene se kreću od 4.70 do 6 kod onih čiji očevi imaju fakultet, naspram 3.40 do 5.40 kod onih čiji su očevi sa zanatom. Zanimljivo je da određene podgrupe ispitanika vide demokratiju pre kao prljavu nego kao čistu! Kod onih čiji očevi imaju zanat prosečna ocena u ovom slučaju je 3.36, dok je kod onih koji materijalno stanje svoje porodice procenjuju kao teško podnošljivo taj prosek svega 2.85.

Ispitanici kojima je važnija pripadnost naciji negativnije ocenjuju pojam socijalizam, a pozitivnije, naravno, pojmove nacija i nacionalizam. Zainteresovaniji za politiku pozitivnije ocenjuju pojam nacije, a negativnije pojam socijalizma, a i prošlost vide kao neprijatniju, lošiju, nepravedniju i nesigurniju.

Uz bolju procenu trenutnog života sopstvene porodice ide i bolja procena pojmova budućnost i privatizacija, i manje negativna ocena socijalizma. Iako je budućnost za sve veoma važna (6.40), za one koji žive dobro ona je mnogo bliža (5.17) nego za one koji žive teško (tek 3.30). Ovi potonji veoma negativno ocenjuju socijalizam (tek nešto iznad 2) na najvećem broju ispitivanih dimenzija.

Oni koji smatraju da im se kvalitet života pogoršava, i da sad žive lošije nego pre pet godina, manje pozitivno vide mir, demokratiju, privatizaciju i budućnost od onih kojima se kvalitet života popravio ili bar ostao isti, ali ujedno levicu vide manje negativno, što je razumljivo kada se ima u vidu da su u prethodnom periodu na vlasti bile stranke percipirane kao levica. Konačno, sa perspektivom bolje budućnosti poboljšavaju se i procene mira, demokratije, sadašnjosti i privatizacije, kao i samog pojma budućnosti.

Izvršena je i (uslovna) faktorska analiza nezavisnih varijabli. Prvi faktor, koji objašnjava najveći deo varijanse - 17% tiče se procene života svoje porodice i uopšte stanja u društvu danas, promena u odnosu na period od pre pet godina i očekivanja od budućnosti. Varijable iz ovog skupa utiču na niz gore pomenutih ocena. Pokazalo se da oni koji sebe i svoju porodicu doživljavaju kao gubitnika u tranzicionim promenama (žive lošije, kvalitet života im se pogoršava, neko od roditelja je izgubio posao i slično) imaju izraženija osećanja besperspektivnost - npr. od budućnosti ne očekuju mnogo, i pesimizma - jer čak smatraju da će biti i

gora od sadašnjosti. Ta vrsta anomičnosti je vidljiva kroz generalni negativizam i težnju da skoro sve pojmove procene lošije.

U saopštenju će biti prikazani detaljniji rezultati i dat pokušaj njihove nešto šire interpretacije.

PROMENE KONOTATIVNOG ZNAČENJA POLITIČKI
RELEVANTNIH POJMOVA KOD BEOGRADSKIH
SREDNJOŠKOLACA

Nebojša Petrović i Bora Kuzmanović

Filozofski fakultet, odeljenje za psihologiju

Osnovni cilj ovog istraživanja bio je da utvrdimo kakvo značenje nekim pojmovima sa čestom upotrebom u društvenom i političkom životu pridaju učenici završnog razreda beogradskih srednjih škola, i koliko se njihovi rezultati razlikuju od onih koje smo dobili u istraživanju na istoj populaciji 1997. godine. Prethodno istraživanje je izvršeno samo dve godine nakon završetka oružanih sukoba na području Bosne i Hrvatske. Od tada su se mnoge stvari promenile, ali i mnogi problemi još uvek nisu rešeni. Nove generacije su socijalizovane u tim godinama i oblikovale su svoj pogled na svet.

Možemo pretpostaviti da su društvene okolnosti i nepovoljno neposredno iskustvo, uz uticaj sredstava masovnih komunikacija, doveli do veće ili manje promene u doživljaju i razumevanju pojmova koji su u ranijem periodu takođe imali određeni značaj i određeno afektivno značenje.

Otkrivši vrste reči koje su u jednom društvu, u određenom vremenskom periodu, emocionalno obremenjene, možemo dobiti i indirektno svedočanstvo o duhu toga vremena. Može se zato reći da je jedna od funkcija ovog rada da se pruži svedočanstvo duha današnjeg vremena preko slike o konotativnom značenju nekih pojmova koji se često upotrebljavaju u političkom životu.

Od mogućeg šireg uzorka politički relevantnih pojmova odabrani su sledeći: *demokratija, nacija, nacionalizam, socijalizam, levica, desnica, vođa, mir*; zatim vremenske odrednice *prošlost, sadašnjost i budućnost*. Umesto reči *sloboda*, koja je u prethodnom istraživanju imala gotovo identične konotacije sa rečju *mir*, ali je bila važna u periodu neposredno po okončanju dugog i teškog rata, odabrana je reč *privatizacija* koja nam se činila mnogo relevantnija i informativnija za današnje tranzicijske uslove.

Uzorak je činilo 171 učenika četvrtih razreda beogradskih srednjih škola koje su podeljene u tri grupe: a) učenici gimnazija (63); b) učenici srednjih stručnih škola – ekonomska i medicinska (52) i c) zanatskih škola – grafička i kožarska (56). Struktura ovog namernog uzorka bila je ista kao i u prethodnom istraživanju.

Odabrani su isti parovi prideva kao i u prethodno pomenutom istraživanju, da bi mogli da vršimo poređenja. To su: *vredan-bezvredan, stabilan-nestabilan, prijatan-neprijatan, jak-slab, lep-ružan, dobar-loš, opasan-siguran, čist-prljav, pozitivan-negativan, pravedan-nepravedan, poželjan-nepoželjan i blizak-dalek*.

Skala je bila sedmostepena, od -3 do +3 i prvopomenuti pridevi su bili na desnoj, pozitivnoj strani skale, a potonji na levoj, negativnoj strani. Ocene su transformisane na skalu od 1 do 7, dok 4 predstavlja neutralnu tačku.

Najvažnije tehnike korišćene u obradi podataka bile su izračunavanje aritmetičkih sredina i analiza varijanse, kao i faktorska analiza.

Socijalizam je ocenjen umereno negativno, *desnica* neutralno, a *nacionalizam* umereno pozitivno i *budućnost* za nijansu pozitivnije, po svim pridevskim parovima i tu nema razlika u odnosu na prethodno istraživanje. *Leвица* je, međutim, ocenjena umereno negativno i tu se izjednačila sa *socijalizmom* (oko 3.40), za razliku od prethodnog istraživanja kada je ocenjena ekstremno negativno (tek nešto iznad 2). Od ostalih pojmova jedino je *vođa* ocenjen generalno pozitivnije, za nekih pola poena. *Demokratija* je generalno dobila nešto niže ocene, ali se ona vidi kao značajno manje čista u odnosu na rezultate prethodnog istraživanja (4.40 umesto 5). Pojam *sadašnjost* ima identičan profil kao u prošlom istraživanju, što znači da se procenjuje kao izuzetno važna i vredna (čak do 6) ali istovremeno i kao nepravedna, nestabilna i nesigurna (oko 3). *Prošlost* je, za razliku od prethodnog istraživanja procenjena pre kao loša, ružna i nepoželjna, dok je pojam *mir*, koji je prošli put ocenjen ekstremno pozitivno (oko 5.5), sada dobio tek umerenije pozitivne ocene (oko 4.5).

Faktorska analiza svih pojmova izdvaja dva veoma bliska faktora (korelacija oko 0.50). Prvi objašnjava oko 60-65% varijanse, a drugi, dodatnih 10-ak procenata. Najveća zasićenja na prvom faktoru imaju pridevi poput vredan, važan, lep, dobar (najčešće preko 0.80), dok pridevi stabilan i jak (i njihovi opoziti), imaju zasićenja od oko 0.40. Zato oni imaju mnogo veća zasićenja na drugom faktoru, a neretko im se pridružuju i pridevi siguran i blizak.

Generalno gledajući, rezultati pokazuju da se odnos mladih osoba prema ispitivanim pojmovima nije drastično promenio u poslednjih sedam godina, mada su se, donekle drugačije društvene okolnosti reflektovale kroz određene promene. No, mnogobrojni problemi koji se tiču društveno-političkih odnosa koji se reflektuju na svakodnevni život mladih su ostali nerešeni. Ovo, uz relativno nepromenjenu hijerarhiju društvenih vrednosti koja se ogleda u masovnim medijima i u dominantnom javnom diskursu uopšte, čini osnovu koja ne može dovesti do većih promena u efektima socijalizacije. Najvažnija očekivanja tokom proteklog ispitivanja (1997.) bila su vezana za političke promene. Ali kako nakon promene na vlasti 2000. godine, velika očekivanja nisu dovela do značajnijih pozitivnih promena koje se mogu osetiti u svakodnevnom životu, za očekivati je da je nivo anomalije ostao isti, ili se čak i povećao što je vidljivo pre svega u negativnijoj proceni pojma *demokratije*.

U saopštenju će biti detaljno prikazani rezultati i diskutovane njihove implikacije.

DEMOKRATSKI VASPIITNI STIL RODITELJA I PORODIČNA KLIMA KAO KORELATI EMPATIJE

Marija Žiropadja
Institut za političke studije

Tokom vremena pojam empatije je mnogo puta menjao svoj sadržaj. Modernija shvatanja empatije, nastala u okviru razvojne i socijalne psihologije, ističu da je ona složen, multidimenzionalan fenomen sačinjen i od kognitivnih i od afektivnih procesa. Postoje dve grupe shvatanja o poreklu individualnih razlika u empatiji. Prva grupa ističe ključnu ulogu bioloških, naslednih činilaca dok druga grupa stavlja akcenat na agense socijalizacije - porodicu, školu, vršnjake. Ovo istraživanje treba smatrati prilogom raspravama o postojanju određenih uslova u porodici koji u izvesnoj meri doprinose razvoju empatije. Od porodičnih korelata razmatran je uticaj porodične klime i vaspitnih stilova majki i očeva.

Metod

Ispitivanje je sprovedeno tokom maja 2004. u tri beogradske osnovne škole. Korišćen je prigodan uzorak od 135 učenika završnih razreda osnovne škole (61.5% učenika sedmog i 38.5% učenika osmog razreda) koji je ispitan u toku redovnih školskih aktivnosti. U uzorku je bilo 53.3% devojčica i 46.7% dečaka, svi iz iz potpunih porodica.

U istraživanju su primenjene su tri donekle izmenjena i prilagođena instrumenta, svi zasnovani na samoprocenama i Likertovog formata. Modifikacije instrumenata su se odnosile na prilagođavanje izvornih formulacija stavki u tvrdnje koje su više u duhu našeg jezika, te su prihvatljivije ispitanicima sa ovog jezičkog područja.

Za procenu porodične klime korišćen je Olsonov instrument, FACES III. Skala se sastoji iz 20 stavki koje mere 2 dimenzije – fleksibilnost i kohezivnost. Niz istraživanja je ukazalo na to da postoje razlike u vaspitnim postupcima majki i očeva (Tiedje & Darling-Fisher, 1993) te sam zbog toga u ovom istraživanju odlučila da, kao komplementarni instrument, koristim i skalu PSI-I (Parent Style Inventory-II) pomoću koje se mogu posmatrati odvojeno vaspitni postupci majke i oca. PSI-II je sastavljen iz tri subskele – kontrola ili zahtev za pridržavanjem pravila (demandigness), prisnost ili emocionalna osetljivost (emotional responsiveness) i podsticanje autonomije (autonomy-granting). Za merenje empatije korišćen je Dejvisov IRI, Index of Interpersonal Reactivity. Dejvis koncipira empatiju kao multidimenzionalan fenomen sa četiri dimenzije - dve kognitivne i dve emotivne. To su: zauzimanje perspektive drugoga (PD), identifikacija sa imaginarnim likovima(I), empatijska brižnost (EB) i uznemirenost (U) (Davis, 1983)

Rezultati

Ukratko rezultati ovog istraživanja se mogu prikazati na sledeći način: postoje bitne razlike između dečaka i devojčica u pogledu ispoljene empatije. Sve četiri dimenzije empatije, kao i ukupan skor na IRI-ju su značajno povezani sa polom: identifikacija sa imaginarnim likovima ($F= 5.67, p< .019$), empatijska briga ($F= 5.06, p< .027$), perspektiva drugoga ($F= 5.24, p< .024$), nelagodnost ($F= 9.60, p< .002$), IRI skor ($F=13.12, p< .000$). Utvrđena je mala ali značajna povezanost između empatije i porodičnih korelata, pre svega vaspitnih stilova i porodične klime.

Utvrđene su razlike u vaspitnim stilovima očeva i majki. Majke su doživljene kao emotivno toplije, dok su očevi strožiji, više kontrolišu. Empatičniji su pojedinci čiji je odnos sa majkom prisniji.

Kanonička korelaciona analiza ukazuje na dve kanoničke varijable koje su nazvane opšta empatičnost i emocionalna kontrola. Pojedinci kod kojih je izražena opšta empatičnost postižu više skorove na sve četiri dimenzije empatičnosti, opažaju svoj odnos sa majkom i ocem kao veoma prisani, majku doživljavaju kao roditelja koji u značajnoj meri kontrolišu njihovo ponašanje, svoj porodični sistem kao vrlo kohezivan i pretežno su ženskog pola.

Sa druge strane pojedinci koji imaju bolju emotivnu kontrolu (kanonička varijabla je definisana niskom uznemirenošću i slabom identifikacijom s imaginarnim likovima) opažaju svoju porodicu kao sistem sa srazmerno nepromenljivom podelom uloga, očeve (više nego majke) opažaju kao roditelja koji podstiču na samostalno odlučivanje i češće su muškog nego ženskog pola.

Pokazuje se, što je bilo u skladu sa očekivanjima ovog i rezultatima mnogih drugih istraživanja, da roditelji koji koriste demokratski vaspitni stil, koji odlikuje visoka prisnost sa umerenim nivoima kontrole, imaju empatičniju decu.

Ključne reči: empatija, demokratski vaspitni stil, porodična klima, emotivna kontrola, prisnost u odnosima roditelj-dete, kontrola u odnosima roditelj-dete

Literatura:

1. Davis, M.H. (1983): Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach, *Journal of Personality and Social Psychology*, vol.4, 1, pp. 113-127

RELIGIOZNA ORIJENTACIJA I ALTRUIZAM KOD MLADIH U
REPUBLICI SRPSKOJ

Srdan Dušanić i Vladimir Turjačanin

Filozofski fakultet u Banjaluci

Opšti cilj ovog istraživanja je usmjeren na ispitivanje veze između religiozne orijentacije i altruizma. Ovaj opšti cilj se može konkretizovati kroz nekoliko posebnih ciljeva:

1. Ustanoviti religiozne orijentacije mladih kroz zastupljenosti intrinzičke i ekstrinzičke religiozne orijentacije.
2. Ustanoviti povezanost religioznih orijentacija i altruizma.
3. Ustanoviti vezu između nekih sociodemografskih obilježja, religioznih orijentacija i altruizma.

Metod i instrumenti

Upitnik sociodemografskih podataka sastoji se od niza standardnih pitanja vezanih za mjesto boravka ispitanika, pol, uzrast, (ne)izbjeglički status, obrazovanje roditelja, zaposlenost roditelja, finansijski prihodi, nacionalna i vjerska pripadnost, članstvo u omladinskoj organizaciji, gubitak tokom rata. Skala ALZAM kojom je ispitivan altruizam je konstruisan od strane Čekrlje, Turjačanina i Puhala (2004) i sastoji se od 23 stavke sa petostepenim skalama procjene slaganja. Na našem uzorku skala se pokazala pouzdanom (0.89 mjereno Cronbachovim alpha koeficijentom).

Skala religiozne orijentacije je formirana prevođenjem i selekcijom ajtema iz Allport-Rossove (1967) skale religiozne orijentacije. Izabrano i prevedeno je ukupno 16 stavki skale, od kojih 8 sačinjava subskalu intrinzičke, a 8 subskalu ekstrinzičke religioznosti. Ovako formirane subskale pokazuju međusobnu pozitivnu korelaciju $r=0.84$ ($p<0.01$), što je pokazatelj da se na našem uzorku ove dvije vrste religioznosti ne razdvajaju. Subskale su se pokazale dosta pouzdanima (mjereno Cronbachovim alpha koeficijentom skala intrinzičke religioznosti 0.87 i skala ekstrinzičke religioznosti 0.82).

Uzorak i tok ispitivanja

Ukupno je, tokom oktobra 2004. godine, ispitano 265 ispitanika uzrasta 14 do 28 godina (u prosjeku 20) u Banjaluci i Foči. Najviše ispitanika (94.7%) je srpske nacionalne pripadnosti, 2.3% hrvatske, 1.5% bošnjačke i 1.5% ostalih nacionalnosti. 87.2% ispitanika je pravoslavne vjeroispovijesti, 8.3% nije religiozno, 2.3% katoličke, 1.5% islamske i 0.8% ostalih vjeroispovijesti. 34.5% ispitanika jeste, dok 65.5% ispitanih nije učlanjeno u klub ili omladinsku organizaciju.

Rezultati i diskusija

Na skali altruizma ispitanici su pokazali nešto više skorove nego što bi se očekivalo: minimum na skali je 36, maksimum 115, dok je AS 85.92. Na subskali intrinzičke religioznosti prosječni skor je nešto veći (25.48), a na subskali ekstrinzičke religioznosti nešto manji (22.65) od očekivanog (24). Korelacija intrinzičke i ekstrinzičke religioznosti je visoka i statistički značajna ($r=0.84$; $p=0.000$). Korelacija intrinzičke religioznosti i altruizma iznosi $r=0.23$ i

statistički je značajna ($p=0.000$). Takođe, statistički je značajna ($p=0.011$) i korelacija ekstrinzičke religioznosti i altruizma i iznosi $r=0.16$. Ovi rezultati su potvrdili neke početne hipoteze i ranija istraživanja. Potvrđena je osnovna hipoteza o vezi intrinzičke i ekstrinzičke religioznosti i altruizma. Osobe koje su religioznije, sklonije su altruizmu. To je u skladu sa osnovnim religioznim idejama i porukama o milosti, ljubavi prema drugima, pa i neprijateljima, praštanjem itd. To je u skladu i sa brojnim ranijim istraživanjima (Spilka, 2003, Benson et al 1980). Polne razlike se pokazuju značajnima u slučaju intrinzičke ($F=13.7$; $p<0.01$) i ekstrinzičke religioznosti ($F=8.7$; $p<0.01$), tako da muški ispitanici pokazuju značajno veće skorove na ovim subskalama. Podatak da muškarci imaju izraženiju religioznost nema čvrsto utemeljenje i jasno objašnjenje. Tome svjedoče i ranija istraživanja sa obrnutim rezultatima (Dušanić, Turjačanin, 2004, Argyle, 2000). Moguće objašnjenje je da u većini religioznih učenja se žena stavlja u pasivan položaj naspram muškarca. Moguće da ovo utiče na veću odbojnost ženskog pola. Takođe žene postaju sve samostalnije i nezavisnije i protive se bilo kojem učenju koje ženu stavlja u podrđen položaj (Čekrlija, Turjačanin, Puhalo, 2004). Sa porastom obrazovanja oca opadaju intrinzička ($r=-0.13$; $p<0.05$) i ekstrinzička religioznost ($r=-0.18$; $p<0.05$). Takođe, sa porastom obrazovanja majke opadaju intrinzička ($r=-0.19$; $p<0.05$) i ekstrinzička religioznost ($r=-0.16$; $p<0.05$). I u ranijim istraživanjima pokazalo se je obrazovanje u negativnoj korelaciji sa religioznošću (Dušanić, Turjačanin, 2004).

Etnička heterogenost prijateljskog kruga se pokazuje kao značajan faktor i kod intrinzičke ($F=11.16$; $p<0.01$) i kod ekstrinzičke religioznosti ($F=9.6$; $p<0.01$), tako da oni koji imaju prijatelje drugih nacionalnosti pokazuju značajno manje skorove na obe subskale. Moguće je da sa prijateljima različitih nacija i vjera, mladi bivaju otvoreniji za različite poglede, ideje i vjerovanja, a samim tim manje vezani za sopstvenu religiju. Članstvo u klubu ili organizaciji se, takođe, pokazuje kao značajan faktor i kod intrinzičke ($F=4.3$; $p<0.05$) i kod ekstrinzičke religioznosti ($F=4.5$; $p<0.05$), tako da oni koji su članovi pokazuju značajno manje skorove na obe subskale.

SOCIJALNE DISTANCE I ATRIBUCIONI STILOVI KOD MLADIH U REPUBLICI SRPSKOJ

Vladimir Turjačanin i Srđan Dušanić

Filozofski fakultet u Banjaluci

Socijalne distance su prilično popularna tema u domaćim okvirima i dosta su istraživane na ovim prostorima, a ponajviše distance prema različitim etničkim grupama. S druge strane, kognitivni stilovi, a posebno njihova veza sa socijalnim distancama, nisu istraživani u tolikoj mjeri, te smo se odlučili da pokušamo ustanoviti u kojoj mjeri postoje veze između sociodemografskih obilježja, atribucionih stilova i socijalnih distanci.

Metod i instrumenti

Upitnik sociodemografskih podataka sastoji se od niza standardnih pitanja vezanih za mjesto boravka ispitanika, pol, uzrast, (ne)izbjeglički status, obrazovanje roditelja, nacionalna heterogenost roditelja, postojanje rodbine druge nacionalnosti, druženje sa prijateljima drugih nacionalnosti. Socijalne distance su mjerene klasičnom Bogardusovom skalom distanci, gdje su oblici distanciranja bili: 1. Da živi u mom gradu, 2. Da mi bude susjed, 3. Da bude nastavnik/ca u školi, 4. Da budemo prijatelji i 5. Da stupi u vezu sa članom moje

porodice. U upitnik je ubačeno i pitanje koje se ne odnosi na distanciranje nego na eksplicitan stav: "Protjerao bih njega/nju iz zemlje", koji nije tretiran u formi distance nego je razmatran zasebno. Mete su sačinjavali pripadnici različitih socijalnih grupa društva: etničke grupe (Bošnjaci, Hrvati i Srbi), ovisnici (narkomani i alkoholičari), oboljeli (oboljeli od SIDE, mentalno oboljeli i invalidi) i osobe homoseksualne orijentacije (homoseksualci i lezbejke). Korišten je upitnik atribucionih stilova (ASQ), čiji su autori Peterson, von Baeyer, Abramson, Seligman, Semmel i Metalsky (1982), a za potrebe istraživanja kod nas prilagodio ga je Igor Krnetić. Predmet mjerenja su atribucione dimenzije internalno-eksternalno, stabilno-nestabilno i globalno-specifično, izražene preko sedmostepenih numeričkih skala, a odnose se na uzroke 12 hipotetičkih situacija. Polovina situacija predstavljaju pozitivne, a polovina negativne životne događaje.

Uzorak i tok ispitivanja

Ispitivanje je obavljeno tokom jeseni 2004. godine na području Republike Srpske. Uzorak je sačinjavalo ukupno 163 ispitanika uzrasta 15 do 32 godina (u prosjeku 20). 60.7% ispitanih je ženske, a 39.3% muške polne pripadnosti.

Rezultati

Od društvenih grupa postavljenih kao mete socijalnih distanci, najveće socijalne distance ispitanici pokazuju prema narkomanima, zatim prema alkoholičarima, mentalno oboljelim, homoseksualcima, lezbejkama, HIV pozitivnima, Bošnjacima, Hrvatima, invalidima, i, očekivano, najmanje distance su prema Srbima. Kad se međusobno uporede sve razlike su statistički značajne ($p < 0.01$) osim razlike između distanci prema mentalno oboljelim i homoseksualcima. Zanimljivo je da, u poređenju sa ranijim istraživanjima, socijalne distance prema etničkim grupama bivaju manje izražene kad se stave u kontekst sa ostalim marginalizovanim i devijantnim grupama.

Kad su u pitanju veze između sociodemografskih varijabli i socijalnih distanci, različite varijable koreliraju sa distancama prema nekim društvenim grupama. Tako, heterogenost kruga prijatelja predstavlja najznačajniji faktor kad su u pitanju distance prema etničkim grupama, što je podatak koji se nalazio i u ranijim istraživanjima, dok neke druge varijable postaju bitne kod distanci prema drugim društvenim kategorijama.

Na subskalama atribucionih stilova (internalnost-eksternalnost, stabilnost-nestabilnost, globalnost-specifičnost) za pozitivne i negativne događaje, ispitanici su pokazali tendenciju da za negativne događaje pokazuju rezultate blizu aritmetičke sredine, dok su za pozitivni događaji bili objašnjavani nešto više internalno, stabilno i globalno.

Analize su pokazale da mali procenat varijanse distanci prema različitim društvenim grupama može biti objašnjen uz pomoć sociodemografskih i varijabli atribucionih stilova. Prijateljstvo sa pripadnicima drugih etničkih grupa se pokazuje kao najbolji prediktor većine distanci, dok se za predviđanje distanci prema grupi ovisnika i grupi oboljelih atribucionih stilovi pokazuju značajnijima.

DA LI SU INTELIGENTNE OSOBE I SEKSUALNO PRIVLAČNE OSOBE?

Vladimir Hedrih i Jelena Želeskov

Filozofski Fakultet, Niš; Filozofski Fakultet, Novi Sad

Gledano iz evolucionističke perspektive dva mehanizma su odgovorna za nastanak svih živih vrsta, pa i ljudi kakvi danas postoje – mehanizam prirodne selekcije (preživljavaju oni koji poseduju karakteristike koje im omogućavaju da

izbegnu smrt dovoljno dugo da uspeju da ostave potomstvo) i mehanizam seksualne selekcije (potomstvo ostavljaju samo oni koji u toku svog života uspeju da ubede bar jednog partnera da sa njima ima bar onoliko seksualnih odnosa koliko je neophodno za ostavljanje potomstva (Miller, 2000)). Savremeni radovi evolucionih psihologa ukazuju na mehanizam seksualne selekcije kao glavni mehanizam koji je favorizovao razvoj intelektualnih kapaciteta (Buss, 1994; Gershaw, 1996; Miller, 2000 itd.). David Buss u svojoj knjizi "Evolucija želje" (Buss, 1994, po Gershaw 1996) iznosi tvrdnju da su zbog zahteva u pogledu sticanja i očuvanja potomstva žene tokom evolucije favorizovale muškarce sposobne da im pribave resurse potrebne za odgajanje dece (a jedna od sposobnosti važnih za pribavljanje resursa je inteligencija), dok su muškarci favorizovali mlade i zdrave žene (tj. lepe) jer su takve žene sposobne da im rode mnogo dece. U studiji opisanoj u knjizi na uzorku od 10.000 ljudi iz 37 zemalja kao najpoželjnije osobine idealnog partnera dobijeni su inteligencija i nežnost. Ako su ove osobine istovremeno i aktivni kriterijumi u procesu seksualne selekcije trebalo bi da opažena seksualna privlačnost bude direktno povezana sa inteligencijom.

Metod

U istraživanju je učestvovalo 76 studenata prve godine psihologije, od toga 11 muškog (sve mere za 7) i 65 ženskog pola (sve mere za 60). Kao tehnika prikupljanja podataka korišćena su dva instrumenta i to: specijalno konstruisan upitnik (SRM-1) kojim je merena popularnost ispitanika tj. njihova privlačnost za 4 vrste odnosa (druženje, profesionalna saradnja, seksualno partnerstvo (momak/devojka) i seksualna privlačnost (spremnost da se sa osobom stupi u seksualne odnose) i test inteligencije PNT. Upitnik SRM-1 ima četiri tvdnje koje se odnose na: druženje (Voleo bih da se družim sa...), profesionalnu saradnju (voleo bih da profesionalno saradjujem sa...), partnerski odnos (voleo bih da ga/da je imam za momka/devojku) i seksualne odnose (voleo bih da imam seksualne odnose sa), i tako za svakog ispitanika iz grupe.

Kao mere privlačnosti osobe korišćene su aritmetičke sredine procena koje je osoba dobila od ispitanika koji je poznaju na svakoj od 4 dimenzije, sume procena koje je osoba dobila od svih ispitanika, a kao posebna mera registrovan je i broj osoba iz grupe koji datu osobu poznaju

Rezultati

Žene preferiraju inteligentne muškarce! Od svih dobijenih korelacija daleko najveća je ona između inteligencije (tj. skora na našem testu inteligencije) osobe muškog pola i ocene seksualne privlačnosti koju je dobio od ženskog dela ispitanika (0,901). Međutim i privlačnost osoba muškog pola za osobe ženskog pola (iz uzorka) na ostale tri dimenzije je bitno povezana sa inteligencijom (0,757 za profesionalnu saradnju, 0,667 za druženje i 0,613 za partnerske odnose (momak/devojka). Sve ove korelacije su statistički značajne na nivou preko 0,05. S druge strane ocene koje su osobama ženskog pola dale osobe muškog pola ne samo da nisu statistički značajno povezane sa inteligencijom, već najveći broj dobijenih koeficijenata korelacije ima vrednost koja se od nule razlikuje tek na drugoj decimali, a kada je u pitanju seksualna privlačnost, koeficijent korelacije iznosi 0,001. Ni jedna procena privlačnosti koju su dali muškarci (kako drugim muškarcima, tako osobama ženskog pola) nije u vezi sa inteligencijom. Od ostalih procena interesantne su niske, ali statistički značajne negativne korelacije (oko -0,3) između inteligencije osobe ženskog pola i toga koliko je privlačna za druženje i profesionalnu saradnju drugim osobama ženskog pola.

Diskusija

Osnovna hipoteza je potvrđena – seksualna privlačnost osoba muškog pola za osobe ženskog je zaista u velikoj meri determinisana njihovom inteligencijom.

Vredan razmatranja je nalaz da procene koje su dali muškarci ni na jednoj dimenziji ni za žene ni za druge muškarce nisu povezane sa inteligencijom. Ovo je možda posledica i toga što je uzorak selekcionisan (svi su studenti, dakle selekcionisani u pogledu intelektualnih sposobnosti), a možda i toga što inteligencija zaista ne igra istu ulogu ili ne na isti način u procenama nečije privlačnosti kod muškaraca i žena. S druge strane, u pogledu polne strukture naš uzorak je izrazito disproporcionalan (mnogo više žena nego muškaraca), a ta disproporcija se odrazila i na broj procena iz kojih su dobijani podaci, ali dobijene razlike između korelacija na podzorcima su suviše velike, da bi se mogle objasniti samo ovim.

Reference:

- Buss, D. M.(1994). The evolution of desire. New York: Basic Books.
 Gershaw, D.(1996). Choosing a Spouse – A Product of Evolution?. A Line On Life, <http://www3.azwestern.edu>.
 Miller, G.(2000). The Mating Mind: How Sexual Choice Shaped the Evolution of Human Nature, Doubleday, Random House inc., New York, SAD

SOCIJALNA DISTANCA I STEREOTIPI STUDENATA
 BEOGRADSKOG UNIVERZITETA PREMA OSOBAMA SA
 HENDIKEPOM

Boban Petrović, Nadica Bošković i Natasa Demić

Filozofski fakultet, Beograd

Osnovni problem kojim se ovo istraživanje bavi jeste ispitivanje i upoređivanje socijalne distance i stereotipa studenata BU prema osobama sa četiri vrste hendikepa: sa oštećenjima sluha (u daljem tekstu OOS) i vida (OOV), telesnim invaliditetom (OTI) i mentalno nedovoljno razvijenim osobama (MNRO). Ove aspekte subjektivnog odnosa pokušali smo da dovedemo u vezu sa nekim karakteristikama opažača, odnosno studenata BU, i to polom, fakultetom, i informisanošću o osobama sa hendikepom.

Ciljevi istraživanja su: ostvarivanje potpunijeg uvida, odnosno što preciznije opisivanje socijalne distance prema četiri kategorije osoba sa hendikepom, i slike koju o njima imaju studenti, kao i poredenje rezultata u odnosu na četiri kategorije osoba sa hendikepom.

Metod

Tehnike i instrumenti za prikupljanje podataka

1. Lista osnovnih podataka, kojom smo registrovali podatke o polu, fakultetu, i proceni informisanosti. Ovaj upitnik smo sami sastavili.
2. Modifikovana i dopunjena skala socijalne distance, kojom smo registrovali različite odnose koje bi ispitanici prihvatili ili ne bi prihvatili sa navedenim kategorijama hendikepiranih osoba.
3. Za registrovanje atribucije osobina i ispitivanje stereotipa koristili smo listu od 40 osobina, dobijenu modifikovanim postupkom Kaca i Breglija (Katz & Braley, 1965).

Uzorak: Ispitivanje je izvedeno na prigodnom uzorku koji čini 120 studenata Beogradskog univerziteta, ujednačenom po polu, tipu fakulteta i proceni informisanosti.

Rezultati

1. Socijalna distanca studenata BU prema osobama sa hendikepom
 Dobijene su sledeće mere socijalne distance: prema MNRO iznosi 4,04 (SD=1,65),

prema OTI iznosi 2,57 (SD=1,66), prema OOV iznosi 2,31 (SD=1,69), dok je prema OOS najmanja i iznosi 1,77 (SD=1,46). Da su ove razlike u iznosima socijalne distance naših ispitanika prema osobama sa hendikepom statistički značajne, potvrđeno je t – testom: sdMNRO&sdOTI – $t(119)=8.148$, $p<0,05$; sdMNRO&sdOOV – $t(119)=8.836$, $p<0,05$; sdMNRO&sdOOS – $t(119)=13.225$, $p<0,05$; sdOTI&sdOOV – $t(119)=2.389$, $p<0,05$; sdOTI&sdOOS – $t(119)=6.595$, $p<0,05$; sdOOV&sdOOS – $t(119)=4.132$, $p<0,05$. Najveću distanciranost studenti su pokazali u situacijama koje zahtevaju najprisnije odnose (brak, emotivna veza); i to bi najmanje u prisne odnose stupali sa MNRO (5 – 10%), a najviše sa OOS (41,7%, odnosno 55,8%); ispitanici bi najradije stupali u prijateljske i površne odnose: da budu u istom društvu, da budu komšije, da budu u istom autobusu bi htelo između 70,8% i 90,8% ispitanika. Da osobe sa hendikepom treba da žive u specijalnim ustanovama smatra: 60% ispitanika za MNRO, a za OTI, OOV, OOS u proseku 35,7% ispitanika.

Rezultati multiple regresione analize ni za jednu grupu osoba sa hendikepom ne ukazuju na značajnu povezanost socijalne distance i skupa nezavisnih varijabli (pol, fakultet, informisanost): za MNRO – $R=0,121$, $R^2=0,015$, $p>0,05$; za OTI – $R=0,114$, $R^2=0,013$, $p>0,05$; za OOV – $R=0,167$, $R^2=0,028$, $p>0,05$; za OOS – $R=0,108$, $R^2=0,112$, $p>0,05$.

2. Osobine (stereotipi) koje studenti pripisuju osobama sa hendikepom Kao kriterijum smo uzeli one osobine čija je frekvencija pojavljivanja veća od 25%.

Ispitanici su MNRO češće pridavali negativne nego pozitivne osobine, i to: nesnalazljivost, zatim zavisnost, razdražljivost, bespomoćnost, impulsivnost, agresivnost, i labilnost, i dobroćudnost. I osobama sa TI ispitanici pripisuju znatno više negativnih nego pozitivnih osobina. Pored upornosti, kao pozitivne osobine, najčešće su birane nesigurnost, osetljivost, bespomoćnost, povučenost i zavisnost. Studenti podjednak broj pozitivnih i negativnih osobina navode za OOV i OOS, pa u stereotip o njima ulaze negativne osobine nesigurnost, povučenost, osetljivost, dok su pozitivne osobine: opreznost, upornost, i smirenost kod OOV, odnosno samostalnost kod OOS

Diskusija

Studenti Beogradskog Univerziteta su manje spremni da stupe sa osobama sa hendikepom u one odnose koji podrazumevaju prisniju vezu, dok im površniji odnosi ne bi bili problem. Pri tome, studenti su najmanje spremni da stupaju u odnose sa MNRO, dok je distanca izražena u najmanjoj meri prema OOS. Međutim, relativno veliki procenat ispitanika smatra da osobe sa hendikepom treba da budu smeštene u specijalne ustanove. Moguće je da su ispitanici ovu stavku shvatili ne kao potpunu segregaciju, već kao činjenicu da je osobama sa hendikepom potrebna pomoć posebne vrste, dok smo mi ovu odluku uzeli kao najveći stepen socijalne distance. Činjenica da je stepen distance umeren i nizak ide u prilog tvrdnji R.Šekspir da one osobe koje prihvataju osobe sa jednim hendikepom, biće spremnije i da prihvate osobe sa bilo kojim drugim hendikepom. Takođe, najnegativniju, ali najmanje izraženu sliku ispitanici imaju o NMR osobama. Od svih uključenih osobina (ukupno njih osam), samo je jedna među njima pozitivna i to dobroćudnost. Zbog toga se može zaključiti da o MNRO postoji u ispitivanoj populaciji najnepovoljnija slika, odnosno stereotip, dok su najpozitivniji i najizraženiji stereotipi o OOV i OOS, koji se razlikuju samo za jednu osobinu.

Značaj ovog rada ogleda se u tome što je jedan od prvih na ovim prostorima koji pruža podatke o socijalnim aspektima hendikepa. Na istraživanja o stavovima i subjektivnom odnosu prema nedovoljno mentalno razvijenim osobama i osobama sa telesnim hendikepom nismo naišli, pa se ovaj rad u tom svetlu može smatrati

eksplorativnim u pravom smislu. Pored toga, može se smatrati značajnim i po tome što pruža mogućnost komparacije podataka dobijenih za svaku od kategorija hendikepa.

UTVRĐIVANJE I POREĐENJE EFEKATA TEHNIKA UBEDIVANJA 'FOOT-IN-THE-DOOR' I 'DOOR-IN-THE-FACE'

Ana Grbić, Nataša Đerković, Maja Novaković, Miloš Bugarčić, Stevan Kvas
Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet u Beogradu

Upravljanje i menjanje ponašanja oduvek je bilo predmet naučnih istraživanja u psihologiji. Ustanovljene su mnoge tehnike ubedivanja kojima su se ljudi mogli navesti da učine i ono na šta nikada ne bi pristali. Ove tehnike često nemaju teorijsku potporu, ali se njihova efikasnost u praksi nikako ne može zanemariti.

U ovom istraživanju ispitivani su i poređeni efekti dveju tehnika ubedivanja, "foot-in-the-door" (u daljem tekstu FITD) i "door-in-the-face" (u daljem tekstu DITF). One predstavljaju tzv. dvokorak tehnike ubedivanja, zbog toga što se njihov način izvođenja sastoji u sukcesivnom postavljanju dva zahteva. Čuveni istraživač u ovoj oblasti, Kialdini, formulisao je principe koji pretenduju da objasne funkcionisanje ovih tehnika. FITD tehnika podrazumeva prvo postavljanje manjeg zahteva, zahteva na koji će objekt ubedivanja sigurno pristati. Nakon manjeg, postavlja se kritični zahtev (onaj na čiji stepen prihvatanja ove tehnike treba da utiču), koji je veći od prethodnog. Na osnovu principa konzistentnosti, očekuje se da će ljudi češće prihvatiti kritični zahtev ukoliko su prethodno pristali na manji, značajno češće nego u slučaju da im je kritični zahtev odmah iznesen. U osnovi DITF tehnike leži drugačiji princip i obrnuta strategija: prvo se postavlja veliki zahtev, zahtev na koji niko ne bi pristao. Kada se obezbedi odbijanje velikog zahteva, postavlja se drugi, kritični zahtev. Ova procedura povećava stepen pristajanja na kritični zahtev u odnosu na situaciju u kojoj je kritični zahtev postavljen sam. U osnovi ove procedure nalazi se princip reciprocnosti.

Ovim istraživanjem želeli smo da proverimo dejstvo ovih tehnika i da utvrdimo razlike u njihovim efektima. Sprovedeno je terensko istraživanje u kome su korišćeni realni zahtevi prosocijalne prirode, koji predstavljaju deo uobičajene aktivnosti članova organizacije za zaštitu životinja ORCA. Kritični zahtev je bio davanje donacije u iznosu od 50 dinara, veći zahtev je bio usvajanje napuštene životinje, a manji potpisivanje peticije za zaštitu prava životinja. U eksperimentu je postojalo tri grupe ispitanika: dve eksperimentalne i jedna kontrolna. Prva eksperimentalna grupa je bila izložena tehnici FITD (prvo se zadaje manji, a zatim kritični zahtev), a druga tehnici DITF (prvo se zadaje veći, a zatim kritični zahtev), dok je kontrolnoj bio postavljen samo kritični zahtev. S obzirom da je kritični zahtev bio isti kod sve tri grupe ispitanika, bilo je moguće uporediti efekte ovih tehnika poredeći procenat ljudi koji pristaju na taj zahtev. Uzorak se sastojao od 120 slučajnih prolaznika (po 40 u svakoj grupi) sa podjednakim brojem muškaraca i žena u svakoj grupi. Podaci su prikupljeni tehnikom *polustrukturisanog intervjua*. U cilju provere postavljenih hipoteza korišćena je deskriptivna statistika, a statistička značajnost razlika između grupa ispitana je tehnikom χ^2 kvadrata. Takođe, u ovom istraživanju proveravan je i uticaj pola subjekta na njegovo pristajanje na zahteve eksperimentatora.

Dobijeni rezultati pokazuju da su obe ove tehnike povećale pristanak ispitanika na kritični zahtev u odnosu na kontrolnu grupu. U kontrolnoj grupi na kritični zahtev pristalo je svega 40% ispitanika (n=16), dok je u grupi podvrgnutoj

FITD tehnici pristalo 52.5% (n=21), a u grupi podvrgnutoj DITF tehnici 55% (n=22). Efekat tehnike FITD nije potvrđen (nivo značajnosti 0.107), kao ni efekat tehnike DITF (nivo značajnosti 0.053). Takođe, nije utvrđeno da se efekti ovih dveju tehnika značajno razlikuju (nivo značajnosti 0.751). Iako efekti tehnika FITD i DITF nisu statistički potvrđeni, naša pretpostavka je da ipak postoji trend većeg pristajanja na zahtev kod ispitanika koji su podvrgnuti nekoj od ovih tehnika u odnosu na ispitanike iz kontrolne grupe, koji možda nije došao do izražaja zbog malog broja ispitanika.

Pokazalo se da je pol ispitanika još jedan značajan faktor koji utiče na pristanak ispitanika na kritičan zahtev. Dobijeno da muškarci češće pristaju na zahteve koji se pred njih postavljaju. Razlika u pristanku pokazuje da su muškarci na srednji zahtev, bez obzira na grupu, pristajali statistički značajno češće od žena (nivo značajnosti 0.019).

PROVJERA EMPIRIJSKE ZASNOVANOSTI SPECIFIČNE
SUBDIMENZIJE SAMOPOIMANJA VEZANOG ZA STRANE JEZIKE
KAO POKUŠAJ POTRAGE ZA DIMENZIJAMA NIŽEG REDA DO
KOJIH JE SMISLENO IĆI

Dorđe Čekrljija i Jasna Stanojević

Filozofski fakultet, Banja Luka

Danas najprihvaćeniji model samopoimanja koji daje najveće istraživačke mogućnosti je hijerarhijski multidimenzionalni model Shavelsona i sar. (Shavelson, 1976). Sve njegove revizije su zadržale ideju o strukturi samopoimanja a predlagale različit broj njegovih primarnih domena. Na nivou dimenzija nižeg reda, nazvanih specifičnim subdomenima, nesaglasnosti autora su još više prisutne. Ono što predstavlja osnovni problem jeste; do koje mjere se u istraživanju samopoimanja može vršiti usitnjavanje ovog konstrukta. Naime, hijerarhijski multidimenzionalni model omogućava, beskonačno usitnjavanje (Bracken, 1996), ali pitanje je, gdje je granica istraživačke pristojnosti. Na ovo istraživačko pitanje pokušali smo odgovoriti ispitivanjem zasnovanosti jedne od subdimenzija akademskog samopoimanja, one koja se tiče opažanja i doživljavanja sebe samoga u kontaktu sa stranim jezikom. Problem istraživanja je priroda samopoimanja koje se tiče doživljaja vezanih za susrete sa engleskim jezikom (njegovim najrazličitijim vidovima). Ovaj subdomen akademskog samopoimanja, kao dimenzije drugog reda, je specifičan jer se može posmatrati samo kao predmet koji se izučava u toku školovanja. Tako se potvrđuje glavna slabost hijerarhijskog modela samopoimanja, koja se odnosi na mogućnost njegovog beskrajnog usitnjavanja. Međutim, zbog praktičnih vrijednosti poznavanja ili baratanja barem stranim jezikom, čini se opravdanim ispitivati ovu subdimenziju. Takođe, pretpostavka autora je da bi se dobijeni rezultati u značajnoj mjeri mogli generalizovati za sve strane jezike, tako da bavljenje samopoimanjem u svijetu stranih jezika postaje još smislenije. Razumijevanjem strukture ispitivane specifične subdimenzije, stekle bi se mogućnosti za nalaženje načina da se: rasplae učenici, smanji negativan stav prema stranim jezicima, učenici upoznaju sa njihovim pozitivnom aspektima i ostvare svoje potencijale kojima raspolažu.

Uzorak ispitanika se sastojao od 169 ispitanika, gdje su djevojke činile oko 57% , a muškarci oko 45%. Uzrast ispitanika je obuhvatio ispitanike od 16 do 28 godina. Kao kontrolne varijable uzorka uzete su: obrazovanja ispitanika i roditelja.

Primijenjena skala EJ broji 54 stavke i formirana je na osnovu isprobane skale, matematičkog samopoimanja (Čekrlija, 2004). U njenom sastavu su ajtemi koji se tiču doživljavanja engleskog jezika kao školskog predmeta, kao i opaženog i doživljenog u svakodnevnom životu. Pouzdanost skale iznosi $\alpha = .932$. U obradi podataka je primijenjena faktorska analiza, uz metodu glavnih komponenti u izdvajanju faktora. Pomoću scree testa odabrano je pet značajnih faktora, koji ukupnu varijansu objašnjavaju sa oko 47%. Faktori su postavljeni u promax poziciju. Prvi faktor objašnjava oko 33% varijanse. Njegova struktura ukazuje na nesigurnost u vlastito znanje engleskog jezika i poteškoće u razgovoru ili pri provjeri znanja. Potvrdu ovakvom objašnjenju daju i ajtemi koji direktno ukazuju na prisustvo ispitne anksioznosti. Stoga je faktor imenovan kao anksioznost kao posljedica nesigurnosti u vlastito znanje iz engleskog jezika. Drugi faktor, koji varijansu objašnjava sa oko 6% tiče se vrednovanja engleskog jezika, i kao školskog predmeta i uopšte, i zbog njegove praktične vrijednosti, pa je nazvan vrednovanje instrumentalnih aspekata engleskog jezika. Treći faktor objašnjava 4% varijanse. Opšti pozitivan stav prema engleskom jeziku, visoke negativne korelacije faktora sa ajtemima, koji ukazuju na nelagodu i neprijatna osjećanja omogućile su da faktor bude nazvan samouvjerenost na polju engleskog jezika. Četvrti faktora varijansu objašnjava sa oko 4%. On ukazuje na zainteresovanost za učenje engleskog jezika i na dobre rezultate iz engleskog kao školskog predmeta. Lakoća pri učenju i baratanju engleskim jezikom doprinose ovakom ukupnom doživljaju. Ime faktora je opšte samopoimanje u vezi sa engleskim (stranim jezikom).

Izdvojeni faktori međusobno ostvaruju značajne korelacije. Najviše među njima su veza između vrednovanja instrumentalnih aspekata engleskog jezika sa opštim samopoimanjem vezanim za strane jezike ($r = .474$) i veza anksioznosti i vrednovanja instrumentalnih aspekata ($r = -.291$). Uočljiva je i korelacija anksioznosti sa opštim samopoimanjem ($r = -.210$). Na osnovu dobijenih rezultata, može se pretpostaviti da je opšte samopoimanje vezano za engleski jezik (a vjerovatno i za ostale strane jezike) zasnovano na tri značajna faktora: emocijama koje se vežu za životni aspekt oko koga se gradi samopoimanje, razumijevanjem dobiti koju strani jezik može donijeti i samopouzdanjem prisutnim u baratanju stranim jezikom. Ono što predstavlja ohrabrenje jeste činjenica da su ovi aspekti potvrđeni i u istraživanjima drugih specifičnih dimenzija akademskog domena. U prilog zasnovanosti ispitivane subdimenzije ide i identifikovana povezanost dobijenih faktora. Međutim, glavna nedoumica ostaje. Da li su identifikovani faktori specifični i vezani za situacije gdje osoba dolazi u kontakt sa stranim jezikom, ili su to opštiji faktori, čije je ispoljavanje modifikovano onoliko koliko to situacija nalaže.

LOKUS KONTROLE U ODREĐENJU HUMANISTIČKOG PONAŠANJA

Đorđe Čekrlija, Vladimir Turjačanin, Srdan Puhalo
Filozofski fakultet, Banja Luka

Društvene orijentacije predstavljaju aspekt u životu mladih koji ima višestruk značaj. Pokazuju aspekte koje mladi najviše vrednuju, moguć smjer razvoja društva i moguće strategije usmjeravanja mladih opštim humanističkim vrijednostima. Zato su za predmet istraživanja uzeti altruizam, moralnost, religioznost, lokus kontrole i vrijednosne orijentacije. Dobijeni podaci dali su mogućnost da se ustanove stepen njihove izraženosti kod mladih u RS, odnos sa

više sociodemografskih varijabli (pol, starost, obrazovanje roditelja, ima li ispitanik brata ili sestru, red rođenja, da li su živi roditelji, nacionalnost roditelja ista/različita, nacionalnost prijatelja). Pored toga, značajna pažnja u istraživanju je posvećena prirodi međuodnosa ispitivanih konstrukata.

U ovom radu je posebna pažnja posvećena ispitivanju prirode razlika između osoba sa dominantnim internalnim, odnosno eksternalnim lokusom kontrole sa obzirom moralnost, altruizam i religioznost. Ovaj problem je izdvojen radi mogućnosti praktične upotrebe dobijenih rezultata. Ukoliko bi se ustanovila značajna razlika u prirodi humanističkih orijentacija kod mladih sa dominantnim internalnim i eksternalnim lokusom kontrole, bilo bi moguće naći praktične pristupe primjenjive u njihovom razvoju.

Uzorak ispitanika se sastojao od 1200 ispitanika, (djevojke oko 57% i muškarci oko 43%). Uzrast ispitanika je obuhvatio učenike od prvog do četvrtog razreda srednjih škola. Ispitivanje je obavljeno u deset gradova RS. Sa obzirom na to da je ispitivanje obavljeno u srednjim školama, pretpostavka je da odnos gradske i seoske omladine u uzorku približno odgovara onom kakav je u populaciji mladih.

Primijenjena baterija testova se može grubo podijeliti u dva dijela. Prvi čini set sociodemografskih varijabli, dok drugi dio testovne baterije čini pet skala. To su: Skala RVST (formirana za ovo istraživanje na osnovu Rokeach Value Survey - RVS), skala religioznosti R, skala moralnosti SEG, skala altruizma ALZAM i subskala lokusa kontrole ekstrahovana iz skale OPBLK. Podaci razmatrani u ovom radu potiču sa sljedećih skala:

1. Skala R formirana za ovo istraživanje, namijenjena je mjerenju stepena religioznosti. Sastoji se od 17 stavki sa petostepenim ponudnim dogovorima. Utvrđena pouzdanost skale je $\alpha = .849$.
2. Skala SEG, namijenjena mjerenju moralnosti (Ignjatović i sar, 1985). Skala je u S-R formatu i ima 12 stimulus situacija sa 9 reakcija, čijim se kombinovanjem dobija 36 odgovora. Odgovori ponudeni na svako pitanje su prilagođeni Thurstonovom modelu. Pouzdanost skale iznosi $\alpha = .873$.
3. Skala ALZAM, kojom je mjeren altruizam, broji 23 stavke isprobavane u ranijim istraživanjima. Skala je takođe petostepena i u Likertovoj formi. Pouzdanosti skale je $\alpha = .842$.
4. Posljednju skala, kojom je mjeren lokus kontrole čini 17 stavki. Tačnije, radi se o subskali sadržanoj u skali OPBLK, namijenjenoj mjerenju opšteg samopouzdanja. Skala je u Likertovom obliku sa petostepenim ponudnim odgovorima. Njena pouzdanost iznosi $\alpha = .745$.

U obradi podataka je prvo izvršena podjela ispitanika u dvije grupe, prema rezultatima skale lokusa kontrole (dominantan internalni i dominantan eksternalni lokus). Faktorskom analizom, na osnovu scree testa, je izdvojeno 5 značajnih faktora iz prostora obuhvaćenog upitnicima za mjerenje moralnosti, altruizma i religioznosti. U ekstrakciji faktora je korištena metoda glavnih komponenti, a faktori su postavljeni u promax poziciju. Faktori objašnjavaju oko 32% varijanse. Nakon toga je izvršena diskriminativna analiza, gdje je dobijena jedna značajna diskriminativna funkcija, definisana sa četiri od pet ekstrahovanih faktora. Na osnovu dobijene funkcije poređene su formirane dvije grupe ispitanika.

Faktorska analiza je izdvojila pet faktora postavljenih u promax poziciju. Oni su imenovani kao: religioznost naspram antireligioznosti, humana moralnost, altruizam kao sredstvo za ličnu dobit, amoralnost i moralnost kao konformiranje humanističkim idealima. U daljem razmatranju podataka, diskriminativnom analizom izvršeno je poređenje ispitanika sa dominantnim internalnim i eksternalnim lokusom kontrole u odnosu na navedenih pet faktora. Na osnovu dobijene diskriminativne funkcije je ustanovljena značajna razlika između dvije

formirane grupe ispitanika. Najvažniji i najopštiji nalaz je da i interni i eksterni lokus kontrole imaju direktan uticaj na čovjekoljubno ponašanje, i da su striktno vezani za njegove pojedine modalitete.

Dobijeni rezultati potvrdili su prethodne analize u kojima je ustanovljeno da lokus kontrole predstavlja značajnu determinantu različitih vidova moralnosti. Glavna razlika između grupa se ogleda u prihvatanju religioznih ideja i motiva sa kojima se pristupa pružanju pomoći drugima. Dok grupu sa dominantnim unutrašnjim lokusom kontrole karakterišu manja religioznost i pružanje pomoći koje može biti uzrokovano nekom dobiti ili nepodnošenjem nepravde, grupu sa dominantnim spoljnim lokusom kontrole karakterišu veći stepen saglasnosti sa religioznim idejama i pružanje pomoći radi usaglašavanja vlastitih postupaka sa normama koje važe u jednoj društvenoj zajednici. Sa obzirom na to da primijenjene multivarijantne metode predstavljaju samo jedno od mogućih rješenja u bavljenju podacima, ostaje dalje da se na drugačije načine provjere dobijeni odnosi lokusa kontrole sa humanističkim orijentacijama.

PSIHOLOGIJA LIČNOSTI I KLINIČKA PSIHOLOGIJA

RELACIJE IZMEĐU OSOBINA LIČNOSTI PREMA TEORIJI OSETLJIVOSTI NA POTKREPLJENJE I PETOFAKTORSKOG MODELA

Snežana Smederevac, Dušanka Mitrović, Petar Čolović i Nataša Ivković
Filozofski fakultet, Novi Sad- Odsek za psihologiju

Iako su epistemološke osnove modela baziranih na leksičkoj hipotezi i modela baziranih na psihobiološkom pristupu različite, istraživanja pokazuju da između njih postoje i mnoge sličnosti. Cilj ovog istraživanja usmeren je na utvrđivanje relacija između BIS/BAS skale (Carver & White, 1994), kao jedinog do sada konstruisanog instrumenta za procenu osobina ličnosti prema Grejovoj Teoriji osetljivosti na potkrepljenje i Neo-Pi-R (Costa & McCrae, 1992), instrumenta za procenu ličnosti prema petofaktorskom modelu. Prema Grejovoj teoriji, Sistem bihejvioralne aktivacije (BAS) zadužen je za kontrolu aktivnog pristupa i ponašanje koje je reakcija na signale nagrade, kao i "olakšanje" zbog izbegavanja kazne i povezan je sa osobinom impulsivnosti. Sistem bihejvioralne inhibicije (BIS) reguliše pasivno izbegavanje reakcija na signale kazne, ali uključuje i frustraciju zbog nedobijanja nagrade i povezan je sa osobinom anksioznosti. Ekstraverzija iz Ajzenovog modela može se posmatrati kao dimenzija koja je posledica ravnoteže između Sistema bihejvioralne inhibicije i Sistema bihejvioralne aktivacije, dok se Neuroticizam može posmatrati kao dimenzija opšte reaktivnosti Sistema bihejvioralne inhibicije i Sistema bihejvioralne aktivacije.

Pretpostavka je da će se ove relacije manifestovati i u odnosu na dimenzije Ekstraverzija i Neuroticizam iz petofaktorskog modela.

U istraživanju je učestvovalo 208 studenata Ekonomskog fakulteta u Subotici, čiji je zadatak bio apliciranje navedenih instrumenata.

U prvoj fazi statističke obrade podataka oba upitnika su podvrgnuta analizi glavnih komponenti. Primenjen je model Hotellingovih glavnih komponenti radi svodenja rezultata ispitanika na svakoj pojedinačnoj dimenziji na jednu latentnu dimenziju. Da bi se utvrdile relacije između prostora dimenzija ličnosti iz Grejove Teorije osetljivosti na potkrepljenje i pet dimenzija ličnosti iz petofaktorskog

modela korišćen je model regresione analize, u kom su faktorski skorovi na prvim glavnim komponentama Sistema bihejvioralne aktivacije i Sistema bihejvioralne inhibicije uključeni kao kriterijske varijable, a faktorski skorovi pet dimenzija ličnosti petofaktorskog modela kao varijable prediktori.

Povezanost celokupnog sistema varijabli NEO-PI-R i BAS, odnosno koeficijent multiple korelacije iznosi $R = 0,36$, što objašnjava oko 13% varijabiliteta između sistema i kriterijske varijable, a ta povezanost je značajna na nivou $p = 0,00$. U predikciji BAS-a značajne efekte ostvaruju dimenzije Ekstraverzija, Neuroticizam i Savesnost.

Povezanost celokupnog sistema varijabli NEO-PI-R i BIS, odnosno koeficijent multiple korelacije iznosi $R = 0,498$, što objašnjava oko 30% varijabiliteta između sistema i kriterijske varijable, a ta povezanost je značajna na nivou $p = 0,00$. U predikciji BIS-a značajne efekte ostvaruju dimenzije Neuroticizam i Savesnost.

Početne pretpostavke istraživanja su samo delimično potvrđene. Naime, pored dimenzija Ekstraverzija i Neuroticizam, u predikciji oba bihejvioralna sistema značajne efekte ostvaruje i dimenzija Savesnost. Sa druge strane, dimenzija Ekstraverzije ostvaruje značajan efekat samo u predikciji Sistema bihejvioralne aktivacije, ali ne i Sistema bihejvioralne inhibicije. Osobe koje postižu visoke skorove na dimenziji Neuroticizma i Savesnosti su anksioznije, a osobe koje postižu visoke skorove na Neuroticizmu, Ekstraverziji i Savesnosti su impulsivnije. Ne bi trebalo zanemariti podatak da se impulsivnost, čiji prostor egzistencije još uvek izaziva niz debata u okviru psihologije ličnosti, u okviru petofaktorskog modela ne nalazi u sklopu dimenzije Ekstraverzija, kao što pretpostavlja Grej, nego kao facet u sklopu dimenzije Neuroticizam. Imajući u vidu da je impulsivnost u Ajzenkovom reformulisanim modelu svoje mesto našla u okviru dimenzije Psihoticizam, koji je posmatrao kao kombinaciju dimenzija Savesnost i Prijatnost iz petofaktorskog modela, ovi rezultati idu više u prilog Ajzenkom reformulisanim PEN modelu, nego Grejovoj teoriji.

METRIJSKE KARAKTERISTIKE I KONSTRUKT VALIDNOST INSTRUMENTA ZA PROCENU LIČNOSTI PREMA MODELU PET VELIKIH DIMENZIJA LIČNOSTI

Petar Čolović, Snežana Smederevac i Dušanka Mitrović
Filozofski fakultet, Novi Sad- Odsek za psihologiju

Ovo istraživanje proizilazi iz teorijske koncepcije poznate kao leksička hipoteza, koja podrazumeva da je važne podatke o ličnosti moguće saznati na osnovu govornog jezika. Istraživanja u okviru leksičke hipoteze nastoje da na osnovu jezičkih termina identifikuju široke dimenzije koje bi predstavljale adekvatan opis ličnosti. Šesnaestofaktorski model Rejmonda Katela prvi je model ličnosti konstruisan na osnovu govornog jezika. Međutim, ponovljene analize Katelovih matrica interkorelacija, i više studija koje su usledile tokom narednih decenija, dosledno su potvrđivale petofaktorsku strukturu kao optimalan opis ličnosti. Termini kojima je označavano pet bazičnih dimenzija su se razlikovali u različitim istraživanjima, ali su se vremenom ustalili nazivi Neuroticizam, Ekstraverzija, Savesnost, Prijatnost (Saradljivost) i Otvorenost prema iskustvu. U ovom istraživanju, pošlo se od pretpostavke da je u srpskom jeziku moguće reprodukovati petofaktorsku strukturu ličnosti.

Osnovni cilj ovog istraživanja, sprovedenog na 627 ispitanika oba pola, usmeren je na proveru metrijskih karakteristika upitnika FIBI, prvog instrumenta za procenu ličnosti na osnovu modela "Pet velikih". Upitnik FIBI konstruisan je u okviru psiholeksičke studije čiji je predmet bio istraživanje faktorske strukture ličnosti na osnovu leksičkih opisa ličnosti u srpskom jeziku.

Psiholeksička studija u okviru koje je konstruisan upitnik FIBI pripada tzv. "emic" paradigmi, koja podrazumeva ateorijski pristup leksičkim istraživanjima ličnosti i korišćenje instrumenata konstruisanih na osnovu autentičnog jezičkog materijala. Upitnik UKL-7 (Smederevac, 2000), iz čijih je ajtema nastao FIBI, konstruisan je prema metodologiji Telegena i Volera, što implicira nepostojanje bilo kakve restrikcije u izboru opisa koji će biti uključeni u instrument. UKL-7 obuhvata sedam bazičnih osobina ličnosti od kojih 6 odgovara izvornim dimenzijama sedmofaktorskog modela Telegena i Volera (Waller, 1999). To su Negativna emocionalnost (Neuroticizam), Pozitivna emocionalnost (Ekstraverzija), Emocionalna kontrola, Savesnost, Neprijatnost i dve evaluativne dimenzije nazvane Pozitivna valenca i Negativna valenca. Iz ove kolekcije ajtema isključene su stavke koje mere evaluativne dimenzije i Emocionalnu kontrolu. Na preostalim ajtemima sprovedena je analiza glavnih komponenti. Prema Scree kriterijumu, zadržano je pet značajnih glavnih komponenti koje su rotirane Promax postupkom; pet Promax faktora nazvani su Neuroticizam, Ekstraverzija, Savesnost, Prijatnost i Konvencionalnost. U cilju poboljšanja faktorske valjanosti instrumenta, isprobano je nekoliko solucija, sa 60-85 ajtema, nakon čega je kao optimalno odabrano rešenje sa 69 stavki. Na osnovu izolovanih Promax faktora konstruisan je upitnik FIBI. Supskale FIBI-ja imaju dobru faktorsku valjanost i, izuzev skale Konvencionalnost, solidnu pouzdanost ($N\alpha=0,9096$, $E\alpha=0,8273$, $S\alpha=0,8321$, $P\alpha=0,8146$, $K\alpha=0,6861$), te veoma dobru reprezentativnost ($NnKMO=0,9422$, $EnKMO=0,8820$, $SnKMO=0,8694$, $PnKMO=0,8835$, $KnKMO=0,7445$) i homogenost ($Nh1=0,3861$, $Eh1=0,2420$, $Sh1=0,2923$, $Ph1=0,2389$, $Kh1=0,1541$; $Nh2=0,8449$, $Eh2=0,8060$, $Sh2=0,8180$, $Ph2=0,8487$, $Kh2=0,6661$). Konvergentna i diskriminativna valjanost upitnika FIBI proverene su izračunavanjem Pirsonovih koeficijenata korelacije supskala FIBI-ja i supskala upitnika BFI, 44-ajtemske operacionalizacije modela "Big Five" (John, 1999). Koeficijent korelacije između dimenzija Neuroticizma iz FIBI i Emocionalne stabilnosti iz BFI iznosi -0,766, korelacija između dveju dimenzija Savesnosti 0,728, između Prijatnosti iz FIBI i BFI 0,707, korelacija između dve dimenzije Ekstraverzije je 0,642, a Konvencionalnost je statistički značajno povezana jedino sa Savesnošću ($r=0,498$). Dimenzije Neuroticizam, Savesnost, Prijatnost i Ekstraverzija ekstrahovane u ovom istraživanju sadržinski su slične istoimenim dimenzijama izolovanim u istraživanjima u drugim kulturama. Dimenzija Konvencionalnost, koja se pojavila umesto očekivane Otvorenosti prema iskustvu, verovatno je rezultat zasićenosti srpskog jezika velikim brojem termina koji se odnose na tradicionalne norme ponašanja, pa i na rigidnost. S obzirom da se Otvorenost prema iskustvu u kros-kulturalnim istraživanjima najslabije reprodukuje, a ponekad i sasvim izostaje, ovakav rezultat može se smatrati potvrdom egzistencije konstruktata modela "Pet velikih".

DIMENZIJE LIČNOSTI ADOLESCENATA I PROCENA VASPITNIH
STILOVA RODITELJA**Jelisaveta Todorović i Snežana Stojilković**

Filozofski fakultet u Nišu

Vaspitavanje je trajan proces putem koga, pre svega, roditelji nastoje da poboljšaju strukturu psihičkih dispozicija dece i mladih, održe komponente ocenjene kao vredne, kao i spreče nastajanje dispozicija ocenjenih kao loše (Brecinka, prema Ivković 1999). Pritom roditelji teže da formiraju stabilne obrasce ophođenja prema deci, što se u literaturi označava kao *vaspitni stil*. Emocionalni činilac (ljubav, mržnja, nežnost, hladnoća) smatra se najvažnijom komponentom vaspitnih postupaka roditelja, koji odražava stavove roditelja i usmerava njihovo delovanje (Piorkowska-Petrović, 1990).

Deca različito doživljavaju i reaguju na primenjene vaspitne postupke. Tokom odrastanja neke procene roditeljskih postupaka se menjaju, kao što se i stavovi i postupci roditelja prilagodavaju uzrastu. Kako neke dispozicije ličnosti ostaju trajne pretpostavljamo da će i procena vaspitnog stila roditelja biti stabilna.

Cilj istraživanja je bio da se ispita da li postoje razlike u proceni vaspitnih stilova roditelja od strane adolescenata koji se razlikuju po svojim osobinama ličnosti. Osobine ličnosti određene su u skladu sa Ajzenkovim shvatanjem o postojanju tri bazične dimenzije ličnosti (ekstravertnost-introvertnost (E), neuroticizam-emocionalna stabilnost (N) i psihoticizam-normalnost (P), koje su procenjivane upitnikom EPQ (Lojk, 1979). Vaspitni stilovi roditelja određeni su saglasno Perisovom shvatanju i modifikaciji izvorne EMBU skale (Šaula, 1989) kao: **emocionalna toplina i prihvatanje, prezaštićivanje, odbacivanje, nedoslednost.**

Ispitivanjem je obuhvaćeno 280 učenika srednjih škola u Nišu, uzrasta 17 godina. Formirane su tri grupe ispitanika prema rezultatima na dimenzijama EPQ upitnika: 1. grupu činili su subjekti čiji je rezultat manji od AS celog uzorka najmanje za 1SD, 2. grupu činili su subjekti sa skorovima u rasponu $AS \pm 1SD$, a 3. grupu su činili subjekti sa skorovima većim od AS celog uzorka za 1SD i više.

Primenom analize varijanse ustanovljene su statistički značajne razlike u pogledu zastupljenosti procenjivanih vaspitnih stilova u pojedinim grupama ispitanika. Nalazi ukazuju da se procene ispitanih adolescenata razlikuju s obzirom na izraženost dimenzija psihoticizam i neuroticizam, ali ne i kad se poredi prema izraženosti ekstraverzije. Ispitanici sa najvišim skorovima na psihoticizmu u proseku su značajno više procenili vaspitni stil oba svoja roditelja kao odbacivanje, prezaštićivanje i nedoslednost u poređenju sa ispitanicima koji imaju niže skorove na ovoj dimenziji (tabela 1).

Tabela 1. Procenjeni vaspitni stilovi roditelja i dimenzija psihoticizam

	P skor1		P skor2		P skor3		F test
	AS	SD	AS	SD	AS	SD	
Nedoslednost majke	11.42	2.37	12.61	2.94	13.50	3.21	7.74**
Nedoslednost oca	10.68	3.25	12.23	3.71	13.28	3.92	7.64**
Odbacivanje majke	32.47	7.60	34.77	8.60	37.42	10.60	4.23*
Odbacivanje oca	30.56	9.93	33.34	10.21	37.78	13.37	5.69**

Prezaštićivanje majke	28.10	5.22	30.36	6.03	32.14	6.30	6.68**
Prezaštićivanje oca	26.01	7.87	27.98	7.34	29.94	7.56	3.61**
Prihvatanje majke	52.42	8.67	52.05	8.01	49.83	7.29	
Prihvatanje oca	48.23	14.12	48.57	10.80	46.03	10.83	

Ispitanici sa najvišim skorovima na neuroticizmu značajno su više procenili vaspitni stil roditelja kao odbacivanje, prezaštićivanje i nedoslednost u odnosu na ispitanike sa nižim skorovima na ovoj dimenziji (tabela 2).

Tabela 2. Procenjeni vaspitni stilovi roditelja i dimenzija neuroticizam

	N skor1		N skor2		N skor3		F test
	AS	SD	AS	SD	AS	SD	
Nedoslednost majke	11.00	2.51	12.28	2.73	13.60	3.20	10.11**
Nedoslednost oca	10.19	3.49	11.63	3.55	13.92	3.49	14.48**
Odbacivanje majke	30.62	4.30	34.59	9.16	36.50	8.81	5.35**
Odbacivanje oca	28.38	8.30	33.33	11.85	35.52	7.66	5.19**
Prezaštićivanje majke	26.68	4.41	29.99	5.85	31.90	6.40	9.18**
Prezaštićivanje oca	23.08	7.09	27.93	7.93	29.80	5.56	9.70**
Prihvatanje majke	52.43	7.67	52.01	8.53	51.08	7.16	
Prihvatanje oca	48.57	14.24	48.10	12.34	48.02	8.26	

Diskusija

Agresivnost je izraženija kod osoba sa povišenim psihotocizmom, što verovatno dovodi do češćih sukoba sa okolinom (Lojk, 1979); stoga adolescenti mogu imati utisak da ih roditelji više kontrolišu i da im uskraćuju ono što bi želeli. Shodno tome, oni mogu da vaspitne postupke svojih roditelja u većoj meri dožive kao odbacujuće, češće primećuju njihovu nedoslednost i imaju doživljaj pojačane kontrole.

Osobe sa visokim skorom na dimenziji neuroticizma su emocionalno nestabilne (Lojk, 1979), pa usled toga mogu biti osetljivije na nedoslednosti u roditeljskom ponašanju, na odbacivanje ali i na prezaštićivanje. Mada smo pošli od upitnika vaspitnih stilova u kome učenici procenjuju postupke roditelja, može se postaviti pitanje da li neprimereni vaspitni postupci roditelja pojačavaju postojeću dispoziciju ka psihotocizmu, koji prema Ajzenku označava nedostatak empatičnosti, emocionalnu distanciranost i sklonost usamljivanju, teže socijalno

prilagođavanje i potencijalno neprijateljstvo prema ljudima (Lojk, 1979). Kada je reč o neuroticizmu, u čijoj je osnovi emocionalna labilnost i preosetljivost, jasno je da nedosledno ponašanje roditelja može pojačati konfuziju kod dece i time ih dodatno destabilizovati pogotovu u adolescentnom periodu.

Literatura:

Ivković, M. (1999): *Obrazovanje u društvenom kontekstu*, Studentski kulturni centar, Niš.

Lojk, L. (1979): *Eysenckov upitnik ličnosti-Priručnik*, Zavod SR Slovenije za produktivnost dela, Ljubljana.

Piorkowska-Petrović, K. (1990): *Dete u nepotpunoj porodici*, Institut za pedagoška istraživanja, Prosveta, Beograd.

Saula, B. (1989): *Standardizacija Upitnika za procenu vaspitnih stavova roditelja*, Diplomski rad, Filozofski fakultet, Beograd.

KONCEPTUALNA I METRIJSKA REKONCEPTUALIZACIJA
PSIHOTICIZMA KAO BAZIČNE CRTE LIČNOSTI

Goran Knežević, Goran Opačić, Danka Savić* i Vesna Kutlešić

Filozofski fakultet, Beograd; Institut Vinča, Beograd*

Poznato je da su mere samoprocene, koje se odnose na različite aspekte šizotipalnih i disocijativnih simptoma, prediktivne za različite aspekte maladaptivnog ponašanja (npr. klinički poremećaji, kriminalno ponašanje, zloupotreba supstanci / zavisnost) (Eysenck & Eysenck, 1976). Indikatori konvergencije ovih simptoma ka jedinstvenom predmetu merenja su veoma visoki, čak i u detinjstvu (Momirović, Wolf, Džamonja & Hošek, 1993). To sugeriše da su ovi simptomi indikatori snažne i stabilne crte, ili više njih, koje su odgovorne za ustrojstvo relevantnih oblika ponašanja ljudskih bića već tokom ranih faza individualnog razvoja. Svoju najznačajniju teorijsku artikulaciju ideja o postojanju stabilne crte koja stoji u osnovi ove simptomatologije dobija u Ajzenkovoju teoriji ličnosti (Eysenck, 1994). Iako se slažemo sa većim delom Ajzenkove konceptualizacije dimenzije psihotizma, ona pati od ozbiljnih nedostataka (uključenje indikatora koji slabo konvergiraju ka pretpostavljenom predmetu merenja, njihova metrijska i genetička heterogenost, neuključivanje sržnih indikatora psihotizma). Važnost ove dimenzije za komprehenzivan opis ličnosti ilustruje i činjenica da Neuroticizam-Ekstraverzija-Otvorenost Revidirani Inventar Ličnosti (NEO PIR: Costa & McCrae, 1992), baziran na modelu ličnosti Velikih Pet (modelu koji pledira na komprehenzivnost u opojmljenju strukture ljudske ličnosti, ali koji ne sadrži ovu dimenziju ličnosti), ne omogućava razlikovanje psihotičnih od nepsihotičnih pojedinaca, kao i efikasnu detekciju i razlikovanje drugih neprilagođenih oblika ljudskog ponašanja.

Cilj istraživanja je redefinicija koncepta psihotizma tako što će se identifikovati distinktni modaliteti koji snažno konvergiraju ka pretpostavljenoj opštoj crti-psihotizmu. Različiti modaliteti psihotizma su procenjeni pomoću dvadeset i tri najčešće citirane skale u domaćoj i stranoj literaturi, namenjene merenju bazične šizotipalno-disocijativne simptomatologije i srodnih simptoma. Početni uzorak sastojao se od 2 978 učenika, iz slučajnim putem odabranih srednjih škola sa teritorije Republike Srbije. Iz početnog uzorka isključeno je 758 ispitanika, koji nisu zadovoljili relativno stroge kriterijume validnosti. Preostali uzorak sačinjavao je 2193 srednjoškolaca, i to 41% muškog i 59% ženskog pola,

između 16 i 19 godina starosti ($M=17.78$ godina, $SD=.56$). Subjekti su ispitivani na 23 različite mere samoprocene, koje ocenjuju šizotipalno-disocijativnu, i srodnu simptomatologiju. Školski psiholozi su bili obučeni za zadavanje ovih instrumenata.

Analizom glavnih komponenti (korišćeno je i nekoliko algoritama faktorske analize) ekstrahovano je deset faktora: opšta egzekutivna disfunkcija, šizotipalnost-disocijacija, hipomanija, paranoja, depresivnost, zaravnjeni afekt, magijsko mišljenje, apsorpcija, somatoformna disocijacija, i anhedonija. Dimenzija anhedonije je isključena, zbog toga što nije bila zasićena prvom glavnom komponentnom ekstrahovanom iz svih devet faktora. Zasićenja preostalih devet faktora prvom glavnom komponentom iznosila su .50 i više. Predloženih osam dimenzija ekstrahovano je analizom glavnih komponenti (korišćeno je i nekoliko algoritama faktorske analize) 115 subskala koje su sastavljene od manjih grupa ajtema iz početne baze od preko hiljadu ajtema. Ove grupe ajtema izvedene su iz pomenute dvadeset i tri skale samoprocene koje se odnose na šizotipalno-disocijativnu, i srodnu simptomatologiju. Ovih devet dimenzija treba tretirati kao modalitete koji snažno konvergiraju ka jedinstvenoj opštoj bihejvioralnoj dispoziciji. Sadašnji model razlikuje se od medicinskog modela konceptualno, a od Ajzenkove operacionalizacije sadržinski. Predloženi model tvrdi da psihotični poremećaji predstavljaju ekstrem na kontinuumu pre nego diskretne bolesne procese, kako se inače tretiraju u medicinskom modelu. U tom smislu se predstojeći model slaže sa Ajzenkovom konceptualizacijom psihotizma. S druge strane, model se ne slaže sa Ajzenkovim uključivanjem agresivnosti i impulsivnosti u indikatore psihotizma. Isto tako ovim modelom se predlaže uzimanje u obzir indikatora kakvi su disocijacija, depresija, somatoformni simptomi, magijsko mišljenje i apsorpcija, koji nedostaju u Ajzenkovo konceptualizaciji.

Smatramo da su bez Psihotizma kao dimenzije ličnosti, čak i najsvuobuhvatniji i široko podržani modeli ličnosti, kao što je to model Velikih Pet, nedovoljni za objašnjenje i predviđanje važnih aspekata maladaptivnog ponašanja. Zato verujemo da je dimenzija Psihotizma, identifikovana u našem istraživanju, heuristički i praktično vredna ekstenzija petofaktorske konceptualizacije bazične strukture ličnosti. U narednim istraživanjima će se ispitati da li bi psihotizam trebalo dodati kao šesti faktor petofaktorskom modelu, ili bi ga trebalo uključiti kao dodatnu sub-dimenziju nekom od postojećih faktora.

NEKE METRIJSKE KARAKTERISTIKE INVENTARA ZA MERENJE
DEZINTEGRACIJE KONATIVNIH FUNKCIJA DELTA-9
ADMINISTRIRANOG STUDENTIMA PSIHOLOGIJE

Goran Knežević, Goran Opačić, Iva Čukić, Lana Vučićević i Luka Knežević-Strika

Filozofski fakultet, Beograd

Uzorku od 171-og studenta prve i druge godine psihologije (17% osoba muškog pola i 83% osoba ženskog pola; $M=19.93$ godina, $SD=1.64$) zadat je instrument DELTA-9 sa ciljem provere njegovih metrijskih karakteristika na uzorku nezavisnom od onog koji je poslužio za njegovu konstrukciju. Takođe, analizirana je mogućnost detekcije distinktnih skupina ispitanika pomoću nevedenog instrumenta u ovoj, po bazičnim konativnim i kognitivnim karakteristikama, relativno homogenoj skupini ljudi.

DELTA-9 je namenjen merenju modaliteta psihoticizma ili dezintegracije konativnih funkcija (Knežević, Opačić, Savić & Kutlešić, 2005). Modelom koji stoji u osnovi ovog instrumenta pretpostavlja se postojanje 9 modaliteta psihoticizma: opšta egzekutivna disfunkcija, shizotipalnost/disocijacija, hipomanija paranoja, depresivne deluzije, somatoformna disocijacija, zaravnjen afekat, apsorpcija i magijsko mišljenje. Analiza metrijskih karakteristika pokazuje da se radi o visoko pouzdanom psihološkom mernom instrumentu: koeficijent pouzdanosti poznat kao Cronbach-ova α za svaku od osam skala je premašivao vrednost .90; koeficijent pouzdanosti u α Guttman-ovom prostoru poznat kao Guttman-Nicewinderov-a mera pouzdanosti je za svaku od skala premašivao vrednost .95; koeficijent homogenosti poznat kao Momirovićeva mera h^2 je uzimao vrednosti između .50 i .72; Kayser-Mayer-Olkinova mera reprezentativnosti je iznosila najmanje .97, a Kaiser-Riceova mera reprezentativnosti najmanje .85.

Svaka od skala je visoko zasićena generalnim faktorom dezintegracije konativnih funkcija (najniže zasićenje je imala skala magijskog mišljenja, .72, a najviše skala somatoformne disocijacije, .91). Dakle, u ovoj populaciji registrovana je veoma snažna konvergencija modaliteta dezintegracije konativnih funkcija ka pretpostavljenom zajedničkom latentnom generatoru varijanse identifikovanom kao psihoticizam ili opšti factor dezintegracije konativnih funkcija. Indikatori strukturnih relacija merenih varijabli kod grupa sa različitim nivoom izraženosti konativne dezorganizacije ukazuju na mogućnost da je pojačana patologija u vezi sa smanjenjem povezanosti između navedenih modaliteta, tj. povećanjem generalizovane varijanse opisanog prostora. Drugim rečima, može se postaviti radna hipoteza da kod grupa ljudi čije je maladaptivno ponašanje uzrokovano konativnom dezorganizacijom treba očekivati smanjenje korelacija između modaliteta i njihovu slabiju zasićenost opštim faktorom dezintegracije konativnih funkcija.

Skalama DELTE-9 identifikovano je pet grupa ispitanika koje su se mogle veoma efikasno diskriminisati u prostoru konativne dezintegracije (sa verovatnoćom uspešne klasifikacije koja je premašivala 94%). Prva grupa (34% ispitanika) je karakteristična po veoma niskoj zastupljenosti indikatora dezintegracije konativnih funkcija. Drugu grupu (27%) karakteriše umerena zastupljenost indikatora konativne dezorganizacije. Treća grupa (12%) je niska na opisanim modalitetima, izuzev na zaravnjenom afektu i apsorpciji. Ispitanici četvrte grupe (21%) takođe imaju niske skorove na merenim dimenzijama izuzev na apsorpciji. U petoj grupi (5%) su se našli ispitanici sa klinički upadljivim vrednostima na merenim dimenzijama. Na linearnom kompozitu koji najsnažnije diskriminiše detektovane skupine ispitanika (kanoničkim koeficijentom korelacije od preko .94) oni su udaljeni od preostalih grupa otprilike 8 SD. Na istoj funkciji prve dve skupine ispitanika su udaljene 5 SD jedna od druge. Snažna diskriminacija subgrupa unutar jedne konativno i kognitivno relativno homogene populacije kakvu predstavljaju studenti psihologije (ili bar homogene u odnosu na ono što se smatra uobičajenim markerima shizotipalno/disocijativnih poremećaja) još je jedan empirijski podatak (pored navedenih mernih karakteristika ovog testa) koji govori o važnosti osobina koje su predmet merenja ovog instrumenta za objašnjenje individualnih razlika, a samim tim, i bolje ukupno razumevanje ljudskog ponašanja.

KRATAK TEST GLOBALNOG INTELEKTUALNOG
FUNKCIONISANJA (TOP)

Petar Kostić

Filozofski fakultet u Nišu

Prema već klasičnoj Vekslerovoj definiciji inteligencija je "globalna ili kompleksna sposobnost pojedinca da postupa svrsishodno, misli razumno i efikasno tretira svoju okolinu" (Berger, 1989). Ovako definisana inteligencija postaje funkcija ličnosti kao celine. Tako definisana inteligencija operacionalizovana je preko deset subtestova u sklopu neke od Vekslerovih skala (WISK, WB) koje se zadaju individualno, a testiranje traje više sati. Problemsko pitanje, od kojeg se polazi u ovom radu, jeste može li se konstruisati ekonomičniji test, koji bi inteligenciju merio kao faktor ličnosti.

Opis testa

TOP ("Test opšte pameti") je merni instrument namenjen istovremenom zahvatanju intelektualnih funkcija, osetljivosti za probleme i sposobnosti njihovog rešavanja, izazivajući jednovremno snagu procesiranja (ukupno vreme rada je 30 minuta) i brzinu (kvantitet uratka se meri svakih pet minuta sukcesivno). Sastoji se od 32 stavke u kojima ispitanik najpre uočava problem, a zatim ga rešava (po uzoru na "Problemski test" Bujas-Sabo-Kolesarić, 1989). Stavski materijal je raznovrstan: brojevi, slova, reči, rečenice, logičke formule, slike... Čak se i pismo (ćirilica-latinica) menja od zadatka do zadatka, mada dominira ćirilica. Raznovrsni su i principi konstrukcije problemskih sadržaja: edukcije korelata i relacija, prekinuti nizovi i semantička redefinicija itd. Strategija sadržaja i principa intelektualnog funkcionisanja je naizmenična tako da primorava ispitanika da uvek iznova (kod svakog zadatka) menja taktiku traganja za problemom i njegovog potonjeg rešavanja. Ukupan skor na testu je kompozit težinom ponderisanih kvantiteta i kvaliteta uratka.

Metrijske karakteristike

Uzorak ispitanika (N=988) muškog pola, starosti od 18 do 52 godine, različitog obrazovnog nivoa (od osnovnoškolskog do postdiplomskog) ispitan je u selekcijskoj situaciji (u grupama od 5-20 ispitanika), pa su utvrđene metrijske karakteristike testa.

Test je potpuno objektivna - pregleda se računarskim programom. Pouzdanost testa, Alpha je .87. Sve stavke su diskriminativne u odnosu na ekstremne medijske grupe ukupnog skora: prosečna razlika Gg-Dg iznosi .42 u intervalu .12 do .65. Za praktičnu upotrebljivost bilo kog testa najznačajniji su, svakako, indeksi valjanosti. Najubedljivija je konkurentna valjanost spram veličine efekta pet testovnih prediktora na četiri spoljašnja kriterijuma. Prediktori, osim ukupnog skora TOP-a, su dva testa verbalnih sposobnosti (Stevanovićeve verbalne serije, testovi 2 i 4), test prostornih (iz DAT-a) i perceptivnih sposobnosti (iz KOG-3, Momirović, Volf i Džamonja). TOP je najbolji prediktor za školsku spremu (.50), uspeh u školi (.40), ocenu iz matematike (.33) i vladanja (.148). Od 20 koeficijenata korelacije tek u dva slučaja neki drugi prediktori su viši numerički, ali ne značajno statistički, od TOP-a: Test relacija bolje prognozira školski uspeh (.41), a Stevanovićev test-2 korelira više sa procenom vladanja (.151). Višestruko regresijsko predviđanje sa svim prediktorima bilo kog od navedenih kriterijuma nema ni praktičnih ni statistički značajnih efekata. Dakle, korisna varijansa sklopa prediktora, u modelu višestruke regresije, efikasno je linearno pre pokrivena samim TOP-om. Posebna prednost je mogućnost da se stavke relativno brzo i lako zamenjuju novim koje provociraju iste intelektualne

operacije, čime se eliminiše ugrožavanje testovne valjanosti: efekti senzitivizacije i razmene iskustava među ispitanicima (Fajgelj, 2004, s.168).

Stavski materijal i principi konstrukcije mogu se prilagoditi posebnim uzoračkim zahtevima tako da se, osim intelektualnih, zahvataju i druge osobine ličnosti: motivacija, interesovanja, sistematičnost u radu, planiranje raspoloživog vremena... Tome u prilog govori nalaz da, od 35 domena i aspekata ličnosti (NEO PI-R, Knežević, Džamonja-Ignjatović i Đurić-Jočić, 2004), samo sedam (1/5) nema značajnih korelacija sa ukupnim skorom TOP-a. Najveća veličina efekta ($r=.355$) je između ukupnog skora i aspekta dominacije (E3).

Zaključak

Na osnovu svega izloženog zaključujemo da je ovim istraživanjem dat pozitivan odgovor na problemsko pitanje. Dakle, moguće je konstruisati kratke testove koji će, zahvatajući najvažnije indikatore intelektualnog funkcionisanja, meriti inteligenciju kao izraz ličnosti u njenom totalitetu (njena, ne samo kognitivna, već i konativna svojstva).

Literatura

1. Berger J. (1989): *Psihodijagnostika*, Nolit, Beograd.
2. Bujas Z., Sabo S. i Kolesarić V. (1989): *Problemni test*, nepoznat izdavač, Zagreb.
3. Fajgelj, S. (2004): *Metode istraživanja ponašanja*, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd
4. Knežević G., Džamonja-Ignjatović T. i Đurić-Jočić D. (2004): *Petofaktorski model ličnosti*, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd
5. Momirović K., Volf, B. i Džamonja, Z. (1992), *KON-6 kibernetička baterija konativnih testova*, Savez društava psihologa Srbije, Beograd.
6. Stevanović B. (2003): *Verbalna serija*, Savez društava psihologa Srbije, Beograd

RELACIJE IZMEĐU ANKSIOZNOSTI I KOMPLEKSA SUPERIORNOSTI

Uroš Lazić

Filozofski fakultet u Novom Sadu

Različiti autori, u zavisnosti od svojih teorijskih opredeljenja konstrukt anksioznosti razumeju i operacionalizuju na različite načine. Mi smo se odlučili za nešto obuhvatniju definiciju anksioznosti, kao sklonosti ka ispoljavanju odgovora karakterističnih za emociju straha (I. Ignjatović, 1981), pri čemu se razlikuju dva tipa ovih odgovora: iktoidni (tendencija ka motornoj ukočenosti) i raptoidni (sklonost ka bežanju iz ugrožavajućih situacija). Ovakvo određenje, na bihevioralnom i fiziološkom planu, subsumira većinu različitih teorijskih gledišta, a u isto vreme predstavlja nomološku okosnicu iz koje su razvijeni instrumenti korišćeni u ovom istraživanju. Komplex superiornosti, u svojoj izvornoj konceptualizaciji, jeste dinamski pojam iz Adlerove individualno psihološke teorije. U ovom radu je shvaćen u okviru dimenzionističkog pristupa, kao veća ili manja sklonost odraslih osoba ka doživljaju vlastite superiornosti.

Problem

Onovni problem koji nas je podstakao na sprovođenje ovog istraživanja može se formulisati kroz pitanje: da li su i na koji način pojedini aspekti kompleksa superiornosti povezani sa sklonošću ka anksioznom (iktoidnom i raptoidnom) reagovanju.

Metod

Uzorak ispitanika činilo je 132 studenta Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, oba pola i starosnog raspona od 19 do 30 godina. Za procenu kompleksa superiornosti korišćen je upitnik SUCOMP (I. Ignjatović i saradnici, 1995) koji se sastoji od 38 tvrdnji, uz koje stoje petostepene skale likertovog tipa. Za mernje anksioznosti upotrebljene su skraćene S-R skale: LED (skala za procenu anksioznosti iktoidnog tipa) i BEG (skala za procenu raptoidne anksioznosti). Obe ove skale sastoje se od opisa 12 ugrožavajućih situacija i 9 anksioznih reakcija. Svaka od situacija uparena je sa po tri različite reakcije, pri čemu svaka reakcija ima po pet stupnjeva intenziteta. Otuda je ukupan broj čestica u obe S-R skale 36. Sva tri uporebljena instrumenta pokazuju veoma dobre metrijske karakteristike (koeficijent pouzdanosti α je veći od 0.9 za svaki od njih). Istraživanje je sprovedeno tokom juna 2004 godine, i to tako što je baterija testova aplicirana grupno u trajanju od 45 minuta. Statistička obrada podataka realizovana je u programskom paketu STATISTICA for Windows 6.0.

Rezultati

Analizom glavnih komponenti, na osnovu scree kriterijuma, prostor SUCOMP-a je redukovao na osam glavnih komponenti, koje objašnjavaju 61 % ukupne varijanse sistema. Ekstrahovane glavne komponente zatim su rotirane u normalizovanu Varimaks poziciju i nakon uvida u matricu faktorske strukture interpretirane kao: permanentna potreba za prikazivanjem vlastite uspešnosti kroz hvalisavost; umišljena intelektualna superiornost u funkciji prikrivanja intenzivne nesigurnosti i anksioznosti; superiorna isključivost kroz hostilni individualizam; realna uspešnost; osionog omalovažavanje drugih u funkciji održavanja idealizovane slike o sebi; ekspanzivna mesijanska nametljivost i projektovana agresija; samoodržavanje superiornog životnog stila i faktor aktivne samozaštite agresijom. S-R skale Led i Beg faktorizovane su u prostoru reakcija i to tako da su u daljoj obradi zadržane prve glavne komponente kao reprezentivi respektivnih iktoidnih i raptoidnih reakcija.

Kanoničkom korelacionom analizom najpre su ispitane relacije devet iktoidnih reakcija i osam faktora kompleksa superiornosti, pri čemu je izolovan jedan par statistički značajnih ($p < 0.05$) kanoničkih faktora, čiji koeficijent kanoničke korelacije iznosi 0.541. Pozitivan pol kanoničke dimenzije iz prostora kompleksa superiornosti u najvećoj meri određuje faktor umišljene intelektualne superiornosti u funkciji prikrivanja intenzivne nesigurnosti i anksioznosti, kao i faktor ekspanzivne mesijanske nametljivosti i projektovane agresije. Negativan pol ove dimenzije definisan je faktorom realne uspešnosti i faktorom permanentnog prikazivanja vlastite uspešnosti kroz hvalisavost. Kanonička dimenzija iz prostora iktoidnih reakcija definisana je pozitivnim saturacijama praktično svih iktoidnih reakcija uvrštenih u model.

Između skupa raptoidnih reakcija i faktora kompleksa superiornosti takode je izolovan jedan par statistički značajnih ($p < 0.05$) kanoničkih faktora sa koeficijentom kanoničke korelacije od 0.545. Pozitivan pol kanoničke dimenzije iz prostora kompleksa superiornosti određen je faktorom realne uspešnosti i faktorom ekspanzivne mesijanske nametljivosti i projektovane agresije, dok je negativan pol ove dimenzije definisan faktorom osionog omalovažavanja drugih u funkciji održavanja idealizovane slike o sebi i faktorom aktivne samozaštite agresijom. Kanonička dimenzija iz prostora raptoidnih reakcija pozitivno je saturisana praktično svim raptoidnim reakcijama koje su obuhvaćene analizom.

SPECIFIČNE KARAKTERISTIKE BRAČNE VEZE I PARTNERSKI
AFEKTIVNI OBRAZAC KOD ANKSIOZNO-DEPRESIVNIH
PACIJENATA I NORMALNIH SUBJEKATA

Jelena Želeskov

Filozofski fakultet Novi Sad

Rad se bavi ispitivanjem odnosa bračnog partnerskog afektivnog obrasca i specifičnim karakteristikama bračne veze. Termin partnerski obrazac deo je teorije afektivnog vezivanja Džona Bolbija koja je nastala šezdesetih godina prošlog veka. Ovu teoriju razradili su Brennan, Klark i Šejver (Brennan, Clark and Shaver, 1998) utvrdivši da u odrasloj dobi kao i u detinjstvu postoje četiri obrasca odrasle afektivne vezanosti koja su određena dimenzijama anksioznosti i izbegavanja.

Cilj istraživanja: Utvrditi značajnost razlika između specifičnih karakteristika bračne veze i obrazaca bračne afektivne vezanosti kod normalnih i anksiozno-depresivnih bračnih partnera

Hipoteza: Postoje značajne razlike između specifičnih karakteristika bračne veze i obrazaca bračne afektivne vezanosti kod normalnih i anksiozno-depresivnih bračnih partnera.

Metodološki deo

Varijable: neurotičnost/normalnost, bračni obrazac afektivne vezanosti, deca u braku, roditeljski brak, zadovoljstvo/nezadovoljstvo brakom, broj ljubavnih veza dužih od jedne godine pre braka, najduža ljubavna veza pre braka, stupanje u seksualne odnose, zadovoljstvo seksualnim životom u braku, pažnja partnera, poverenje u partnera

Uzorak: 30 anksiozno-depresivnih pacijenata i 30 normalnih subjekata. Uzorak je bio ujednačen po polu, uzrastu (od 35-55 godina), obrazovanju i dužini braka.

Instrumenti: Skala obrazaca afektivne vezanosti u partnerskoj vezi (Brennan, Clark and Shaver, 1998), KON6 (Momirović i sar., 1992), Upitnik za prikupljanje podataka o specifičnim karakteristikama bračne veze (Želeskov, 2003)

Rezultati

Kada se posmatra ceo uzorak dobijaju se rezultati koji pokazuju da postoji statistički značajna razlika između specifičnih karakteristika bračne veze i obrazaca bračne afektivne vezanosti. Varijabla deca u braku, statistički značajno se razlikuje u odnosu na obrasce bračne afektivne vezanosti, pa tako bračni parovi kod kojih jedan od partnera pripada preokupiranom obrascu vezanosti češće nemaju decu. Kod varijable roditeljski brak utvrđeno je da oni koji pripadaju nesigurnim obrascima partnerske afektivne vezanosti potiču uglavnom iz problematičnih porodica i to da osobe sa preokupiranim obrascem potiču iz razvedenih brakova, a sa plašljivim obrascem iz loših brakova kao i iz brakova gde je jedan od roditelja umro. Oni koji pripadaju sigurnom obrascu statistički značajno ne potiču iz razvedenih već iz dobrih brakova. Jos jedna razlika koja se pokazala značajnom na celom uzorku je zadovoljstvo brakom, kao i seksualnim životom u braku. Ispitanici koji imaju nesigurne obrasce bračne afektivne vezanosti manje su zadovoljni brakom i seksualnim životom u braku u odnosu na one koji imaju sigurne obrasce. Takođe, osobe koje pripadaju nesigurnim obrascima manje su zadovoljne pažnjom koju im poklanja partner u odnosu na osobe sa sigurnim obrascem.

Na poduzorku anksiozno-depresivnih pacijenata dobijena je značajna razlika na varijabli broj ljubavnih veza dužih od jedne godine pre braka, dok je na

poduzorku normalnih bračnih partnera dobijena je značajna razlika na varijablama zadovoljstvo brakom i seksualni odnosi. Ako se analiziraju obrasci na poduzorku anksiozno-depresivnih partnera, dobija se da su oni koji imaju preokupirani obrazac imali statistički značajno više ljubavnih veza dužih od jedne godine pre braka u odnosu na osobe sa plašljivim obrascem. Na poduzorku normalnih partnera osobe sa sigurnim obrascem kasnije su stupale u seksualne odnose u odnosu na one sa plašljivim obrascem, a takođe i oni koji su imali preokupirani obrazac kasnije su stupali u seksualne odnose spram plašljivih. Oni koji su imali sigurni obrazac zadovoljniji su brakom u odnosu na one sa preokupiranim obrascem, dok su oni koji imaju plašljivi obrazac zadovoljniji brakom od osoba sa izbegavajućim obrascem.

Diskusija

Na osnovu dobijenih rezultata može se zaključiti da je potvrđena hipoteza o značajnim razlikama između obrazaca bračne afektivne vezanosti i specifičnih karakteristika bračne veze kod anksiozno-depresivnih i normalnih bračnih partnera. Na kraju, rezultati koji su dobijeni pružaju mogućnosti za kasnija istraživanja u ovom domenu koja bi mogla da još bolje i jasnije razmotre dobijene razlike.

STANJA I ODNOSI U PORODICI KOD DECE SA ENUREZOM

Olga Veselinović

Filozofski fakultet, Beograd

Problem istraživanja:

Enureza predstavlja značajan problem kako zbog njene učestalosti, tako i zbog ograničenja koja stvara u socijalnom životu deteta. S druge strane, kada govorimo o poremećajima u detinjstvu, ne smemo zaboraviti porodicu, jer u njoj dete živi, raste i razvija se.

Ipak, teorijski pristupi koji se bave enurezom (bez obzira da li oni pripadaju psihoanalitičkoj, bihejvioralnoj ili organskoj grupi) uglavnom su individualistički orijentisani. Fokus se stavlja samo na dete, šta ono želi i očekuje, sa čim se bori, šta želi da nam kaže, kakvi su mu geni i kako je vaspitano (Fenihelel, 1961; Johnson, 1998; Tadić, 2002). Porodica se negde i spominje, ali zanemaruje se interakcija, na porodicu se ne gleda kao na celinu, već se svaki član posmatra pojedinačno.

Porodična terapija, odn. sistemski pristup koji stoji u njenoj osnovi, nudi ono što su do sada postojeća teorijska tumačenja enureze zaboravljala. Na značaju dobija kontekst u kome dete živi, kao i interakcija među članovima porodice (Gurman i Kniskern, 1981).

Ovim pristupom je omogućeno da pridemo bliže i celoj porodici u kojoj dete živi, da vidimo kakvi tu odnosi vladaju, kakva je komunikacija, kakve su uloge i pravila, granice.

Cilj: Ispitivanje stanja i odnosa u porodici deteta sa enurezom.

Metod: Istraživanjem je obuhvaćena 51 porodica, odnosno 153 ispitanika. Uzorak je nameran. Eksperimentalnu grupu čine 23 porodice sa decom kod koje je dijagnostikovana enureza, a kontrolnu 28 porodica dece bez dijagnostikovane enureze. Deca u obe grupe su ujednačena po inteligenciji (kategorija-prosečna inteligencija) i uzrastu (5-10 godina). Za ispitivanje stanja i odnosa u porodici upotrebljen je upitnik GRADIR (Knežević, 1994) i poluprojektivni test Inventar porodične povezanosti - IPP (prema Mitić, 1997). U obradi su korišćeni t-test i kanonička diskriminaciona analiza.

Rezultati i diskusija: Primenom kanoničke diskriminacione analize dobijena je značajna diskriminativna funkcija koja omogućava razlikovanje eksperimentalne od kontrolne grupe, i nazvana je potencijal porodice za disfunkcionalno reagovanje. Porodice dece sa enurezom nalaze se visoko na ovoj funkciji, za razliku od porodica kontrolne grupe (centroidi grupa na diskriminativnoj funkciji - EG: .592; KG: -.465).

Komponente koje čine diskriminativnu funkciju, a najviše doprinose razlikovanju EG i KG, su – *individuacija* ($r = -.775$, $p < 0.01$), *demokratičnost* ($r = -.706$, $p < 0.01$), *glad* ($r = -.705$, $p < 0.01$), *razmena* ($r = -.643$, $p < 0.01$) - GRADIR i *prosečna distanca u sadašnjoj situaciji* ($r = .392$, $p < 0.05$) - IPP.

Primenom t testa dobijamo jasniju sliku o razlikama između eksperimentalne i kontrolne grupe na pomenutim dimenzijama.

	Porodice		t	df	značajnost
	EG	KG			
Individuacija	71.93	84.57	-3.065	31.9	0.004** ¹
Demokratičnost	73.17	83.73	-2.769	32.1	0.009**
Glad	81.00	87.82	-2.527	31.5	0.017*
Razmena	73.89	81.46	-2.327	29.9	0.027*
Distanca u sadašnjoj s.	9.30	6.71	3.952	42.5	0.000**

Tabela 1. Aritmetičke sredine i statistička značajnost razlika između porodica EG i KG

Kao što vidimo, porodice dece sa enurezom odlikuje *manji stepen individuacije*, granice između subsistema nisu dovoljno definisane i ograničene. Ove porodice odlikuje u izvesnoj meri krut sistem pravila i uloga, svaka promena ih plaši i predstavlja pretnju koja može da ugrozi tako definisan sistem (*manji stepen demokratičnosti*).

U tom opštem sprečavanju samostalnosti i održavanju istog, takozvanog balansa, nije ni čudo što dete ostaje u zavisnom položaju, što ne prelazi normalno neke razvojne stepenice, i ostaje u stadijumu «male bebe», odn. «piški».

Pitanje koje se nameće je da li ovo držanje deteta u poziciji male bebe ima ulogu držanja roditelja na okupu kroz angažovanje oko deteta, odn. «problema»?

Iako ove porodice odlikuje prepletenost granica i podržavanje zavisnosti, to ne vodi pravoj bliskosti. *Emotivna razmena je manja*, jer upravo poštovanje nečije samostalnosti odražava pravu toplinu i adekvatnu interakciju. Manifestaciju te lažne bliskosti predstavlja i velika distanca među članovima koju svi članovi porodice opažaju (*veća prosečna distanca u sadašnjosti* u eksperimentalnoj grupi).

Moguće je da "vezanost" članova jednih za druge ima samo funkciju odbrane od promena, jer svako samostalno delovanje i razvoj dovodi i do menjanja.

Takođe porodice dece sa enurezom su u manjoj meri, nego porodice KG, zadovoljne koliko uopšte odnosi u porodici ispunjavaju neke njihove potrebe i očekivanja (*značajno niži skor na dimenziji glad*).

¹ Sa dve zvezdice su označene statistički značajne razlike na nivou 0.01
Jednom zvezdicom su označene statistički značajne razlike na nivou 0.05

Komentar: Možemo zaključiti da u proučavanju, razumevanju i terapiji enureze, dete ne treba da bude jedino koje će biti stavljeno u fokus, već je potrebno posmatrati i širi kontekst u kome ono živi.

Dobijeni rezultati nam sugerišu na potrebu za uključivanjem porodice u terapiju enureze, kao i za drugim istraživanjima na ovu ili sličnu temu.

Literatura:

- Fenichel, Oto (1961) Psihoanalitička teorija neuroza, Medicinska knjiga, Zagreb
 Gurman, A., Kniskern, D. (1981) Handbook of family therapy, Brunner-Mazel, New York
 Johnson, M. (1998) Nocturnal enuresis, Urologic Nursing, December 1998, 18(4) p. 259-273
 Knežević, G. (1994) Tipologija porodice i ličnost maloletnih delikvenata, Neobjavljeni rukopis (magistarski rad, Filozofski fakultet, Odeljenje za psihologiju)
 Mitić, M. (1997) Porodica i stres, Institut za psihologiju IP "Žarko Albulj", Beograd
 Tadić, N. (2000) Psihijatrija detinjstva i mladosti, Naučna knjiga, Beograd

SPISAK UČESNIKA

Altaras, A	48, 49, 51	Milin, P	40
Andelković, D	41, 43, 45	Mitrović, D	86, 87
Antić, S	60	Morača, J	65
Arsenović Pavlović, M	66	Novaković, M	81
Bošković, N	80	Ognjenović, P	11
Buđevac, N	45	Opačić, G	91, 92
Bugarčić, M	81	Pantelić, A	33, 43
Čekrlija, Đ	83, 84	Pavlović, J	69
Ćirić, D	65	Pejić, B	20, 21
Čolović, P	86, 87	Pešić, J	54, 55, 62, 63
Čukić, I	91	Pešikan, A	62, 68
Davidovski, J	12, 13, 15	Petrov, J	69
Demić, N	80	Petrović, B	80
Đerković, N	81	Petrović, M	51
Dinić, B	58	Petrović, N	71, 72
Dušanić, S	75, 76	Puhalo, S	84

Eškirović, B	66	Putnik, B	43
Filipović Đurđević, D	25, 36, 38	Radonjić, A	10
Grbić, A	81	Savić, D	91
Gvozdenović, V	3	Savić, M	41, 43, 45
Hanak, N	57	Smederevac, S	86, 87
Hedrih, V	78	Spasić, I	12, 13, 15
Ivić, I	62	Stanojević, J	83
Ivković, N	86	Stepanović, I	54, 55
Jablan, B	66	Stevanov, J	8
Jakić, M	30, 43	Stojković, I	60
Jolić, Z	66	Škorc, B	19, 65
Jovanović, A	69	Todorović, A	52
Knežević, G	91, 92	Todorović, D	4
Knežević-Strika, L	92	Todorović, J	88
Kostić, A	30, 33, 38	Tomović, M	23
Kostić, P	93	Tošković, O	5
Krstić, K	52	Turjačanin, V	75, 77, 84
Kutlešić, V	91	Veselinović, O	98
Kuzmanović, B	71, 72	Videnović, A	25
Kvas, S	81	Vučičević, L	92
Lazić, U	46, 95	Vukadinović, M	27, 28
Marinković, S	68	Zdravković, S	7
Marković, S	3, 5, 10	Želeskov, J	78, 96
Milićević, M	48, 49	Žiropadja, M	74
Milićević, N	16		